

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№3(107)

Алматы
«Қазақ университеті»
2023

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 3 (107) қыркүйек

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Алимқұлов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксинова А.Т., (Қазақстан)
Абикенов А.А., з.ғ.к. (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор (Германия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Махамбетсалиев Д.Б., магистрант (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гульмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 15153

Пішімі 60x84/8. Көлемі 12,66 б.т. Тапсырыс № 7052.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында
басылды.

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Rieko Kitamura

Ritsumeikan University (College of International Relations), Japan, Kyoto c.
e-mail: krieko@fc.ritsumei.ac.jp

THE ORIGIN OF LEGAL PLURALISM: TOWARDS A NEW THEORY OF HUMAN RIGHTS LAW

The purpose of this article is to clarify the essence of legal pluralism, which is a prerequisite for adopting legal pluralism in human rights law. This is particularly important because the use of the term «legal pluralism» in human rights law varies from one proponent to another, making it difficult to specify what legal pluralism is in the first place. This article identifies the roots of the concept of legal pluralism by tracing the origins of the debate on legal pluralism to answer the question: what should be included in the «legal order» when discussing legal pluralism? The study on the origin of legal pluralism shows that non-state legal orders were always the subjects of the discussion, deducing that it is natural that those non-state legal orders become the object of legal orders in the study of legal pluralism in human rights law discipline.

In this study, legal pluralism is considered not only from a theoretical and legal point of view but also from a historical and legal point of view, which can enrich any scientific work. In legal doctrine, the research category appeared relatively recently, about 50 years ago, which was the logical result of the collapse of the colonial system and the emergence of the need for newly independent states ensuring the coexistence of historically established norms of ordinary law with colonial law, distributed by metropolises. Evidence was provided regarding the change in the concept of legal pluralism over time.

Key words: legal pluralism, human rights, law, state, freedom.

Р. Китамура

Рицумейкан университеті (Халықаралық қатынастар колледжі), Жапония, Киото қ.
e-mail: krieko@fc.ritsumei.ac.jp

Құқықтық плюрализмнің пайда болуы: адам құқықтары құқығының жаңа теориясына қарай

Бұл баптың мақсаты – адам құқықтарындағы құқықтық плюрализмді қабылдаудың қажетті шарты болып табылатын құқықтық плюрализмнің мәнін нақтылау. Бұл әсіресе маңызды, өйткені адам құқығында “құқықтық плюрализм” терминін қолдану бір жақтаушыдан екіншісіне қарай өзгереді, бұл бірінші кезекте құқықтық плюрализмнің не екенін анықтауды қиындатады. Бұл мақалада құқықтық плюрализм тұжырымдамасының тамыры анықталады, сұраққа жауап беру үшін құқықтық плюрализм туралы пікірталастың бастауы байқалады: құқықтық плюрализмді талқылау кезінде “Құқықтық тәртіп” ұғымына не қосу керек? Құқықтық плюрализмнің пайда болуын зерттеу көрсеткендей, мемлекеттік емес құқықтық тәртіптер әрдайым талқыланатын тақырып болған, демек, бұл мемлекеттік емес құқықтық тәртіптер адам құқықтары пәніндегі құқықтық плюрализмді зерттеу кезінде құқықтық ережелердің объектісіне айналуы табиғи нәрсе.

Бұл зерттеуде құқықтық плюрализм тек теориялық және құқықтық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар кез келген ғылыми жұмысты байыта алатын тарихи-құқықтық тұрғыдан да қарастырылады. Құқықтық доктринада зерттеу категориясы салыстырмалы түрде жақында, шамамен 50 жыл бұрын пайда болды, бұл отарлық жүйенің ыдырауының және жаңа тәуелсіз мемлекеттерге қажеттіліктің пайда болуының логикалық нәтижесі болды, бұл тарихи қалыптасқан әдеттегі құқық нормаларының метрополиялар таратқан отарлық құқықпен қатар өмір сүруін қамтамасыз етеді. Уақыт өте келе құқықтық плюрализм тұжырымдамасының өзгеруіне дәлелдер келтірілді.

Түйін сөздер: құқықтық плюрализм, адам құқықтары, құқық, мемлекет, бостандық.

Р. Китамура

Университет Рицумейкан (Колледж международных отношений), Япония, г. Киото
e-mail: krieiko@fc.ritsumei.ac.jp

Происхождение правового плюрализма: на пути к новой теории права прав человека

Цель этой статьи – прояснить сущность правового плюрализма, который является необходимым условием для принятия правового плюрализма в праве прав человека. Это особенно важно, поскольку использование термина «правовой плюрализм» в праве прав человека варьируется от одного сторонника к другому, что затрудняет определение того, что такое правовой плюрализм в первую очередь. В этой статье определяются корни концепции правового плюрализма, прослеживаются истоки дебатов о правовом плюрализме, чтобы ответить на вопрос: что следует включать в понятие ‘правовой порядок’ при обсуждении правового плюрализма? Исследование происхождения правового плюрализма показывает, что негосударственные правовые порядки всегда были предметом обсуждения, из чего следует, что вполне естественно, что эти негосударственные правовые порядки становятся объектом правовых предписаний при изучении правового плюрализма в дисциплине права прав человека.

В данном исследовании правовой плюрализм рассматривается не только с теоретической и юридической точки зрения, но и с историко-правовой точки зрения, которая может обогатить любую научную работу. В правовой доктрине исследовательская категория появилась относительно недавно, около 50 лет назад, что стало логическим результатом распада колониальной системы и возникновения потребности в новых независимых государствах, обеспечивающих существование исторически сложившихся норм обычного права с колониальным правом, распространяемым метрополиями. Были представлены доказательства изменения концепции правового плюрализма с течением времени.

Ключевые слова: правовой плюрализм, права человека, право, государство, свобода.

Introduction

The adoption of legal pluralism in human rights law has gained momentum in recent years (Provost 2013; Corradi 2017). Underlying this is the recognition that human rights law is regulated by various legal orders, including national, international, and regional international law, which do not necessarily function in coherence. This recognition is premised on the diffused understanding that law includes only those laws that derive from states, on which the debate on legal pluralism in human rights law is based (as an example, see Besson, 2014). However, this raises the question why the laws do not include non-state law in the discipline of human rights law, when individuals and groups who hold human rights live according to various norms, whose source is not always of a state. For example, some schools of Islamic law, an example of a non-state legal order, hold that the Islamic headscarf must be always worn, while according to French national legal norms this must be removed in public (*S.A.S. v. France*, 2014). Muslim women living in France and subject to the above-mentioned interpretations of Islamic law must choose which of these conflicting norms to follow. This situation shows that state and non-state legal norms clash within the individual and thus there is a great possibility to include non-

state law in the context of human rights law (in this case, religious freedom).

If we refer to the origins of legal pluralism, we can see that the arguments in legal pluralism are based on the premise of law that does not originate from states (non-state law). This article refers to the origins of legal pluralism to identify its basic elements as a precondition for adopting legal pluralism in human rights law. This will make it clear that it is natural to include non-state law among the elements of legal pluralism when structuring human rights law through legal pluralism. The article first refers to the various usage of legal pluralism in human rights law discipline, raising the question of what legal order may be included in the discussion of legal pluralism in human rights law (Materials and Methods), then reviews the historical development of legal pluralism in anthropology and sociology (Results), and finally discusses the essential element of legal pluralism (Discussion).

Materials and methods

Definitions of legal pluralism are so diverse that there are as many definitions as theorists. Some of its definitions and explanations in the context of international human rights law include: “the establishment of boundaries between normative

systems” (Quane 2013: 680); “the recognition of differing legal orders within the nation-state, to a more far reaching and open-ended concept of law that does not necessarily depend on state recognition for its validity” (International Council on Human Rights Policy 2009: 6); “the conception of different legal spaces superimposed, interpenetrated and mixed” (Santos 1987: 297-8); “not all legal norms applicable in a given legal order ought to be regarded as validated by reference to the same criteria and hence as situated within a hierarchy, and that, accordingly, some normative conflicts may get no legal answer as a result” (Besson 2014: 171). There are several key elements here concerning the definition of legal pluralism: the autonomy of legal orders; the non-hierarchy between legal orders; and the expansion of the scope of law and consequent incorporation of non-state law into the definition of law. Attempting the most general and tentative definition, legal pluralism can be said to be a position and principle that acknowledges the existence of multiple legal orders within a single legal space (Merry 1988: 870; Michaels 2009: 245). However, from this definition, it is not clear which legal order exactly can be recognised as a legal order. Therefore, even if one tries to analyse contemporary legal space using legal pluralism, it is unclear which legal order to be studied. In order to clarify this, questions must be answered, such as what qualifies as a legal order, how autonomous this legal order must be, and whether laws must be in conflict for a legal space to be pluralistic.

This paper cannot answer all these questions, but identifies the roots of the concept of legal pluralism by tracing the origins of the debate on legal pluralism to answer the following question: what should be included in ‘legal order’ when discussing legal pluralism?

The article discusses the most pressing issues related to legal pluralism, namely, features of sources of law in states such as the existence of legal Pluralism, the historical prerequisites for forming legal pluralism, and several other questions. Arguments are given regarding the positive and negative practice of legal pluralism in different countries of the world. The role of legal pluralism in resolving legal conflicts and restoration of Justice. Conclusions are drawn about the need to study the concept of legal pluralism further and study the influence of this institution on the legal systems of states.

The scientific novelty of the work-analysis of foreign scientific literature on legal issues of pluralism, as well as in the identification of positive

and negative factors of legal pluralism in modern conditions of development of various state’s legal systems.

Results

Historical Overview of Legal Pluralism

Historically, anthropology first deepened the study of legal pluralism from the 1950s onwards. There, the influence of suzerain law (the law of colonial ruler/state) on colonial local law was investigated, with the latter considered subordinate to the former (Griffiths, 1986). Merry refers to such studies as studies of ‘classic legal pluralism’. The study of ‘classic legal pluralism’ is limited to the colonial context, where different legal orders existing in the same legal space are mutually disconnected. However, the research focus of legal pluralism in anthropology has shifted from the colonies to the advanced industrial countries since the 1970s and 1980s, with Merry referring to the latter as ‘new legal pluralism’. ‘Classic legal pluralism’ has been replaced by ‘new legal pluralism’ but left a legacy to the latter in three ways: it analysed the interaction between multiple normative orders that differ fundamentally in their underlying conceptual structures; it pointed to the historical elaboration of customary law; and it described the dialectics between multiple legal orders (Merry, 1988: 872-3; see also Ramstedt, 2016; Berman, 2012: 46-7).

According to Merry, ‘new legal pluralism’ shows the following characteristics (Merry, 1988):

- legal orders are not hierarchically related, but each legal order is often semi-autonomous. That is, it acts within the framework of another legal field but is not completely dominated by that legal field;
- the interaction between legal orders is interactive and they influence each other;
- legal orders also include many informal normative orders, and such legal subgroups arise not only in colonial societies but also in advanced industrialised countries.

As seen from the above, legal pluralism includes informal norms in the definition of law (Tamanaha, 2008) and discusses the relationship between the legal orders constituted by and including such norms interacting with each other.

As such Merry summarised the discussion of legal pluralism in anthropology, whereas according to Twining, legal pluralism in anthropology and sociology of law up to the mid-1990s can generally be called ‘social fact legal pluralism’ and is characterized by the following features (Twining, 2010):

- in every multicultural society (i.e. in most societies today), legal pluralism is omnipresent;
- most of its research focuses on sub-state phenomena in a single country;
- research focuses on relatively small communities and groups such as individuals, families and tribes in any multicultural society;
- no attention has been paid to issues such as commercial and economic law, migration, governance structures, criminal law and human rights;
- much of the research is concerned with the relationship and interaction between state legal orders and non-state legal orders, and is in close proximity to weak state-centrism (a position that discusses not only state law but also non-state law as constituting legal pluralism, but views legal phenomena in terms of state law);
- recognition of legal pluralism does not mean that state law is unimportant, that state law is diminished, or that liberal democracy, human rights and the rule of law are denied;
- the relationship between co-existing legal orders (interlegality) is not restricted within a relationship of conflict and competition. The relations may be symbiosis, subsumption, imitation, convergence, adaptation, partial integration, avoidance, subordination, repression, or destruction.

Thus, 'social fact legal pluralism' is a descriptive and empirical position barely making normative arguments, based on the existence of a non-state legal order, which shows that two or more autonomous or semi-autonomous legal orders coexist in the same period and in the same space. These legal orders then present a relationship of interlegality in which they do not merely clash but interact in various forms of symbiosis or partial integration (Santos 1987; Asano 2018: 33-8). And legal pluralism is an omnipresent phenomenon in all societies, including advanced industrialised countries.

Discussion

«Social fact legal pluralism» and «new legal pluralism» are concepts that, although different in terminology, in approximate proximity. As mentioned above, the research targets of «new legal pluralism» and «social fact legal pluralism» were small domestic communities and industrialised countries, while «global legal pluralism», which emerged from the 1990s onwards, is different in this respect (Michaels 2009). The emergence of «global legal pluralism» can be divided into two trends: the trend to add globalisation as a new element to previous studies of legal pluralism in anthropology and sociology,

and the trend from legal theory, which starts from global law and adds legal pluralism to it. The former expands the research focus of legal pluralism, which had previously dealt only with relatively small areas, to the global sphere. In practice, however, the research is not so much concerned with the globe as with sub-global areas such as empires, diasporas, alliances, or regions (Twining 2010: 205). The latter is the result of a combination of legal pluralism and global law that legally explains global phenomena, such as the autogenous global trade law. There, the law is autogenous, the centre of law-making shifts to transnational actors rather than states, and law is considered to have an institutional basis rather than being embedded in local communities as in 'classic legal pluralism' (Michaels 2009: 247). Whichever current it follows, legal pluralism discussed in legal disciplines dealing with transnational issues, such as comparative law, private international law, and public international law, is referred to as 'global legal pluralism'. Michaels suggests that, after 'classic legal pluralism' and 'new legal pluralism', there comes legal pluralism in a transnational space beyond specific states and communities, which is termed 'global legal pluralism' (Michaels 2009: 245; Krisch 2019: 698-9).

Thus, legal pluralism has counted not only states but also non-state actors such as religious groups, tribes and global corporations as law-making actors, and has made the legal orders created by non-state actors as well as by state actors its object of study. Two or more autonomous or semi-autonomous legal orders coexist in the same space at the same time, and this coexistence is expressed by the relationship of interlegality, in which the legal orders involved not only clash but also interact in various ways, such as symbiosis and partial integration.

It can be seen from the summary so far that legal pluralism consistently encompasses informal norms, i.e., non-state norms, within the law as well as deals with the issue of relations between related legal orders. Some discussions of legal pluralism in international law and human rights law develop the argument that only official law, i.e., state-derived norms, are law, but this ignores the roots of legal pluralism and leads to confusion. It is understandable that words often take on a meaning that is divorced from their original meaning in the course of their use, and that there is a deterrent effect in jurisprudence against over-broadening the definition of 'law'. However, given that legal pluralism is originally consistent in that it includes non-state law, it is questionable whether, in the field of jurisprudence, this element can be excluded to

form the content of legal pluralism. This suggests that it would be more reasonable to confirm that legal pluralism is primarily a concept that includes non-state law, even in the field of jurisprudence including human rights law.

Conclusion

From the above examination, it is possible to obtain a tentative answer to the question of this paper, “what should be included in the ‘legal order’ when discussing legal pluralism?”: all legal orders consisting of laws, including informal norms. Such legal orders include religious legal orders, tribal legal orders, and legal orders created by international corporations. If every norm is a law, then an infinite number of legal orders can emerge. In practice, we would look at actual situations where different normative interactions are observed and examine whether the norms in question can be seen as law holding a legal order. This raises another question how a normative interaction can be defined, which is partly answered by the observation above regarding interlegality, but this is to be further studied in another article. In regards of how to recognise a legal order, there is also a view as noted above that what has an institutional basis is a legal order. While this controls the possibility of an infinite range of laws, it would still not be necessary to a priori exclude the possibility that potentially any norm can be seen as law.

According to Tamanaha, legal pluralism by the fact that numerous uncoordinated and partly similar legal acts that regulate certain areas of life coexist, but they are seriously different. This the fact leads to the fact that the problem arises about the priority of certain legal norms, which, ultimately, can lead to the onset of potential conflicts between individuals society as a whole (Tamanaha 2008)

Such uncertainty about the applicability of legal norms, especially in difficult situations can create opportunities for certain categories of people or social groups of economic and political nature to use their rights to achieve their goals.

In turn, the current negative situation will certainly create difficulties for state institutions that lose their monopoly on the exercise of power.

The existence of legal pluralism raises questions about the authority of state-approved legal norms. Our research once again, the problem of legal pluralism leads us to the conclusion that we need more.

The concept of legal pluralism, and a detailed study of the positive and negative Experiences in the implementation of legal pluralism in the modern world, influenced by the process of globalization. As we showed in this article, pluralist approaches exist in modern countries, especially those at the crossroads. Location the need to move away from unilateral consideration of many phenomena of legal reality we consider it proven.

References

- Asano, Y. (2018). *Hōtagen shugi: kōsaku suru kōkka hō to hikōkka hō* [Legal pluralism: the intersecting state law and non-state law], Koubundo Publishers Inc.
- Berman, P. S. (2012). *Global legal pluralism: a jurisprudence of law beyond borders*, Cambridge University Press, 46-7.
- Besson, S. (2014). European human rights pluralism, in Maduro, M. et al. (eds). *Transnational law: rethinking European law and legal thinking*, 170-204.
- Corradi, G. et al. (eds) (2017). *Human rights encounter legal pluralism: normative and empirical approach*, Bloomsbury Publishing.
- Griffiths, J. (1986). What is legal pluralism?, *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 18, 1-55.
- International Council on Human Rights Policy (2009). *When legal worlds overlap: human rights, state and non-state Law*, ICHRP, Geneva, Switzerland.
- Krisch, N. (2019). Pluralism, in D’Aspremont, J. et al (eds). *Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought*, Edward Elgar Publishing, 691-707.
- Provost, R. et al. (eds) (2013). *Dialogues in human rights and legal pluralism*, Springer.
- Quane, H. (2013). Legal pluralism and international human rights law: inherently incompatible, mutually reinforcing or something in between?, *Oxford Journal of Legal Studies* 33, 675-702.
- Merry, S. E. (1988). Legal pluralism, *Law and Society Review* 22, 869-96.
- Michaels, R. (2009). Global legal pluralism, *Annual Review of Law & Social Science* 5, 243-62.
- Ramstedt, M. (2016). Anthropological perspectives on the normative and institutional recognition of religion by the law of the state, in Bottoni, R. et al. (eds). *Religious rules, state law, and normative pluralism: a comparative overview*, 45-59.
- Santos, B. S. (1987). Law: a map of misreading, *Journal of Law and Society* 14, 279-302.
- S.A.S. v. France*, ECHR 695 (European Court of Human Rights 2014).
- Tamanaha, B. Z. (2008). Understanding legal pluralism: past to present, local to global, *Sydney Law Review* 30, 375-411.
- Twining, W. (2010). Normative and legal pluralism: a global perspective, *Duke Journal of Comparative & International Law* 20, 473-517.

МРНТИ 10.01.79

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.02>**К.С. Мауленов^{1*}**, **Б.Н. Мауленова²**¹Международный университет информационных технологий, Казахстан, г. Алматы²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: k.maulenov@mail.ru

ОСНОВАТЕЛЬ КАЗАХСТАНСКОЙ ШКОЛЫ ЦИВИЛИСТИКИ (100-летию Юрия Григорьевича Басина посвящается)

В статье рассматриваются вопросы становления и развития науки гражданского права в Казахстане в советский период и в годы приобретения республикой независимости. Подчеркивается значительная роль в создании казахстанской школы цивилистики Юрия Григорьевича Басина заслуженного деятеля науки Казахстана, доктора юридических наук, профессора. Эти юридические вопросы являются малоисследованными в Казахстане и в этом проявляется научная новизна данной статьи. Предметом изучения статьи являются вопросы становления и развития науки гражданского права в Казахстане. Цель статьи – показать этапы формирования и направления научных исследований представителей юридической школы гражданского права в Казахстане в советский период и независимый период республики. Методологической базой проведенного исследования было исторический анализ деятельности научных коллективов республики в области развития науки гражданского права в Казахстане.

В советский период в республике образовались два значительных научных коллектива – на юридическом факультете Казахского государственного университета и в Институте философии и права Академии наук Казахской ССР. Многие научные проблемы эти коллективы решали общими силами. Следует отметить, что в 1991г. на базе института философии и права был образован Институт государства и права Национальной академии наук Республики Казахстан.

С обретением Казахстаном независимости ряд ведущих ученых – цивилистов стали работать в Казахском государственном юридическом университете и созданном при нем Научно-исследовательском центре частного права. В дальнейшем Академия юриспруденции – Высшая Школа Права «Әділет», в 2007 г. вошла в состав Каспийского общественного университета. В составе ВШП «Әділет» стал работать Научно-исследовательский институт частного права.

Ключевые слова: наука гражданского права, история, высшая школа, научные коллективы, функции науки, диссертации по гражданскому праву, кодификация гражданского законодательства, учебные произведения, теоретические произведения, советский период, независимый период.

K.S. Maulenov^{1*}, B.N. Maulenova²

¹International University of Information Technologies, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: k.maulenov@mail.ru

Founder of the Kazakhstan school of civil studies (Dedicated to the 100th anniversary of Yuri Grigorievich Basin)

The article deals with the formation and development of the science of civil law in Kazakhstan during the Soviet period and during the years of independence of the republic. The significant role in the creation of the Kazakh school of civil law of Yuri Grigoryevich Basin, Honored Scientist of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor, is emphasized. These legal issues are understudied in Kazakhstan, and this is the scientific novelty of this article. The subject of the study of the article is the formation and development of the science of civil law in Kazakhstan. The purpose of the article is to show the stages of formation and direction of scientific research of representatives of the legal school of civil law in Kazakhstan in the Soviet period and the independent period of the republic. The methodological basis of the study was a historical analysis of the activities of scientific teams of the republic in the field of development of the science of civil law in Kazakhstan.

During the Soviet period, two significant scientific teams were formed in the republic – at the Faculty of Law of the Kazakh State University and at the Institute of Philosophy and Law of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Many scientific problems were solved by these collectives by common

forces. It should be noted that in 1991 on the basis of the Institute of Philosophy and Law, the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan was established.

With the acquisition of independence by Kazakhstan, a number of leading civil scientists began to work at the Kazakh State Law University and the Research Center for Private Law created under it. In the future, the Academy of Law – the Higher School of Law “Adilet”, in 2007 became part of the Caspian Public University. The Research Institute of Private Law began to work as part of the Higher School of Economics “Adilet”.

Key words: science of civil law, history, higher education, scientific teams, functions of science, dissertations on civil law, codification of civil legislation, educational works, theoretical works, Soviet period, independent period.

Қ.С. Мәуленов^{1*}, Б.Н Мәуленова²

¹Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: k.maulenov@mail.ru

Қазақстан азаматтық құқық мектебінің негізін қалаушы (Юрий Григорьевич Басиннің 100 жылдығына арналған)

Мақалада кеңестік кезеңде және республиканың тәуелсіздік алған жылдарындағы Қазақстанда азаматтық құқық ғылымының қалыптасуы мен дамуы қарастырылады. Қазақстанның еңбек сіңірген ғылым қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор Юрий Григорьевич Басиннің қазақ азаматтық құқық мектебін құрудағы елеулі рөлі ерекше атап өтіледі. Бұл құқықтық мәселелер Қазақстанда аз зерттелген және бұл мақаланың ғылыми жаңалығы.

Мақаланың зерттеу пәні – Қазақстандағы азаматтық құқық ғылымының қалыптасуы мен дамуы. Мақаланың мақсаты – Кеңестік кезеңдегі және республиканың тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстандағы азаматтық құқықтың құқықтық мектебі өкілдерінің қалыптасу кезеңдері мен ғылыми ізденіс бағыттарын көрсету. Зерттеудің әдіснамалық негізі Қазақстандағы азаматтық құқық ғылымын дамыту саласындағы республиканың ғылыми ұжымдарының қызметіне тарихи талдау жасау болды.

Кеңестік кезеңде республикада екі елеулі ғылыми ұжым – Қазақ мемлекеттік университетінің заң факультетінде және Қазақ КСР Ғылым академиясының Философия және құқық институтында құрылды. Көптеген ғылыми мәселелерді осы ұжымдар ортақ күштермен шешті. Айта кетейік, 1991 жылы Философия және құқық институтының негізінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Мемлекет және құқық институты құрылды.

Қазақстанның тәуелсіздік алуымен Қазақ мемлекеттік заң университетінде және оның жанынан құрылған Жеке құқық ғылыми-зерттеу орталығында бірқатар ірі азаматтық ғалымдар жұмыс істей бастады. Болашақта Заң академиясы – «Әділет» жоғары заң мектебі, 2007 жылы Каспий қоғамдық университетінің құрамына енді. «Әділет» жоғары экономика мектебінің құрамында Жеке құқық ғылыми-зерттеу институты жұмыс істей бастады.

Түйін сөздер: азаматтық құқық ғылымы, тарих, жоғары білім, ғылыми ұжымдар, ғылымның функциялары, азаматтық құқық бойынша диссертациялар, азаматтық заңнаманы кодификациялау, оқу-әдістемелік еңбектер, теориялық еңбектер, кеңестік кезең, тәуелсіз кезең.

Введение

28 марта 2023 г. Юрию Григорьевичу Басину заслуженному деятелю науки Казахстана, доктору юридических наук, профессору исполнилось бы 100 лет. Он по праву является основателем казахстанской школы гражданского права. К большому сожалению, Юрий Григорьевич Басин, ушел из жизни 5 ноября 2004 года (Басин 2005а).

Известный российский ученый, доктор юридических наук, профессор В.Ф.Яковлев в предисловии к книге «Избранные труды Ю.Х.Калмыкова» так пишет о Юрии Григорьевиче: «Несмотря на молодость (Ю.Х.Калмыкова), его

имя как заведующего цивилистической кафедрой по праву можно поставить в один ряд с именами его коллег того времени: В.П. Грибанова (МГУ), О.С. Иоффе (ЛГУ), О.А. Красавчикова (Свердловский юридический институт), Ю.Г. Басина (Казахский государственный университет), В.А. Ойгензихта (Таджикский государственный университет)» (Басин 2008б). То есть Юрий Григорьевич входил в число лучших ученых-цивилистов советского периода и независимого периода государств СНГ.

Юрий Григорьевич родился в городе Артемовске Харьковской области, на Украине, в семье служащего. В своей автобиографии он писал: «Мой отец до 1914 г. работал писарем

на мельнице в г. Ливны бывшей Орловской губернии, с 1914 по 1917 г.г. отец служил в старой армии, а с 1917 по 1921 г.г. в Красной Армии. После демобилизации отец все время работал бухгалтером, кроме перерыва с 1941 по 1945 г.г., вызванного его службой в Советской Армии. Отец работал бухгалтером и проживал в г. Артемовске по ул. Николаевская, № 61, кв. 18. Мать по специальности была медработником».

На долю поколения Юрия Григорьевича выпала война – серьезное испытание, которое он с честью выдержал. С августа 1941 года он был призван в ряды Советской Армии и направлен в Рубцовское военно-пехотное училище, которое окончил в марте 1942 г. С марта 1942 по октябрь 1943-го был командиром взвода, а затем роты курсантов Барнаульского военно-пехотного училища в Алтайском крае. В октябре 1943 г. он был направлен в действующую армию. Воевал на Первом Прибалтийском и Ленинградском фронтах в должности командира роты. В июне 1944 г. был тяжело ранен и до ноября 1944 г. пролежал в госпитале Ташкента. С января по июль 1945 г. – заместитель командира батальона 423-го запасного стрелкового полка Ленинградского фронта. С июля 1945 по октябрь 1946 г. командир стрелковой роты 1197-го стрелкового полка 360-й стрелковой дивизии.

За ратные подвиги Юрий Григорьевич был награжден орденом Красной Звезды, медалью «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 г.г.», а уже после войны – орденом Отечественной войны. Говоря о себе, Юрий Григорьевич писал: «Я сын своего поколения – прошел все невзгоды, которые выпали на его долю. В войну – воевал, когда надо было – работал... И надеюсь, достойно работал».

Юрий Григорьевич рассказывал: «во время войны под Ленинградом его ранили, оперировали, но рана была тяжелая, и его отправили в тыл, в Ташкент. Вначале его, чуть живого, привезли в госпиталь. На носилках занесли на площадку, а затем уложили в какой-то занавешенный брезентом угол, где лежали еще несколько человек, лица которых были закрыты. Он потерял много крови и почти не шевелился, а когда чуть-чуть пришел в себя, то понял, что его положили в мертвецкую. Он поднял такой дикий крик!».

Я с сыновней теплотой вспоминаю беседы Юрия Григорьевича с моим отцом Сырбаем Мауленовым, фронтовиком, инвалидом войны, воевавшим на Волховском фронте, Народным Писателем Казахстана, Лауреатом Государственной премии Казахской ССР имени Абая, Лау-

реатом премии СССР имени Александра Фадеева. Мой отец шутил, что в семье Басиных одни доктора. Ведь Инна Петровна, супруга Юрия Григорьевича – доктор технических наук, профессор, многие годы проработавшая в алма-тинском архитектурно-строительном институте, а сын Владимир и сноха Людмила также доктора (врачи).

Методы и материалы

Методологическими основаниями научной работы явились: методы анализа и синтеза (общенаучные и общеполитические методы); метод критического анализа источников (ключевой метод проведения тематического исследования в юриспруденции); исторический метод (исследование истории явления для понимания его сущности); диалектический метод (развитие явлений рассматривается как диалектический процесс); системно-структурный подход (объект изучения рассматривается как целостная система, имеющая определенную структуру); междисциплинарный подход (при исследовании объекта изучения привлекаются данные смежных дисциплин, например, теории и истории государства и права, международного публичного и частного права).

Результаты и обсуждение

В 1949 г. Ю.Г.Басин с отличием, при этом экстерном, заканчивает Алма-Атинский государственный юридический институт. В 1954 г. в Москве в Институте права Академии наук СССР Ю.Г.Басин успешно защитил кандидатскую диссертацию на тему «Договор подряда по капитальному строительству в советском гражданском праве», а в 1964 г. – докторскую диссертацию в Ленинградском государственном университете на тему «Проблемы советского жилищного права».

Значительна роль Юрия Григорьевича в разработке республиканского законодательства – гражданского, банковского, семейного, нефтяного, земельного, об иностранных инвестициях. С 1991 по 2004 годы он непосредственно участвовал в разработке 60 проектов законов. Ю.Г.Басин был постоянным научным консультантом бывшего Верховного Совета и в настоящее время Парламента республики. Он являлся членом научно-консультативного совета при Верховном суде республики, а также при Конституционном Суде Республики Казахстан и Государственного

арбитража Казахской ССР и других государственных органов.

Однако, наиболее ярко его талант проявился в сфере науки и юридического образования. Пятьдесят три года отдано им высшей школе Казахстана: Казахскому государственному университету, Казахскому гуманитарно-юридическому университету и Академии юриспруденции – Высшей школе права «Әділет».

Сегодня во всех уголках нашей страны в системе государственных и правоохранительных органов работают его ученики. Под его научным руководством защищено пять докторских (М.К.Сулейменовым, А.Г.Диденко, И.У.Жанайдаровым, К.С.Мауленовым (второй научный консультант – академик НАН РК С.З.Зиманов), И.В.Амирхановой (второй научный консультант – А.Е.Бектурганов) и двадцать две кандидатских диссертаций. Он выступил официальным оппонентом на защите 14 докторских и 29 кандидатских диссертаций. Ю.Г.Басин в течении двенадцати лет успешно сотрудничал с известной казахстанской юридической фирмой «Эквитас».

В начале 60-х годов в СССР проводилась новая кодификация советского гражданского законодательства как общесоюзного (принятие в 1961 г. первых в истории Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик), так и республиканского. При этом во многих союзных республиках, в том числе и в Казахстане, гражданские кодексы были приняты впервые. В это время казахстанские цивилисты подготовили и опубликовали комментарий к Гражданскому кодексу Казахской ССР. Авторский коллектив состоял из 10 человек. Ответственные редакторы – Ю.Г.Басин, М.А.Ваксберг, Б.В.Покровский. Комментарий представлял солидный том в 40 авторских листов, содержащий последовательное разъяснение и толкование всех статей Гражданского кодекса Казахской ССР. Комментарий к Гражданскому кодексу был подготовлен очень быстро. Он вышел из печати менее чем через два года после принятия Гражданского кодекса Верховным Советом Казахской ССР – в 1965 г. Это был первый в СССР комментарий к Гражданскому кодексу союзной республики. Значительно позже был издан комментарий к Гражданскому кодексу РСФСР, затем вышли из печати комментарии к гражданским кодексам еще трех союзных республик. Комментарий к Гражданскому кодексу Казахской ССР получил высокую оценку практиков. В 1990 г. под редакцией Ю.Г.Басина и Р.С.Тазудинова вышло новое издание – “Комментарий

к Гражданскому кодексу Казахской ССР” объемом 43 печатных листа.

Основными авторами учебных пособий по гражданскому праву в советском Казахстане являлись профессора Ю.Г.Басин, М.К.Сулейменов, А. Г.Диденко, Г.И.Тулугалиев, Б.Б.Базарбаев, У.К.Ихсанов, а также доценты А.И.Беспалова, М.А.Ваксберг, В 1978 г. под редакцией Ю.Г.Басина коллективом преподавателей кафедры гражданского права КазГУ было издано учебное пособие “Гражданское право Казахской ССР”, часть 1, объемом 20 печатных листов, получившее официальный гриф Министерства высшего и среднего специального образования республики. Вторая часть пособия в таком же объеме вышла из печати в 1980 году.

Значительна роль Ю.Г.Басина в разработке нового Гражданского кодекса Республики Казахстан (общей и особенной частей). Под редакцией профессоров Басина Ю.Г. и Сулейменова М.К. в 1998 г. и 2000 г. вышли научно-практические комментарии к общей и особенной частям Гражданского кодекса Республики Казахстан. В 2003г. выходит второе издание комментариев к Гражданскому кодексу Республики Казахстан с исправлениями и дополнениями, а также с использованием судебной практики.

В связи с принятием нового гражданского законодательства в Казахстане – Гражданского кодекса (Общая часть) – 27 декабря 1994 г. важной задачей является подготовка соответствующей учебной литературы. Профессором Ю.Г.Басиным в 1996 г. выпущены учебные пособия “Юридические лица по Гражданскому кодексу Республики Казахстан: понятия и общая характеристика”, “Сделки”, а в 1997 г. – “Ответственность за нарушение гражданско-правового обязательства”.

Круг научных интересов профессора Ю.Г.Басина весьма широк. Одно из направлений – вопросы правового регулирования капитального строительства. В 1960 г. с его авторским участием была издана коллективная монография «Правовые вопросы строительства в СССР». По этой же проблематике на новом законодательном и практическом материале была подготовлена в 1972 г. и опубликована коллективная монография «Правовое регулирование капитального строительства в СССР», которая позже была переведена на немецкий язык и издана в Берлине. Правовым проблемам капитального строительства были посвящены также книги: Ю.Г. Басин «Правовые вопросы проектирования в строительстве» (1962), «Проект. Строительство. Закон» (1978);

Ю.Г. Басин, Е.С. Виняр, А.Г. Диденко «Сто вопросов и ответов хозяйственнику о строительном законодательстве» (1981).

Ю.Г. Басиным опубликовано большое число работ по вопросам советского жилищного права, посвященных общим проблемам правового регулирования жилищных отношений и особенностям жилищного законодательства Казахской ССР. Среди таких работ можно в первую очередь назвать монографии «Вопросы советского жилищного права» (1963) и «О жилищных правах советских граждан» (1966, в соавторстве с И. И. Поповым). В 1987 году Ю.Г. Басиным, М.К. Сулейменовым, Р.С. Тазутдиновым был выпущен «Комментарий к Жилищному кодексу Казахской ССР».

В 2000 г. выходит том I «Гражданское право. Учебник для ВУЗов (академический курс). Под редакцией Ю.Г. Басина и М.К. Сулейменова. В 2002 г. вышел II том данного академического курса, а в 2004 г. – III том также под редакцией Ю.Г. Басина и М.К. Сулейменова. В 2003 г. вышел в свет перевод на казахский язык первого тома «Гражданское право. Учебник для вузов (академический курс)». Под редакцией Ю.Г. Басина и М.К. Сулейменова.

В 2003 г. в серии «Классика казахстанской цивилистики» вышли «Избранные труды по гражданскому праву» профессора Ю.Г. Басина объемом 46 печатных листов. В том же году в Санкт-Петербурге в серии «Антология юридической науки» выходит книга: Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву / Сост., вступ. ст. И.П. Грешникова /. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 591 с.

Перечень и анализ научных трудов профессора Ю.Г. Басина можно продолжать долго. Всего им опубликовано свыше 300 научных работ, из них 30 монографий и учебников, а также 10 учебных и практических пособий. В 1999 г. профессор Ю.Г. Басин Указом Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева был награжден орденом «Кұрмет» за большие заслуги перед республикой, значительный вклад в становление и развитие казахстанского законодательства, разработку и реализацию конституционной реформы в Казахстане.

Юрием Григорьевичем созданы не только научные труды, но и сформированы круг ученых-единомышленников, учеников. Поэтому с полным основанием можно говорить об уникальности «школы Басина» в науке гражданского права Казахстана. Он по-отцовски относился ко всем своим аспирантам. В советские годы в

Казахстане не было специализированного учебного совета по защите кандидатских диссертаций по гражданскому праву, поэтому он ездил со своими учениками в крупнейшие научные центры СССР. Так, с Т.Р. Кенжетаевым в 1979 г. он полетел в Московский институт народного хозяйства, с У.М. Стамкуловым – в 1982 г. в Свердловский юридический институт, в 1983 г. был на защите кандидатской диссертации К.С. Мауленова в Харьковском юридическом институте. В 1986 г. на защите кандидатской диссертации Т.Е. Каудырова – в Томском государственном университете.

У Ю.Г. Басина, как он сам отмечал, были следующие жизненные принципы:

«- Не делай другому то, чего не хочешь, чтобы он сделал тебе. Вот это – тот древний принцип, который просто необходимо соблюдать в жизни.

- Обсуждая действия другого человека, всегда нужно ставить себе вопрос: а как бы ты поступил, попав в подобную ситуацию?

- Вот еще одна из моих чисто психологических установок: переживай неприятности по мере их наступления.

- Нужно быть оптимистом, открыто смотреть на жизнь, и, когда приходят трудности, – бороться с ними.

Что касается моих принципов, относящихся к работе:

- умеи защищать свою точку зрения, свою позицию;

- не будь флюгером, зависящим от мнения начальства.

- И в то же время необходимо умение прислушиваться к критике. Потому что та позиция, которая тебе нравится и по твоему мнению абсолютна правильна, после критической оценки может потребовать пересмотра.» (Ударцев 2011)

Юрия Григорьевича всегда отличал неиссякаемый оптимизм. Он говорил: «после всего, что со мной было на войне, я каждый день воспринимаю как подарок судьбы и живу с этим ощущением». Практически до 75 лет Юрий Григорьевич зимой ходил на лыжах, занимался плаванием, любил длительные большие прогулки по лесу, туризм. Ему всегда нравились хорошая классическая музыка, кинофильмы. Любимые книги – «Мастер и Маргарита» М. Булгакова, «И дольше века длится день» Ч. Айтматова.

Ю.Г. Басин много делал для объединения казахстанских и зарубежных правоведов. Он участник многих международных научных конференций в СНГ, Европе и США. Ю.Г. Ба-

син выступал экспертом по казахстанскому законодательству в Парижском международном арбитражном суде (Франция, 1998 г. дважды), Арбитражном институте Стокгольмской торговой палаты (Швеция, 1999 г.), в Международном центре по урегулированию инвестиционных споров (США, 2000 г.). Академик НАН РК Г.С.Сапаргалиев вспоминал, что в 1998 г. в центре Парижа увидел мужчину очень похожего на Юрия Григорьевича. Каково же было их удивление, что они встретились в столице Франции.

Соратники – ученые о Юрии Григорьевиче Басине

С.З.Зиманов академик НАН РК: «Время работает в пользу его памяти. То, что его не стало, уже сказывается в правовой науке, и не только в ней, а также и в людских отношениях среди ученых, с которыми он общался. Его мощная фигура в интеллектуальном и людском планах служила правде и совести, в которых нуждалась юриспруденция. Мы были почти ровесники по возрасту (я старше его на два года), да и юридическую карьеру в высшей школе начинали почти одновременно и в одном учреждении – Алма – Атинском государственном юридическом институте (с разницей в один год): я был его директором, а он преподавателем. Нас объединяли внутренние чувства уважения, переходившие в тонкие близкие отношения. Мы ценили друг друга и нашу дружбу.

...Юрий Григорьевич был тот человек, который не должен был покидать сей мир, своих коллег, своих учеников, когда сей мир остро нуждался в нем, в его знании и мудрости. Он приносил дары знания, дары гражданственности и любви тем, кто общался с ним, знал его, учился у него, приносил и вносил в их среду духовность. С его уходом мы потеряли часть духовности в области профессиональной деятельности – юриста.

Он сознавал в самом себе свое достоинство. Он нес ношу в жизни, которую могли нести достойные. С его уходом мы потеряли часть достоинства нашей профессии.

...Мы прощаемся с ним вопреки воле нашей, успеваем сказать: прощай, наш друг и незабвенный коллега, твои дела и доброе имя будут жить в думах наших, в биениях наших нервов. Да, ангелы берегут тебя в том мире, как ты берег других в этом мире» (Басин 2013с).

С.С. Сартаяев академик НАН РК: «Этого милейшего, добродушного и добросердечного человека я по праву считаю своим большим другом. Меня с ним связывало очень многое: вот уже почти полвека мы с ним трудились в одной

отрасли знания, работали в одном коллективе юридического факультета Казахского государственного университета имени аль-Фараби.

Крупный, известный не только в Казахстане, но далеко за его пределами ученый – Басин Юрий Григорьевич никогда не кичился своей ученостью. Он был прост в обращении со всеми. Я никогда не слышал, чтобы он кому-то отказал в консультации. Ведь не зря говорят, что все крупные личности довольно просты и доступны.

Все коллеги и студенты относились к Юрию Григорьевичу с большим уважением не только как крупному ученому, но и как участнику Великой Отечественной войны, испытавшему и горечь поражений, и радости побед.

За годы работы в высших юридических учебных заведениях нашей республики Юрий Григорьевич воспитал тысячи и тысячи высоко квалифицированных специалистов для всех правоохранительных органов. Мы потеряли выдающегося ученого-юриста, патриота и гражданина Казахстана! Память о дорогом нам Юрии Григорьевиче Басине навсегда останется в наших сердцах и сердцах всех юристов не только Казахстана, но и государств СНГ!» (Елюбаев 2013с).

Алексеев С.С. член-корреспондент Российской Академии Наук:

«Юрий Григорьевич Басин был мне другом. Настоящим. Таких в жизни не так уж много.

По литературе я знал его с молодых преподавательских лет – интеллектуально сильные, профессионально отточенные, умудренные произведения сразу же обращали на себя внимание. А встретились с ним только где-то в 70-х годах, когда меня пригласили прочесть цикл лекций в Казахском государственном университете (на что я согласился без раздумий: во-первых, Юрий Григорьевич, а во-вторых, Чимбулак – лучшие в стране как я знал горнолыжные склоны).

...И еще одно очень важное. Оба мы, каждый, разумеется, по-своему, дружили с выдающимся ученым, кумиром цивилистики того времени Олимпиадом Соломоновичем Иоффе. Тоже хлебнувшим всякого в Отечественную войну. С той поры образовалось у нас какое-то незримое интеллектуальное и человеческое единство. И каждый из нас (я, по крайней мере, точно) сверял свои мысли, оценки и поступки с возможной реакцией обоих моих друзей. При встречах убеждались: да, верно, мы на единых позициях – позициях правды, права, любви к Человеку.

...Юрий Григорьевич ушел из жизни. Из нашей земной жизни – да, а из моей – нет.

Спасибо тебе, Юра, что ты был и есть. И будешь, останешься, как и для многих других людей, навсегда» (Басин 2013с: 379-381).

Иоффе О.С. доктор юридических наук, профессор (США). Олимпиад Соломонович Иоффе, фронтовик, написал эти строки на смерть Юрия Григорьевича Басина незадолго до своей кончины. Это были его последние слова своему другу. Через несколько месяцев его не стало...

«...Умер Юрий Григорьевич Басин. Ушел, оставив после себя ничем не восполнимое зияющее пространство. Эта кончина отразится на правовой науке и юридическом образовании, единстве ученых в области права, которое он всегда заботливо поддерживал. Какой вид его деятельности ни рассматривать, если им занимался Юрий Григорьевич, он оставлял после себя неизгладимый след.

...В науку пришел молодой человек, занявшийся исследованием капитального строительства и договора подряда, соединив в своей работе правовые и чисто строительные познания, и сразу же эта проблема приобрела никогда ранее ей не сопутствующую простоту и доходчивость, хотя она заполнена определениями и анализом одной из наиболее сложных юридических проблем.

Его самым выдающимся вкладом в цивилистику было исследование жилищных правоотношений, за что он был удостоен ученой степени доктора юридических наук.

...Для меня этот человек незабываем как мой родной, самый близкий друг. В подобных отношениях я не состоял ни с кем другим и не могу найти успокоения от свалившегося горя. Моя жена и я были близки с его неразлучным товарищем Инной Петровной. Держать с ней связь и поддерживать – такова наша семейная задача.

Время будет течь. Горесть смерти уйдет в прошлое. Память о Юрии Григорьевиче останется навсегда» (Басин 2013с: 377–378).

Яковлев В.Ф. член-корреспондент Российской Академии Наук: «Невозможно представить, что его нет с нами. Потому что он всегда был, да и будет крупнейший ученый-цивилист, Учитель, создавший свою школу гражданского права в Казахстане, организатор высшего юридического образования, законодворец, большой человек глубокой души и теплого сердца. Друг.

Оставленное Юрием Григорьевичем наследство огромно. Необыкновенный цельный человек, он был во всем однолюбом. У него была одна любимая страна – наша общая родина. Сов-

сем молодым он защищал ее с оружием в руках во время Великой Отечественной войны, был ранен. У него была большая любовь к своей жене – его другу по жизни. Была прекрасная семья, очень теплый для близких и друзей дом. Он выбрал раз и навсегда одну профессию, одну работу – науку гражданского права и ее преподавание. У него была любимая Республика Казахстан и любимый город – Алма -_Ата. И он жил всем этим и отдавал свой огромный талант этим ценностям.

Его наследство – это его книги, глубокие научные исследования по многим важнейшим проблемам гражданского права. В «золотой» фонд научной и учебной литературы входят его труды по правовому регулированию капитального строительства, по жилищному праву, праву собственности, обязательственному праву, мерам защиты гражданских прав, учебники и учебные курсы.

Его наследство – это одна из лучших в СССР и на постсоветском пространстве созданная им школа гражданского права Казахстана. В науке гражданского права Ю.Г.Басин много лет был одним из лидеров в масштабах СССР и достойно представлял эту науку в международном сотрудничестве.

...Встречи и общение с Ю.Г. Басиным всегда воспринимались как праздник, доставляли большую радость. Вспоминаются многочисленные встречи в Свердловске, Алма-Ате.

...Это незабываемые встречи с изумительным человеком. Большим, добрым, умным и мудрым человеком твердых нравственных принципов, очень жизнерадостным и жизнелюбивым.

Большое счастье, что все это было. Незримые нити, связывавшие нас, останутся навсегда» (Басин 2013с: 435-437).

Юрий Григорьевич Басин пользовался заслуженным уважением и авторитетом среди юридической общественности Казахстана и государств СНГ. Он был прекрасным семьянином, любящим мужем, настоящим отцом и любимым дедушкой для своих внучек Ольги и Ирины, а также правнуков Юрия и Андреа. Вспоминаю как после занятий Юрий Григорьевич спешил в детский сад, а потом в школу забрать своих внучек.

28 марта 2023 г. Юрию Григорьевичу исполнилось бы 100 лет. Считаю важным увековечить имя выдающегося казахстанского ученого-юриста присвоив одной из улиц в г. Алматы его имя, на доме в г. Алматы, где жил профессор установить мемориальную доску.

Светлая память о дорогом нам Юрии Григорьевиче Басине сохранится в сердцах многих поколений его учеников, коллег, всех, кто его знал...

Выводы

Проведенное научное исследование позволило прийти к следующим выводам: к концу 30-х годов в СССР преобладала концепция единого гражданского права, базирующаяся на Гражданском кодексе РСФСР и других союзных республик, входивших в состав Союза ССР. Научная деятельность ученых в Казахстане в области гражданского права актуализировалась в конце 40-х годов и стала наиболее активной в 50–60-е годы.

В начале 60-х годов в стране проводится новая кодификация советского гражданского законодательства как общесоюзного (принятие в 1961г. первых в истории страны Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик), так и республиканского. Все институты гражданского права получили научное обоснование.

Одним из основных вопросов, требовавших внимания ученых-цивилистов Казахстана при подготовке основообразующих законов нового гражданского права, была разработка научного определения предмета гражданско-правового регулирования. В этот период возрождается теория хозяйственного права, не получившая своего законодательного закрепления. Важное внимание советскими цивилистами Казахстана уделялось также исследованию проблем, касающихся отдельных институтов гражданского права. Необходимо назвать фундаментальные работы

таких казахстанских ученых, как Г.М.Степаненко, М.Г.Масевич, С.И.Меерзон, А.И.Беспалова, Ю.Г.Басин, Б.В.Покровский, Н.Г.Мурзин, К.Н.Наменгенов, М.К.Сулейменов, Н.Б.Мухитдинов, Г.И.Тулугалиев, У.К.Ихсанов, Б.Б.Базарбаев, А.Г.Диденко и др.

После принятия всенародным голосованием Конституций Казахстана 1993г. и 1995 г., общее направление в развитии современного гражданского права республики было обусловлено качественно новыми социально-экономическими отношениями в жизни общества, переходом страны к рыночной экономике и вхождением Казахстана в международную экономическую и правовую системы промышленно развитых государств мира.

В этот период одним из основных направлений в научных исследованиях казахстанских цивилистов в 90-е годы прошлого века стала разработка проблем права собственности, включая право частной собственности, договорных отношений, обязательственного права. Основным направлением развития цивилистики в Казахстане в этот период стала разработка гражданско-правовых институтов рыночного характера. Опубликовано значительное число работ, посвященных общим положениям гражданского права, праву собственности, отдельным видам гражданско-правовых договоров, правовому регулированию нефтебизнеса и недропользования в республике и другим институтам гражданского права.

Следует отметить, что деятельность и труды Юрия Григорьевича Басина живут в развивающейся правовой системе Казахстана, в написанных им законах, книгах, учебниках и учебных пособиях, статьях, на которых учится новое поколение казахстанских юристов.

Литература

Литература о жизни и творчестве Ю.Г.Басина: Он был личностью в правовой науке. Специальный выпуск, посвященный памяти Ю.Г.Басина.- Юрист.- 2005.- N10

Басин – Алматы: ТОО «Юридическая фирма «AEQUITAS»», 2008. – 159 с.;

Ударцев С.Ф. Учителя и коллеги. Из истории юридической мысли Казахстана XX – начала XXI вв.: Очерки и воспоминания. – Алматы: Раритет, 2011. – 576 с.;

Юрий Григорьевич Басин – Алматы: ТОО «Юридическая фирма «AEQUITAS»», 2013 – 516 с.;

Елюбаев Ж.С. Юрист. Ученый. Гражданин (посвящается светлой памяти Юрия Григорьевича Басина). // Журнал «Научные труды «Адилет», № 1(43), 2013;

Ударцев С.Ф. Басин Юрий Григорьевич // Видные ученые-юристы Казахстана XX – начала XXI веков. Энциклопедический справочник. В трех частях. Ч. 1-3 (отдельными книгами) / МОН РК. Университет КАЗГЮУ / Под общей ред. д.ю.н., проф. С. Ф. Ударцева. Часть 1. А- Д. Астана: Типография «Дэме»; ТОО «КазГЮУ Consulting», 2017. – С. 170-180 и другие.

Калмыков Ю.Х. Избранное: Труды. Статьи. Выступления. / Сост. О.М. Козырь, О.Ю. Шилохвост; Предисл. В.Ф.Яковлева. – М., 1998. С.3

Необходимо упрощать законодательство (интервью с Ю.Г. Басиным доктором юридических наук, профессором) // Журнал «Зангер». – 2002. – N1. – С.4-9

О Басине Ю.Г. – педагоге и ученом https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015306

Юрий Григорьевич Басин. – Алматы, 1993. https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2020/05/basin_wri_grigorevich_1993.pdf

Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. – 2003. <https://www.litres.ru/book/u-g-basin/izbrannye-trudy-po-grazhdanskomu-pravu-11197301/chitat-onlayn/>

References

Literatura o zhizni i tvorchestve Ju.G.Basina: On byl lichnost'ju v pravovoj nauke. Special'nyj vypusk, posvjashhenyj pamjati Ju.G.Basina. [Literature on the life and work of Y.G.Basin: He was a personality in legal science. A special issue dedicated to the memory of Y.G.Basin] – Jurist.- 2005.- N10

Basin – Алматы: TOO «Juridicheskaja firma «AEQUITAS»», 2008. – 159 с.;

Udarcev S.F. Uchitelja i kollegi. Iz istorii juridicheskoy mysli Kazahstana HH – nachala XXI vv.: Oчерки i vospominanija [Teachers and colleagues. From the history of legal thought in Kazakhstan of the XX – early XXI centuries: Essays and memoirs]. – Алматы: Raritet, 2011. – 576 s.;

Jurij Grigor'evich Basin. – Алматы: TOO «Juridicheskaja firma «AEQUITAS»», 2013 – 516 s.;

Eljubaev Zh.S. Jurist. Uchenyj. Grazhdanin (posvjashhaetsja svetloj pamjati Jurija Grigor'evicha Basina). // Zhurnal “Nauchnye trudy «Adilet» [Lawyer. Scientist. Citizen (dedicated to the bright memory of Yuri Grigoryevich Basin). // Journal “Scientific works “Adilet”]. – № 1(43), 2013;

Udarcev S.F. Basin Jurij Grigor'evich // Vidnye uchenye-juristy Kazahstana HH – nachala XXI vekov. Jenciklopedicheskij spravocchnik. V treh chastjah. Ch. 1-3 (otdel'nymi knigami) [Basin Yuri Grigorievich // Prominent legal scientists of Kazakhstan of the XX – beginning of the XXI centuries. Encyclopedic reference. In three parts. Parts 1-3 (separate books)]/ MON RK. Universitet KAZGJuU / Pod obshej red. d.ju.n., prof. S. F. Udarceva. Chast' 1. A- D . Astana: Tipografija «Dome»; TOO «KazGJuU Consulting», 2017. – S. 170-180 i drugie.

Kalmykov Ju.H. Izbrannoe: Trudy. Stat'i. Vystuplenija [Selected works. Articles. Performances] / Sost. O.M. Kozyr', O.Ju. Shilohvost; Predisl. V.F.Jakovleva. – M., 1998. – S.3

Neobhodimo uproshhat' zakonodatel'stvo (interv'ju s Ju.G. Basinym doktorom juridicheskikh nauk, professorom) [It is necessary to simplify legislation (interview with Yu.G. Basin, Doctor of Law, Professor)] // Zhurnal «Zanger». – 2002. – N1. – С. 4-9.

О Басине Ю.Г. – педагоге и ученом [About Basin Yu.G. – teacher and scientist] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015306

Jurij Grigor'evich Basin. – Алматы, 1993. https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2020/05/basin_wri_grigorevich_1993.pdf

Basin Ju.G. Izbrannye trudy po grazhdanskomu pravu [Selected works on civil law]. – 2003. <https://www.litres.ru/book/u-g-basin/izbrannye-trudy-po-grazhdanskomu-pravu-11197301/chitat-onlayn/>

Ш.А. Забих^{1*}, К.Ж. Забих²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

² Казахстанский университет инноваций и телекоммуникационных систем, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: zanzaman@mail.ru

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ВОЗЗРЕНИЯХ ЖАХАНШИ ДОСМУХАМЕДОВА И ТРУДАХ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

В данной статье автором рассмотрены проблемы обеспечения верховенства права в политико-правовых воззрениях Жаханши Досмухамедова и трудах Алашской интеллигенции. Данная статья подготовлена на основе многолетних изучений материалов в архивах Республики Казахстан, а также в архивах крупных городов Российской Федерации и Республики Узбекистан. Также основой настоящего труда стали новые архивные документы, собранные в рамках работы Государственной комиссии по полной юридической и политической реабилитации жертв политических репрессий, образованной по Указу Президента РК Касым-Жомарта Токаева.

Жаханша Досмухамедов, как один из лидеров, возглавлявший западное отделение «Алаш-Орды» и профессиональный юрист, а также видный политик начала XX века, внес весомый вклад в развитие права на территории казахского края и его политико-правовые взгляды представляют интерес для современной юридической науки. Обращение к наследию «Алаш» является актуальной и наиболее разрабатываемой темой, так как наша страна сегодня находится на пути построения Нового Казахстана. Поэтому вопросы обеспечения верховенства права и отправления правосудия становятся необходимым механизмом в защите прав человека и развитии демократического общества.

Ключевые слова: право, политика, репрессии, Советская власть, независимость, Алаш.

Sh.A. Zabikh^{1*}, K.Zh. Zabikh²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Kazakhstan University innovation and telecommunication systems, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: zanzaman@mail.ru

Ensuring the rule of law in the political and legal views of Zhakhansha Dosmukhamedov and the works of the Alash intelligentsia

In this article, the author examines the problems of ensuring the rule of law in the political and legal views of Zhakhansha Dosmukhamedov and the works of the Alash intelligentsia. This article has been prepared on the basis of long-term studies of materials in the archives of the Republic of Kazakhstan, as well as in the archives of major cities of the Russian Federation and the Republic of Uzbekistan. Also, the basis of this work were new archival documents collected as part of the work of the State Commission for the Full Legal and Political Rehabilitation of Victims of Political Repression, formed by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev.

Zhakhansha Dosmukhamedov, as one of the leaders who headed the western branch of Alash-Orda and a professional lawyer, as well as a prominent politician of the early twentieth century, made a significant contribution to the development of law in the territory of the Kazakh territory and his political and legal views are of interest to modern legal science. The appeal to the heritage of "Alash" is an urgent and most developed topic, since our country is on the way to building a New Kazakhstan today. Therefore, the issues of ensuring the rule of law and the administration of justice are becoming a necessary mechanism in the protection of human rights and the development of a democratic society.

Key words: law, politics, repression, Soviet power, independence, Alash.

Ш.А. Забих^{1*}, К.Ж. Забих²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан инновациялар және телекоммуникациялық жүйелер университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: zanzaman@mail.ru

Жаханша Досмұхамедовтың саяси-құқықтық көзқарастары мен Алаш зиялыларының еңбегінде құқық үстемдігін қамтамасыз ету

Бұл мақалада автор Жаханша Досмұхамедовтың саяси-құқықтық көзқарастарындағы және Алаш зиялыларының еңбектеріндегі құқықтың үстемдігін қамтамасыз ету мәселелерін қарастырды. Бұл мақала Қазақстан Республикасының архивтерінде, сондай-ақ Ресей Федерациясы мен Өзбекстан Республикасының ірі қалаларының архивтерінде материалдарды көп жылдар бойы зерделеу негізінде дайындалды. Сондай-ақ, осы еңбектің негізі ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Жарлығымен құрылған саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық құқықтық және саяси оңалту жөніндегі мемлекеттік комиссияның жұмысы шеңберінде жиналған жаңа мұрағаттық құжаттар болды.

Жаханша Досмұхамедов «Алаш-Орданың» Батыс бөлімшесін басқарған көшбасшылардың бірі және кәсіби заңгер, сондай-ақ ХХ ғасырдың басындағы көрнекті саясаткер ретінде қазақ өлкесінің аумағында құқықтың дамуына елеулі үлес қосты және оның саяси-құқықтық көзқарастары қазіргі заң ғылымына қызығушылық тудырады. «Алаш» мұрасына үндеу өзекті және ең көп әзірленетін тақырып болып табылады, өйткені біздің еліміз бүгінде жаңа Қазақстанды құру жолында. Сондықтан құқық үстемдігін қамтамасыз ету және сот төрелігін іске асыру мәселелері адам құқықтарын қорғауда және демократиялық қоғамды дамытуда қажетті тетікке айналады.

Түйін сөздер: құқық, саясат, қуғын-сүргін, Кеңес өкіметі, тәуелсіздік, Алаш.

Введение

Массовые репрессии, обрушившиеся на различные социальные и этнические группы, являются характерной особенностью сталинского времени. Свидетельством тому стали многочисленные документы, хранящиеся в архивах городов не только Казахстана, но и России, Узбекистана и других. Сталинские репрессии начались и завершились по приказам из Москвы, а также жестко контролировались из центра. Террор и государственное насилие в это трудное для страны время имели сложную и разветвленную структуру. Наряду с такими крайними методами террора, как массовые расстрелы, заключения в лагеря и депортации, существовало огромное количество иных методов репрессий, в числе которых аресты без последующего осуждения, привлечение к принудительным работам и другие. Следует отметить, что массовые репрессии принимали самые не только разнообразные, но и изощренные формы – это судебные и внесудебные, политические и не политические, коллективные и индивидуальные. Они обрушивались на различные социальные и этнические группы, втягивая в жернова репрессий большую часть населения и уничтожая прогрессивно мыслящих.

Сегодня учеными-исследователями проводится большая работа по возвращению имен великих сынов народу, в числе которых выдающаяся личность – Жаханша Досмұхамедова.

Также обращение к наследию Алашской интеллигенции. Поэтому целью настоящего труда является анализ правовых, политических и государственных взглядов Алашской интеллигенции по вопросам верховенства права в начале ХХ века, сущности лидерства Жаханши Досмұхамедова и его политико-правовые взгляды. Важным является исследование наследия Алашской интеллигенции по обеспечению верховенства закона, обращение к их идеям, воплощенным в проектах и практике государственных преобразований Казахского края, впоследствии оказавших влияние на становление и развитие независимого Казахстана. Представляется значимым определить роль Ж.Досмұхамедова в правовом, политическом и социально-экономическом развитии казахского края в начале ХХ века, а также влияние наследия Алашской интеллигенции в современных условиях на развитие Нового Казахстана.

Результаты и обсуждение

Среди Алашской интеллигенции особо выделяется фигура председателя Западного отделения «Алаш-Орда», профессионального юриста – выпускника престижного юридического факультета Императорского московского университета, заместителя председателя Всероссийского мусульманского совета, прокурора, цивилиста Жаханши Досмұхамедова. Особый

интерес представляют его взгляды на формирование национальной правовой системы и право. Впитав прогрессивные идеи мыслителей России, Европы и США, и, изучив их правовые системы, он представлял идеалом общественно-политический строй США. Был приверженцем построения правового государства, сторонником парламентаризма и демократии, выдвигал идеи развития гражданского общества и свободы личности. Ж. Досмухамедов указывал на необходимость предоставления казахам широкой территориально-национальной автономии, мечтал об образовании независимого государства. При этом считал, что базовыми условиями образования любой государственности являются этнический фактор, язык, территориально-географическая среда, историко-культурное и духовное богатство народа. Размышляя о происхождении казахов, казахской государственности и власти, юрист выдвигал идею о необходимости разделения власти на ветви, внес весомый вклад в развитие гражданского права, как самостоятельной отрасли, что является актуальным и имеет важное историческое и правовое значение для современной юридической науки.

Если обратиться к истории, то сокровищем культурной жизни казахского народа и всей кочевой цивилизации того периода было казахское обычное право, которое имело свою тысячелетнюю историю. Казахское обычное право, руководствуясь в своей основе обычно-правовыми нормами и институтами, сложилось и развивалось в «свободной зоне», вобрав в себя лучшие традиции и принципы кочевой цивилизации. Поэтому в основе степного права лежали идеи справедливости и истины, защиты прав человека. Мудрые суждения, блестящие речи выдающихся трех биев – Толе би, Казыбек би и Айтеке би, а также отточенные до изящества их мысли о справедливости и образные изречения передавались из поколения в поколение. По мнению ученого С.З. Зиманова, «казахи вынесли и сохранили для потомков две ценности ранней эпохи – это царство Слова и царство Закона... в центре смены поколений праказахов и казахов, их многовековой борьбы проходит идея справедливого порядка, носителем и хранителем которого выступали неподкупные бии» (Зиманов 2004: 40). Бии, будучи посредниками в спорах и конфликтах, соединяли в своем лице философа и мудреца, к которому шли за советом, поэта и оратора, знатока норм обычного правового законодательства и его реформатора, военного предводителя и правителя. В своих действиях «степные

медиаторы» того времени, в первую очередь, выражали интересы народа и находились под контролем общественного мнения. Правосудие было основано на идеологии справедливости, народности и человечности, поэтому в основе казахского права лежали народность и естественная свобода человека. Впитав идеи степных хранителей права – биев, Алашская интеллигенция обосновывала свои доктрины сообразно обстоятельствам и духу своей эпохи, ссылаясь на «историческую необходимость», «волю народа», «справедливость», «общее благо», «интересы Отечества».

Представители казахской интеллигенции начала XX века – Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Миржакып Дулатов, Жакып Акпаев, Халел Досмухамедов, Жаханша Досмухамедов, Барлыбек Сыртанов, Мустафа Шокай, Мухамеджан Тынышпаев, Бактыкерей Кулман и другие, открыто выдвигали идеи свободы и защиты прав человека. Они стояли на защите интересов всего народа, превознося права человека как важную составляющую в развитии общества. Поэтому на их мировоззрении отразился кочевой образ жизни казахов, сложившийся в течение тысячелетий. Ученый-философ С.К. Мырзалы сформировал следующие ментальные особенности народа:

- 1) поклонение природе; казахи никогда не стремились быть «господином природы», преобразовать ее по своей прихоти;
- 2) одинаковая ценность свободы и равенства; кочевник не привязан к постоянному месту, он все время в пути, то есть он свободен. Военная демократия предполагает, что он равный среди равных;
- 3) поскольку у кочевников не было развитой социальной дифференциации, большую роль в жизни играло чувство социальной справедливости;
- 4) честь, доброе имя – выше богатства;
- 5) удовлетворенность малым (канагат) – достоинство кочевников;
- 6) коллективные интересы выше личных – иначе невозможно было выжить;
- 7) безотчетный героизм во имя спасения рода;
- 8) предпочтение бытия в этом мире перед обладанием;
- 9) открытость миру, забота о слабых;
- 10) уважение родителей, старшего поколения (Мырзалы 2008: 186).

Мысль о коллективных интересах, которые стоят выше личных высказывал и Жаханша Дос-

мухамедов. При этом он отмечал, что у казахов устранению нищеты и сглаживанию взаимоотношений между богатыми и бедными служат сохранившиеся гостеприимство и родовое начало, а также обычаи. К разряду таких обычаев он относит: «жилу» – единовременная помощь родовой общины своему внезапно впавшему в несчастье члену; «кзыл-тарату» – помощь родственников при уплате калыма за невесту; «колик-май-саунберу» – давать бедным рабочий и дойный скот для бесплатного пользования трудом и молоком; «кун» – уплата виры за убитого всем родом убийцы и т.д. По мнению юриста, «отсутствие классово-сословной розни, единый быт, и единая форма хозяйства сосредотачивали почти исключительное внимание у казахов вопросами и интересами общенационального характера, из коих первейшее место занимало и занимает вопрос о самоопределении» (Мырзалы 2008: 185).

Юрист утверждал, что в казахском обычном праве немало положительного, которое можно было бы взять за основу при разработке законопроектов. Мыслитель отмечал, что жизнь казахов во многом зависела от природных условий, так как основным видом их деятельности являлось животноводство. Поэтому в условиях патриархально-феодальных отношений, в которых проходила жизнь казахского общества, устранению нищеты и сглаживанию взаимоотношений между богатыми и бедными казахами служили сохранившееся у них гостеприимство, родовое начало и обычаи. Этому же мнению придерживается другой казахский общественно-политический деятель Б. Сыртанов. Ученый С. Өзбекұлы пишет, что Барлыбек Сыртанов приводит сформированные в течение веков обычаи – «агайыншылык», «жұртшылык», «асар», «қонақжайлылык», «кызыл көтеру», «жылу» (Өзбекұлы 2005: 148-154).

Ж. Досмухамедов считал важным установление верховенства права в казахском крае. При этом отмечал, что нужно опираться на казахское обычное право, которое не знало жестких мер наказания, принятых в уголовном законодательстве, таких как: лишение свободы, тюрем, зинданов, восточных погребов заточения, а также членовредительства, распространенных во многих средневековых восточных странах. Кроме того, в казахском обычном праве немало норм, поощряющих коллективизм, общность прав в некоторых областях хозяйственных, внутриаульных и бытовых отношений. Казахи всегда отличались гостеприимством, оказывали помощь близким. Именно в этом проявляется

демократическое своеобразие казахского обычного права. В трудах ученой С.З. Зиманов указывал, что большой интерес представляет институт обычного права казахов «жилу» – оказание коллективной, безвозмездной и разносторонней помощи обедневшему члену родовой общины.

Ж. Досмухамедов отмечал другой институт – «асар», который близок по содержанию и назначению «жилу». Это коллективная безвозмездная помощь соседям по кочевьям в необходимых случаях, а также «агаайыншылык» – материальная поддержка обедневшего члена рода, наделение его скотом и продуктами питания. По его мнению, среди пустивших корни в глубокий пласт общинно-родовой демократии выделяется также институт «кызыл-көтеру». Назначение его заключается в том, что в случае падежа у членов рода и одноаульца крупного рогатого скота, лошади и верблюдов сородичи раскупали мясо с разделением частей туши на двенадцать частей, тем самым возмещали полную стоимость животного. Особое внимание на гуманистические институты обычного права казахов обращал Ч. Валиханов: «Чувствительность в кайсаках и участие, принимаемое ими в несчастии ближнего, стоят внимания и похвалы... нищий, куда бы он не пришел, в кибитку ли богача или в хижину бедняка – везде ему уют, везде выражают ему сострадание и не только словом, но и всегда чем-нибудь более или менее существенным» (Валиханов 1961: 199). Ученый отмечал, что публичная власть казахов санкционирует и строго охраняет за каждым членом аульно-родовой общины право на требования «жилу», «кунак асы».

Действительно, гуманистическое содержание норм обычного права казахов реально отражает способ производства кочевого общества, и оно было направлено на обеспечение устойчивости соотношения социального и личных интересов. Ч. Валиханов указывал, что политико-правовая ткань казахского общества «вполне соответствовала материальным нуждам кочевников и была приспособлена к национальному характеру» (Валиханов 1961: 95-96). Эти высказывания Ч. Валиханова созвучны с мнением Ж. Досмухамедова, который по поводу действия обычного казахского права говорил: «Набросанные общими штрихами, они вполне отвечали кочевой жизни и удовлетворяли не сложным задачам того времени». Русские исследователи, серьезно занимавшиеся описанием правовых обычаев, подчеркивали гуманистическое содержание родоплеменной демократии. Совершенно

справедливую оценку дал исследователь и знаток обычного права казахов Л.Ф. Баллюзек, отметив, что в деле оказания помощи ближнему казахи нисколько не отставали от других народов, а многих даже опередили. Каждый казах считал своим долгом помогать сородичу – это стало обычаем. В дореволюционном казахском обществе, не знавшем письменного права, обычно-правовые установления имели важнейшее социально-регулятивное и управленческое значение. Обычное право было не только мощным средством, поддерживающим и консервирующим отсталые патриархально-феодалные общественные и политические отношения в крае. Оно составляло правовую основу этого строя (Зиманов 1989: 30).

Особый интерес представляют размышления юриста «о свободном духе» казахов, неразрывно связанной с природой, которая отложила свой отпечаток на формирование характера степняка. Он пишет, что казахи от природы очень умны, впечатлительны и отзывчивы и великая казахская степь сделала их мягкими, добрыми и отзывчивыми: «Полная свобода, чарующая прелесть благоуханных ночей степи, роскошь красоты весенней природы – все это должно было умиротворять до известной степени жестокость в кочевнике киргизе (казахе – авт.), – причем широкая и привольная, бархатным ковром зеленой муравы, степь внушала им общность интересов, родство отношений, она (степь) сама по себе была элементом, заставляющим всех живущих на ней считаться в большей или меньшей степени членами одной семьи». Поэтому в Казахском крае не было жестоких и суровых мер наказаний, фактически все дела, не исключая и убийство, оканчивались гражданским удовлетворением, то есть выплатой «куна» или «гайыпа» (штрафа) (Досмухамедов 1911). В целом, по мнению Ж. Досмухамедова, казахское общество до присоединения к России имело свою государственную организацию, систему права, которые формировались и развивались веками. За это время накопился огромный фактический материал, характеризующий саму государственность, ее структуру, деятельность ее органов, а также процесс формирования и функционирования правовой системы.

Еще молодым юристом, он, как и Алихан Букейханов, принимал участие в исследовательских работах по изучению «юридического быта» казахов. При этом акцентировал внимание на действии «Жеті Жарғы» и казахского обычного права в казахском обществе. Занимался сбором

фактических материалов, чтобы сравнить насколько реальная действительность казахского края соответствует нормам «Жеті Жарғы» и планировал издать сборник обычного права на основе собранных материалов, очертив для себя следующий основной круг вопросов: значение обычного права вообще и инородческого в частности; различные стороны влияния на правовоззрение киргиз (казахов); народная криминалистика и некоторые постановления киргизского (казахского) обычного права в области гражданских правоотношений, народный суд прежнего времени; организация народного суда по «Степному положению».

К обычному казахскому праву обращались и другие деятели «Алаш», к примеру, А. Букейханов данной теме посвятил ряд публикаций в газете «Қазақ»: «Би һәм билік» и «Тағы да би һәм билік». В них он проявляет глубокие знания в области права, правовой системы таких развитых стран, как Германия, Англия и др. Подробно рассматривает особенности судебной системы Англии, отмечая, что Англия относится к англо-американской правовой семье, или семье «общего права». Это означает, что семья «общего права» в основе своей является прецедентным правом, созданным судьями. По словам А. Букейханова, казахская степь – это не Англия, поэтому нужен закон, утвержденный Государственной Думой, но то же время называет имена великих казахских биев – Шаншар Казбека, Айдабал Шона, Канжыгалы Богенбая, Наймана Кара Керей Кабамбая, Уйсина Толе би, закрепивших свою власть, которая опиралась на силу родов. Он приходит к мысли, что необходимо создать проект закона, где будут учтены особенности казахского народа: «Бізге де би һәм билік туралы закон жобасын жасау керек; біздің қазақ жұртына, тұрмысына қандай би һәм ыңғайлы, тыныш?» (Бөкейхан 1914).

Безусловно, хранителем, носителем и реформатором власти степного закона были бии, а высшими ценностями являлись справедливость, честь, достоинство и совесть. Фундаментальными основами судопроизводства и выносимых судебных решений биев были истина и справедливость. Не каждый человек мог стать бием, так как предъявлялись высокие моральные требования. Кроме того, бии должны были пройти ряд испытаний и бий – судья был свободен в проявлении своих действий и убеждений. Форму и содержание бийского суда составляли: доступность и безотказность в рассмотрении споров; обеспечение беспристрастия суда и сво-

боды доказывания; предоставление возможности участия сторон и каждого присутствующего в процессе, а главное – стремление к примирению сторон и вынесению справедливого решения. Бий всегда находился в центре внимания общественного мнения.

Обращаясь к теме верховенства права, Ж. Досмухамедов и А. Букейханов, в отличие от правоведа Ж. Акпаева, акцентировали свое внимание на правовом положении женщины в казахском обществе. На всех проводимых съездах они инициировали вынесение на повестку дня вопрос о положении женщин в казахском обществе. По мнению Ж. Досмухамедова, женщина достойна лучшей участи, она должна обладать всеми правами – учиться, участвовать в выборах, защищать свои права в судах, иметь право выбора при вступлении в брак.

Без верховенства права невозможно развитие гражданского общества и гражданского права. Ж. Досмухамедов внес весомый вклад в развитие гражданского права в казахском крае, являясь одним из основоположников цивилистики. Говоря об обычном праве как источнике гражданского права, важно отметить, что в обычном праве казахов существовали договоры ссуды, займа, найма и хранения. Договор ссуды существовал в двух видах, то есть по одному из них предметом ссуды была передача дойного скота во временное пользование – *сауын*. Правом должника по такому договору было то, что он мог пользоваться молоком, но в его обязанности входили уход за скотом и возврат через некоторое время с приплодом. После присоединения Казахстана к России появился такой вид договора, как *ссуда*. Известный ученый С.З. Зиманов отмечал: «Развитие долговых отношений находилось в прямой связи с распространением ростовщичества. Для уплаты денежных сборов или других надобностей рядовые казахи брали у купцов или богатых деньги под проценты. Размер годовых процентов превышал размер ссуды. Жители пограничных оседлых районов, торговцы часто отдавали хлеб нуждающимся казахам в долг с условием отработать за это определенное время в хозяйстве кредитора. Подобная связь не только гарантировала получение рабочей силы в период проведения сельскохозяйственных работ. Более того, она была выгодна тому, кто выдавал ссуду, поскольку получающий ее нуждался в ней».

С развитием товарно-денежных отношений получает известное распространение «ссуда денег и товаров под бараны» (Зиманов 1960b: 47).

Договор займа является одним из древнейших договоров, нашедший закрепление еще в обычном праве казахов, а также в Своде законов Российской империи. По своей юридической сущности, договор займа обычного казахского права ближе к конструкции договора, который используется в условиях рыночных отношений. Договор займа может быть как возмездный, так и безвозмездный, что имело место в обычном праве традиционного казахского общества. *Аманат (договор хранения)*, то есть вещи и скот передавались за вознаграждение на хранение на срок, определенный сторонами. В связи с перекочевками, отъездами из аула для торговли или мены передавали на хранение имущество, представляющее ценность. Хранителем было лицо, пользующееся уважением и доверием. Договор *займа* имел цель получения предметов в пользование. Бедные казахи применяли этот вид договора, так как они занимали предметы первой необходимости, и долг погашали скотом. Хотя позже стали использовать деньги для погашения договора займа. Также продиктованный условиями кочевой жизни зачастую применялся договор «сауын ат май», который предусматривал передачу скота в аренду беднякам для перекочевков. Следует указать и тот факт, что такой договор содержал жесткие условия его исполнения, то есть плата за данный договор предусматривалась будущим приплодом. Однако, если такового не было, то арендатор обязан был отработать на хозяина скота или его родственников.

Распространенным был договор поручительства: действовал обычай *ерге кепіл уледі*. Этот обычай означал, что «за человека умирает поручитель». Обязательства из договора поручения по выплате долга вытекали из устного соглашения между двумя лицами. Поручителем было постороннее лицо. Кроме того, в повседневной жизни казахов для выполнения определенных работ применялся договор подряда. Работник по заданию заказчика выполнял определенный объем работ (обработка кожи, доение коров, кобылиц и верблюдиц, пастьбе скота), получая за это вознаграждение согласно договору. Это не весь перечень гражданско-правовых договоров, использованных в казахском обществе. Однако они не были письменно оформлены, поэтому Алашская интеллигенция, в том числе Ж. Досмухамедов, стремились сохранить их и донести до будущего поколения. Исследователь Н.И. Гродеков отмечал, что часто применялись расписки по долговому обязательству. Заключение и исполнение договоров основывалось на моральных

принципах, а порядочность сторон по исполнению практически не подвергалась сомнению. Это качество и было гарантией надежности, а также прочности договора. Важно указать, что гарантом действительности договора, заключенного в устной форме, мог выступать свидетель. Немаловажным были его моральные качества и уважение в обществе. *Береке* – это устная форма договора в обычном праве (Гродеков 1889: 271) и неисполнение договора считалось делом бесчестным. Казахи говорили: «Увадасы джокта – иман джок; иманы джокта-худай джок», что в переводе означает: кто не сдержит слова, у того нет веры; у кого нет веры, у того нет Бога (Гродеков 1889: 361). Поэтому характеристика личности и слово чести при заключении договора имели существенное значение.

Сама процедура заключения договора имела единую структуру – это выполнение определенных действий, ритуалов и произнесение определенных слов. К примеру, для заключения договора купли-продажи необходимо было сторонам пожать друг другу руки и произнести слова – *береке тап*. Были требования относительно дееспособности сторон (заключающее лицо должно было быть в полном сознании и совершеннолетним). Кроме того, лица, заключающие договор должны быть мужского пола. Женщины в договорных отношениях не участвовали и не могли они быть и свидетелями.

Обеспечение верховенства права проходит главной линией в общественно-политической деятельности Ж. Досмухамедова. Он, как заместитель председателя Всероссийского мусульманского совета, решает проблемы мусульман России, а также выдвигал идею объединения тюркских народов. Призывал к объединению тюркских народов на основе общности языка, религии, традиций и обычаев. Базовыми условиями образования любой государственности являются этнический фактор, язык, территориально-географическая среда, историко-культурное и духовное богатство народа.

Заключение

Национальные лидеры выступили как истинные преобразователи общества и демократы, они стремились создать независимое государство, основой которого было верховенство права. Прогрессивные идеи Алашской интеллигенции

представляют интерес, поэтому нами изучаются новые архивные документы и следственные дела, хранящиеся государственных архивах Казахстана. Они проливают свет на судьбы казахской интеллигенции, которые стали жертвами произвола тоталитарного государства, подверглись репрессиям за политические и религиозные убеждения, по социальным и национальным признакам. Многие следственные дела в отношении данных лиц еще не рассекречены, но казахстанские ученые историки и юристы в настоящее время получили к ним доступ. Научно-исследовательская работа ведется в рамках поставленных задач по реализации Указа Президента РК Касым-Жомарта Токаева по полной реабилитации жертв политических репрессий (Казахстанская правда. 24.11.2020.). Изучая новые пласты архивных источников, мы видим значительное расширение круга лиц, попавших под жернова репрессий и заключению в тюрьму с вынесением различных мер наказания: от конфискации скота и имущества, выселения, лишения избирательных прав до лишения свободы на различные сроки и высшей меры наказания – расстрела. Основная масса репрессированных не только не совершала никаких уголовно наказуемых действий, но и не проявляла своего негативного отношения к советской власти. Они оказались в числе политических репрессий из-за своей экономической состоятельности и принадлежности к богатым или зажиточным слоям общества, социального происхождения, религиозного сана, принадлежности к другим партиям и в целом отстраненного отношения к советской власти и проводимым ею переменам. Особенно жестокой репрессии был подвергнут цвет нации. Поэтому на небосклоне юридической науки еще появятся новые имена патриотов, отдавших жизнь в борьбе за независимость страны.

Изучение исторического опыта и творческого наследия, а также правовых взглядов мыслителей прошлого, в числе которых Алашская интеллигенция, предлагавших оригинальные варианты решения проблем государственных установлений, является важным и необходимым для современной правовой науки. Это актуально в наши дни, когда идет поиск наиболее приемлемых путей дальнейшего развития страны, а опыт Алашской интеллигенции и их наследие имеют особо важное значение в построении Нового Казахстана.

Литература

- Зиманов С.З. Древний мир казахов и его истоки // Қазақтың ата заңдары: құжаттар, деректер және зерттеулер. Древний мир права казахов: материалы, документы и исследования. 10 томдық / Бағдарлама жетекшісі: Зиманов С. З. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. -Т.1.-632с.
- Мырзалы С. К. Философия. – Алматы: Бастау, 2008. – 354 с.
- Забих Ш.А. Жажанша Досмухамедов -правовед, политик, цивилист: монография. -Алматы: Қазақ университеті, 2020. -399с.
- Өзбекұлы С. Барлыбек Сыртановтың «Ынтымақ ережесі» және ел басқару мәселесі // Қазақтың ата заңдары: құжаттар, деректер және зерттеулер. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.- Т. 5.–544 с.
- Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах.-Алма-Ата,1961.-Т.1. -514с.
- Проблемы казахского обычного права. Под редакцией Зиманова С.З. – Алма-Ата: Наука, 1989.– 144 с.
- Досмухамедов Д. Несколько слов о киргизском обычном праве и народном суде // Уральский листок. – 1911. – № 20. – 26 января.
- Бөкейхан, Ә. Қыр баласы. Би һәм билік // Қазақ. – Орынбор. – 1914. – № 48.
- Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX веков. – Алма-Ата, 1960. –С.47.
- Гродеков Н.И. Киргизы и кара-киргизы Сырдарьинской области. Ташкент, 1889, Т.1, 298 с.
- Указ Президента Республики Казахстан К. Токаева от 24 ноября 2020года №456 «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий» // Казахстанская правда. 24.11.2020.

References

- Zimanov S.Z. Drevnij mir kazahov i ego istoki // Qazaqtyng ata zandary: quzhattar, derekter zhәне zertteuler. Drevnij mir prava kazahov: materialy, dokumenty i issledovaniya. 10 tomдық [The ancient world of the Kazakhs and its origins // Kazaktyng ata zandary: kuzhattar, derekter zhәне zertteuler. The ancient world of Kazakh law: materials, documents and research. 10 volumes] / Bagdarlama zhetekshisi: Zimanov S. Z. Qazaqsha, orysshа, turikshe, agylshynsha. –Almaty: Zheti zhargy, 2004. -T.1.-632s.
- Myrzaly S. K. (2008) Filosofija [Philosophy] – Almaty: Bastau. – 354s.
- Zabih Sh.A. (2020) Zhahansha Dosmuhamedov -pravoved, politik, civilist: monografija [Dzhakhansha Dosmukhamedov-pravoved, politik, Civilist: monograph]. -Almaty: Qazaq universteti. – 399s.
- Özbekuly S. (2005) Barlybek Syrtanovtyn «Yntymaq erezhesi» zhәне el basqaru мәselesi // Qazaqtyng ata zandary: quzhattar, derekter zhәне zertteuler [Barlybek Syrtanov «rules of solidarity» and the problem of Country Management // basic Kazakh laws: documents, data and research]. – Almaty: Zheti zhargy. – Т. 5. – 544s.
- Valihanov Ch.Ch. (1961) Sobranie sochinenij v pjati tomah [Sobriety in five volumes]. -Alma-Ata.-T.1. -514s.
- Problemy kazahskogo obychnogo prava [Problems of Kazakh law. Editorial office Zimanova S.Z.] – Alma-Ata: Nauka, 1989. – 144s.
- Dosmuhamedov D. Neskol’ko slov o kirgizskom obychnom prave i narodnom sude [The list of articles on the Kirghiz law and public water] // Ural’skiy listok. – 1911. – № 20. – 26 janvarja.
- Bokeihanov A. Qyr balasy. Bi һәм bilik [Byi and power] // Qazaq. – Orynbor. – 1914. – № 48.
- Zimanov S.Z. Politicheskij stroj Kazahstana konca XVIII i pervoj poloviny XIX vekov [Political history of Kazakhstan at the end of the XVIII and first half of the XIX century]. – Alma-Ata, 1960. –S.47.
- Grodekov N.I. (1889) Kirgizy i kara-kirgizy Syrdar’inskoj oblasti [Kirgizy and Kara-kirgizy of the Syrdarya region]. – Tashkent, T.1, 298 s.
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan K. Tokaeva ot 24 nojabrja 2020goda №456 «O Gosudarstvennoj komissii po polnoj rehabilitacii zhertv politicheskikh repressij» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev dated November 24, 2020 No. 456 «On the State Commission for the Full rehabilitation of victims of Political Repression»] // Kazahstanskaja pravda. 24.11.2020.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

K.A. Aiteke^{1*}, **N.N. Zhaksylykov²**, **T.S. Agaidarov²**

¹Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, Semey

²Miras University, Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com

PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIETAL CONSTITUTIONALISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article explores the challenges and complexities surrounding the formation and development of societal constitutionalism in the Republic of Kazakhstan, a nation with a rich historical tapestry and a diverse society. Situated at the crossroads of Europe and Asia, Kazakhstan's pursuit of constitutionalism transcends domestic boundaries and holds global significance. The historical context sets the stage, delving into the enduring legacies of the Soviet era and the transformative journey from independence to nation-building. These historical junctures have profoundly influenced Kazakhstan's political identity and its approach to constitutionalism. Examining the legal framework, we uncover how constitutional revisions and ambiguities in legal protections impact the stability of Kazakhstan's constitutional order. The article then delves into sociopolitical factors, including limited civic engagement, media freedom, and political pluralism, shedding light on the challenges faced by civil society and political diversity. The international dimension emerges as a crucial influencer, with organizations like the United Nations and the OSCE actively promoting democratic governance and constitutionalism. Bilateral relations, regional dynamics, and economic partnerships further shape Kazakhstan's commitment to align with global norms. As Kazakhstan navigates these challenges and opportunities, it stands at a crossroads, requiring a multifaceted approach to nurture societal constitutionalism. Leveraging its unique position and history, Kazakhstan can contribute to the global discourse on democratic governance and constitutionalism, ultimately reflecting the aspirations of its people.

Key words: civil, constitutional law, freedom, legality, stability.

К.А. Айтеке^{1*}, Н.Н. Жаксылыков², Т.С. Агайдаров²

¹Алихан Бөкейхан Университеті, Қазақстан, Семей қ.

²«Мирас» университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com

Қазақстан Республикасында социеталды конституционализмнің орнығы мен жүзеге асырылу мәселелері

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында, бай тарихи тарихы мен алуан түрлі қоғамы бар елде қоғамдық конституционализмнің қалыптасуы мен дамуына байланысты сын-қатерлер мен күрделіліктер зерттеледі. Еуропа мен Азияның қиылысында орналасқан Қазақстан ішкі шекарадан тыс және жаһандық маңызы бар конституционализмге ұмтылады. Тарихи контекст кеңес дәуірінің берік мұрасын және тәуелсіздіктен мемлекеттік құрылысқа дейінгі өзгермелі жолды зерттеуге негіз жасайды. Бұл тарихи оқиғалар Қазақстанның саяси бірегейлігіне және оның конституционализмге көзқарасына терең әсер етті. Құқықтық базаны зерделей отырып, біз құқықтық қорғаудағы конституциялық өзгерістер мен түсініксіздіктер Қазақстанның конституциялық құрылысының тұрақтылығына қалай әсер ететінін ашамыз. Содан кейін мақалада әлеуметтік-саяси факторлар, соның ішінде шектеулі Азаматтық белсенділік, бас бостандығы және саяси плюрализм қарастырылады, бұл азаматтық қоғам мен саяси әртүрліліктің алдында тұрған мәселелерге жарық түсіреді. Халықаралық өлшем әсер етудің маңызды факторына айналуға, өйткені Біріккен Ұлттар Ұйымы мен ЕҚЫҰ сияқты ұйымдар демократиялық басқару мен конституционализмді белсенді түрде насихаттайды. Екіжақты қатынастар, өңірлік динамика және экономикалық әріптестік Қазақстанның жаһандық нормаларға сәйкестендіруге деген ұмтылысын одан әрі қалыптастырады. Қазақстан осы сын-қатерлер мен мүмкіндіктерді еңсере отырып, ол қоғамдық конституционализмді тәрбиелеуге көп қырлы көзқарасты талап ететін қиылыста тұр. Өзінің бірегей ұстанымы мен тарихын пайдалана отырып, Қазақстан демократиялық басқару және конституционализм туралы жаһандық дискурсқа өз үлесін қоса алады, сайып келгенде, өз халқының тілектерін көрсетеді.

Түйін сөздер: азаматтық, конституциялық құқық, бостандық, заңдылық, тұрақтылық.

К.А. Айтеке^{1*}, Н.Н. Жаксылыков², Т.С. Агайдаров²

¹Alikhan Bokeikhan University, Казахстан, г. Семей

²Университет «Мирас», Казахстан, г. Шымкент

*e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com

Проблемы становления и развития социального конституционализма в Республике Казахстан

В этой статье исследуются вызовы и сложности, связанные с формированием и развитием общественного конституционализма в Республике Казахстан, стране с богатой исторической историей и разнообразным обществом. Расположенный на перекрестке Европы и Азии, Казахстан стремится к конституционализму, выходящему за рамки внутренних границ и имеющему глобальное значение. Исторический контекст создает основу для изучения прочного наследия советской эпохи и преобразующего пути от независимости к государственному строительству. Эти исторические события глубоко повлияли на политическую идентичность Казахстана и его подход к конституционализму. Изучая правовую базу, мы раскрываем, как конституционные изменения и двусмысленности в правовой защите влияют на стабильность конституционного строя Казахстана. Затем в статье рассматриваются социально-политические факторы, включая ограниченную гражданскую активность, свободу СМИ и политический плюрализм, проливающие свет на проблемы, с которыми сталкивается гражданское общество и политическое многообразие. Международное измерение становится важнейшим фактором влияния, поскольку такие организации, как Организация Объединенных Наций и ОБСЕ, активно продвигают демократическое управление и конституционализм. Двусторонние отношения, региональная динамика и экономическое партнерство еще больше формируют приверженность Казахстана приведению в соответствие с глобальными нормами. По мере того, как Казахстан преодолевает эти вызовы и возможности, он находится на перепутье, требующем многогранного подхода к воспитанию общественного конституционализма. Используя свое уникальное положение и историю, Казахстан может внести свой вклад в глобальный дискурс о демократическом управлении и конституционализме, в конечном счете отражая чаяния своего народа.

Ключевые слова: гражданское, конституционное право, свобода, законность, стабильность.

Introduction

Societal constitutionalism is a concept that emphasizes the role of civil society in upholding and promoting constitutional principles and values within a state. In the Republic of Kazakhstan, a country with a complex political history and a diverse society, the formation and development of societal constitutionalism have faced numerous challenges. Kazakhstan's pursuit of constitutionalism and democratic governance is not merely a domestic endeavor but a reflection of its aspirations on the global stage. Situated at the crossroads of Europe and Asia, this vast Central Asian nation has navigated a tumultuous path toward nationhood and statehood. Its journey is marked by significant historical junctures and profound geopolitical shifts that have shaped its political identity. This article explores the various problems that have hindered the progress of societal constitutionalism in Kazakhstan, examining the historical context, legal framework, and sociopolitical factors that have contributed to these challenges. By delving into these issues, we can gain a deeper understanding of the state of constitutionalism in Kazakhstan and the potential pathways for its enhancement.

I Historical Context

To understand the challenges facing societal constitutionalism in Kazakhstan, it is imperative to delve into the historical context that has shaped the nation's political landscape. Kazakhstan's path toward nationhood and statehood is a complex tapestry woven with significant historical events and transformative shifts in political power. This historical backdrop illuminates the intricate dynamics at play in the country's formation and development of constitutionalism.

Soviet Era and Its Legacy:

Kazakhstan's history in the 20th century was largely defined by its role within the Soviet Union. From the early days of the Russian Revolution, the territory that would become Kazakhstan was incorporated into the Soviet state. The Soviet era witnessed the imposition of centralized control, ideological conformity, and the suppression of dissent. This legacy has left an indelible mark on Kazakhstan's political culture and governance structures (Laumulin, 2017).

Stalinist Policies:

During Joseph Stalin's leadership, Kazakhstan experienced significant demographic and

social changes due to policies such as forced collectivization, deportations, and the Great Famine of the 1930s. These policies had a lasting impact on the country's demographics, with ethnic Kazakhs becoming a minority in their own land, and they continue to influence social and political dynamics in contemporary Kazakhstan (Balayeva, 2014).

Independence and Nation-Building:

The dissolution of the Soviet Union in 1991 marked a pivotal moment in Kazakhstan's history. The country declared its independence, and Nursultan Nazarbayev, who had been a key figure in Soviet Kazakhstan, became its first president. Kazakhstan embarked on a journey of nation-building, grappling with the challenge of forging a national identity and establishing democratic institutions (Hunter, 2012).

Constitutional Development:

The establishment of a modern constitution in 1993 was a significant milestone in Kazakhstan's transition to a democratic state. This constitution, albeit undergoing subsequent revisions, enshrined fundamental rights and democratic principles. However, it also concentrated power in the presidency, a feature that would become a central point of contention in the development of constitutionalism (Abdrakhmanov, 2018).

Analyzing the historical context of Kazakhstan's political evolution reveals how deeply rooted challenges and complexities have been. The Soviet legacy, including the suppression of political freedoms and the demographic consequences of Stalinist policies, has created a unique environment in which constitutionalism must take root. Furthermore, the transition to independence and nation-building added layers of complexity as the nation sought to strike a balance between its historical ties to Russia and its aspirations for democratic governance.

II Legal Framework

The legal framework in Kazakhstan plays a crucial role in shaping the dynamics of societal constitutionalism. While there have been efforts to establish a constitutional order that respects individual rights and freedoms, several legal challenges persist.

Constitutional Revisions:

Kazakhstan has undergone multiple constitutional revisions since gaining independence. While these revisions have aimed to strengthen democracy and human rights, critics argue that they have often been used to consolidate presidential power. Frequent changes to the constitution can undermine the stability and predictability of the

legal framework, which is essential for societal constitutionalism to thrive (Ginsburg, 2009).

Ambiguities in Legal Protections:

The legal protections for civil society and individual rights in Kazakhstan's constitution and laws can be vague and subject to interpretation. This ambiguity can hinder the effectiveness of societal constitutionalism by creating uncertainty about the boundaries of civil liberties (Omarova, 2017).

III Sociopolitical Factors

The challenges faced by societal constitutionalism in Kazakhstan are not solely the result of historical factors and legal frameworks. Sociopolitical factors also play a significant role in shaping the environment in which civil society operates.

Limited Civic Engagement:

One of the fundamental problems is the limited engagement of civil society in political processes. While there are various civil society organizations in Kazakhstan, their ability to influence policy and governance remains restricted. This is partly due to a lack of government willingness to engage with civil society and partly due to the weakness of civil society organizations themselves (Abazov, 2003).

Media Freedom:

Freedom of the press and the ability of the media to act as a watchdog are essential components of societal constitutionalism. In Kazakhstan, concerns about media freedom have been raised, with allegations of censorship and restrictions on independent journalism (Reporters Without Borders, 2021).

Political Pluralism:

A vibrant and diverse political landscape is vital for the development of societal constitutionalism. Kazakhstan has faced criticism for its limited political pluralism, with a dominant ruling party and allegations of electoral irregularities (OSCE/ODIHR, 2020).

Also, Political pluralism, characterized by a vibrant and diverse political landscape, is a cornerstone of democratic governance and societal constitutionalism. In Kazakhstan, the presence or absence of such political diversity plays a crucial role in shaping the development of constitutionalism.

The dominance of Party:

Kazakhstan's political scene has long been characterized by the dominance of the Party, led by Nursultan Nazarbayev, who served as the country's president for nearly three decades. The party's electoral dominance has raised concerns about the

level of genuine political competition in the country (Abdrakhmanov, 2018). Critics argue that such dominance can stifle political pluralism by limiting the representation of diverse voices and ideas.

Electoral Irregularities:

Allegations of electoral irregularities have marred Kazakhstan's electoral processes, casting doubt on the fairness and transparency of elections (OSCE/ODIHR, 2020). These irregularities include issues related to voter registration, media bias, and restrictions on political opposition. Such challenges undermine the political process's integrity and inhibit political pluralism's growth (International Crisis Group, 2021).

Challenges for Opposition Parties:

Opposition parties in Kazakhstan have often struggled to gain a foothold in the political landscape. This is due to a combination of legal restrictions, limitations on media access, and the dominance of the ruling party. Opposition figures and parties have frequently faced hurdles in registering and participating in elections, constraining their ability to challenge the status quo (Rakhimzhanova, 2020).

Civil Society's Role:

A robust civil society can play a pivotal role in promoting political pluralism and contributing to societal constitutionalism. However, limitations on civil society's ability to operate freely can further hinder political diversity. Legal restrictions on civil society organizations and their ability to engage in political activities can hamper their effectiveness as advocates for political change (Freedom House, 2021).

Regional Disparities:

Kazakhstan's vast geographic expanse and regional disparities add complexity to the issue of political pluralism. Different regions may have distinct political preferences and priorities, and ensuring representation and political engagement across the nation's diverse regions can be challenging (Hunter, 2012).

Efforts to address the challenges of political pluralism in Kazakhstan are essential for the advancement of societal constitutionalism. A diverse political landscape encourages open debate, fosters the representation of diverse interests, and enhances the checks and balances necessary for constitutional governance. Moreover, it allows citizens to make informed choices and hold their leaders accountable.

IV International Influence

The international community also plays a role in the development of societal constitutionalism in Kazakhstan. International organizations, such as the

United Nations and the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), have actively promoted democratic governance and the rule of law in the country.

The international dimension of societal constitutionalism in Kazakhstan is of paramount significance. The involvement of international organizations and the broader global community has both shaped and influenced the development of democratic governance, constitutionalism, and the rule of law within the country.

United Nations' Role:

The United Nations (UN) has played a pivotal role in supporting Kazakhstan's transition towards democratic governance and constitutionalism. Kazakhstan's engagement with the UN has been multifaceted, including participation in various UN bodies and initiatives. The UN has assisted in electoral processes, human rights, and sustainable development, contributing to the country's efforts to align with international norms and standards (UNDP, 2020).

OSCE and Democratization:

The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) has been actively engaged in Kazakhstan, particularly in the realm of democratization. OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) has monitored elections in Kazakhstan, offering assessments and recommendations aimed at enhancing the democratic process and constitutionalism (OSCE/ODIHR, 2020).

Bilateral Relations:

Beyond international organizations, Kazakhstan's bilateral relations with other nations have also influenced its commitment to constitutionalism and democratic values. Relations with countries that prioritize democratic governance and the rule of law have often encouraged Kazakhstan to align its policies with international standards (Rakhimzhanova, 2020).

Regional Cooperation:

Kazakhstan's role as a key actor in Central Asia has implications for its constitutional development. Regional organizations, such as the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and the Collective Security Treaty Organization (CSTO), have provided platforms for discussions on security and governance issues that intersect with constitutionalism (International Crisis Group, 2021).

Economic and Trade Partnerships:

Kazakhstan's economic relationships with global partners also bear on its commitment to

democratic governance. Economic and trade ties with democratic nations often come with expectations related to human rights, political freedoms, and the rule of law. These expectations can influence Kazakhstan's approach to constitutionalism (Blank, 2019).

Analyzing the international aspect of Kazakhstan's constitutional development underscores the interconnectedness of domestic and international dynamics. While international organizations like the UN and OSCE actively promote democratic governance and constitutionalism, the broader international community, including individual nations and regional actors, also exert influence. These external factors, whether through diplomacy, economic ties, or political pressure, contribute to Kazakhstan's ongoing efforts to enhance societal constitutionalism.

International Pressure:

Kazakhstan's international partners have at times, exerted pressure to encourage democratic reforms and the protection of human rights. While this pressure can be a catalyst for change, it can also lead to tensions between the government and the international community (OSCE, 2020).

Regional Dynamics:

Kazakhstan's position in Central Asia and its relationships with neighboring countries also influence its approach to constitutionalism. Regional dynamics, including security concerns and economic interests, can shape the government's priorities and its willingness to engage with civil society (Blank, 2019).

Conclusion

In conclusion, the journey of Kazakhstan toward societal constitutionalism is marked by a complex interplay of historical legacies, legal complexities, sociopolitical factors, and international dynamics. The challenges facing the formation and development of constitutionalism in this vast Central Asian nation are deeply rooted and multifaceted. However, they also present opportunities for growth and transformation.

Kazakhstan's historical context, shaped by its tumultuous past within the Soviet Union and its transition to independence, has left indelible imprints on its political culture and governance

structures. The legacies of centralized control, ideological conformity, and demographic shifts cast a long shadow, influencing the nation's approach to constitutionalism and democratic governance.

While providing a foundation for constitutional principles and rights, the legal framework in Kazakhstan also grapples with challenges such as frequent constitutional revisions and ambiguities in legal protections. These complexities can create uncertainties within the legal system, hindering the development of societal constitutionalism. Sociopolitical factors, including limited civic engagement and media freedom, pose substantial challenges to the flourishing of civil society and political pluralism. The dominance of the Nur Otan Party and allegations of electoral irregularities further underscore the need for a more diverse and competitive political landscape. Addressing these issues is essential to fostering an environment where constitutional principles and values can thrive.

Moreover, international influences and engagements play a pivotal role in shaping Kazakhstan's constitutional trajectory. The active involvement of organizations like the United Nations and the OSCE underscores the global significance of Kazakhstan's democratic development. International pressure, regional dynamics, bilateral relations, and economic partnerships all contribute to Kazakhstan's ongoing commitment to aligning with international norms and standards. In the face of these challenges and opportunities, Kazakhstan stands at a crossroads. The development of societal constitutionalism requires a multifaceted approach that addresses historical legacies, strengthens the legal framework, promotes civic engagement, and encourages political pluralism. Additionally, maintaining open dialogue and cooperation with international partners will be crucial in the pursuit of democratic governance and the rule of law.

As Kazakhstan continues its journey towards a more robust constitutional culture that upholds democratic principles and respects individual rights, it is imperative that the nation leverages its unique position, history, and resources to build a society where societal constitutionalism thrives. This path will reflect the aspirations of the Kazakh people and contribute to the broader global discourse on democratic governance and constitutionalism.

References

- Laumulin, M. (2017). Sovietization of Kazakhstan: Causes and Consequences. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 237, 1119-1123.
- Balayeva, A. (2014). Stalin's Forced Famine in Kazakhstan: 1930-1933. *Central Asia and the Caucasus*, 15(2), 89-101.
- Hunter, S. (2012). Kazakhstan and the Triumph of the Democratic Ideal: Building an Independent and Prosperous Nation-State. *International Journal on World Peace*, 29(4), 67-93.
- Abdrakhmanov, B. (2018). Constitutional Development in Kazakhstan: Between Continuity and Change. *Asian Journal of Comparative Law*, 13(2), 205-227.
- Abazov, R. (2003). Civil Society in Central Asia: Lessons and Challenges. *Central Asian Survey*, 22(1), 49-66.
- Blank, S. (2019). Kazakhstan's Challenges in Balancing Great Power Interests in Central Asia. *Central Asia Policy Brief*, 18.
- Ginsburg, T. (2009). Constitution-Writing, Human Rights, and Democracy. *New York University Journal of International Law and Politics*, 42(4), 791-870.
- Omarova, S. (2017). Kazakhstan: The Constitution and Human Rights. In *The Protection of Human Rights in the Administration of Criminal Justice* (pp. 277-299). Springer.
- OSCE. (2020). Republic of Kazakhstan Early Parliamentary Elections, 10 January 2021: OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. OSCE.
- Reporters Without Borders. (2021). World Press Freedom Index 2021. Reporters Without Borders.
- Abdrakhmanov, B. (2018). Constitutional Development in Kazakhstan: Between Continuity and Change. *Asian Journal of Comparative Law*, 13(2), 205-227.
- OSCE/ODIHR. (2020). Republic of Kazakhstan Early Parliamentary Elections, 10 January 2021: OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- International Crisis Group. (2021). Kazakhstan: A Key Player in Central Asia. International Crisis Group.
- Rakhimzhanova, A. (2020). Kazakhstan's Foreign Policy and Its Influence on Domestic Democratization. *The Diplomat*.
- Freedom House. (2021). Freedom in the World 2021 – Kazakhstan. Freedom House.
- UNDP. (2020). Kazakhstan and the United Nations: Partnership for Development. United Nations Development Programme Kazakhstan.
- OSCE/ODIHR. (2020). Republic of Kazakhstan Early Parliamentary Elections, 10 January 2021: OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- Rakhimzhanova, A. (2020). Kazakhstan's Foreign Policy and Its Influence on Domestic Democratization. *The Diplomat*.
- International Crisis Group. (2021). Kazakhstan: A Key Player in Central Asia. International Crisis Group.
- Blank, S. (2019). Kazakhstan's Challenges in Balancing Great Power Interests in Central Asia. *Central Asia Policy Brief*, 18.

K.T. Zhumanova^{1*}, **S.B. Abutayeva²**,
A.Ye. Zhaxybayeva², **M.B. Akshabay²**

¹Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, Semey

²South Kazakhstan University named after M. Auezov, Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: 87056887832@list.ru

PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS AN OBJECT OF STATE ACTIVITY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The theoretical and practical dimensions of child rights protection in Kazakhstan, emphasizing the nation's commitment to nurturing the well-being and development of its youngest citizens. Kazakhstan's legal framework, including its Constitution and international obligations like the United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC), underscores the importance of safeguarding children's rights. A comprehensive legislative framework, comprising laws such as the Law on the Rights of the Child, the Law on Social and Legal Protection of Children Without Parental Care, and the Law on Education, forms the basis for child protection in Kazakhstan. However, the effectiveness of these laws hinges on their consistent implementation and enforcement, which requires strengthening the capacity of institutions and professionals involved in child protection. The article also highlights key child protection institutions and educational awareness programs in Kazakhstan. Nevertheless, persistent challenges, including cultural and traditional barriers, child abuse and neglect, and educational disparities, require holistic approaches for resolution. Bridging educational gaps, especially in rural and marginalized communities, necessitates targeted investments in infrastructure, teacher training, and curriculum development. In conclusion, Kazakhstan's commitment to child rights protection is evident in its legal framework and international obligations. However, addressing practical challenges requires ongoing evaluation, adaptation, and comprehensive strategies to ensure the full realization of children's rights.

Key words: Kazakhstan, United Nations, law, constitution, rights of the child.

K.T. Жуманова^{1*}, С.Б. Абутаева², А.Е. Жаксыбаева², М.Б. Ақшабай²

¹Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей қ.

²М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: 87056887832@list.ru

Қазақстан Республикасында баланың құқықтарын қорғау мемлекеттік қызмет объектісі ретінде: теориялық және практикалық аспектілері

Қазақстандағы бала құқықтарын қорғаудың теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады, елдің ең кішкентай азаматтарының әл-ауқаты мен дамуына қамқорлық жасауға деген ұмтылысы атап өтіледі. Қазақстанның құқықтық базасы, оның Конституциясын және Біріккен Ұлттар Ұйымының Бала құқықтары туралы Конвенциясы (КПР) сияқты халықаралық міндеттемелерін қоса алғанда, балалардың құқықтарын қорғаудың маңыздылығын атап көрсетеді. Бала құқықтары туралы Заң, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды әлеуметтік және құқықтық қорғау туралы Заң және білім туралы Заң сияқты Заңдарды қамтитын жан-жақты заңнамалық база Қазақстандағы балаларды қорғау үшін негіз қалыптастырады. Алайда, бұл заңдардың тиімділігі олардың дәйекті жүзеге асырылуына және құқық қолдану практикасына байланысты, бұл балаларды қорғаумен айналысатын мекемелер мен мамандардың әлеуетін нығайтуды талап етеді. Мақалада Балаларды қорғау жөніндегі негізгі мекемелер мен Қазақстандағы ағарту бағдарламалары да қамтылған. Дегенмен, мәдени және дәстүрлі кедергілерді, балаларға қатыгездік пен қараусыздықты және білім берудегі теңсіздікті қоса алғанда, жалғасып жатқан мәселелер шешудің біртұтас тәсілдерін қажет етеді. Білім берудегі, әсіресе ауылдық және маргиналды қауымдастықтардағы олқылықтарды жою инфрақұрылымға, мұғалімдерді даярлауға және оқу бағдарламаларын әзірлеуге бағытталған инвестицияларды қажет етеді. Қорытындылай келе, Қазақстанның бала құқықтарын қорғауға деген ұмтылысы оның құқықтық базасында және халықаралық міндеттемелерінде айқын

Алайда, практикалық мәселелерді шешу Балалардың құқықтарын толық іске асыруды қамтамасыз ету үшін үнемі бағалауды, бейімделуді және жан-жақты стратегияларды әзірлеуді талап етеді.

Түйін сөздер: Қазақстан, Біріккен Ұлттар Ұйымы, заң, конституция, бала құқықтары.

К.Т. Жуманова^{1*}, С.Б. Абутаева², А.Е. Жаксыбаева², М.Б. Акшабай²

¹Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, г. Семей

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Қазақстан, г. Шымкент

*e-mail: 87056887832@list.ru

Защита прав ребенка в Республике Казахстан как объект государственной деятельности: теоретические и практические аспекты

Теоретические и практические аспекты защиты прав ребенка в Казахстане, подчеркиваются приверженность страны заботе о благополучии и развитии своих самых маленьких граждан. Правовая база Казахстана, включая его Конституцию и международные обязательства, такие как Конвенция Организации Объединенных Наций о правах ребенка (КПР), подчеркивает важность защиты прав детей. Всеобъемлющая законодательная база, включающая такие законы, как Закон о правах ребенка, Закон о социальной и правовой защите детей, оставшихся без попечения родителей, и Закон об образовании, формирует основу для защиты детей в Казахстане. Однако эффективность этих законов зависит от их последовательного осуществления и правоприменительной практики, что требует укрепления потенциала учреждений и специалистов, занимающихся защитой детей. В статье также освещаются ключевые учреждения по защите детей и просветительские программы в Казахстане. Тем не менее, сохраняющиеся проблемы, включая культурные и традиционные барьеры, жестокое обращение с детьми и безнадзорность, а также неравенство в образовании, требуют целостных подходов к разрешению. Устранение пробелов в образовании, особенно в сельских и маргинализированных общинах, требует целенаправленных инвестиций в инфраструктуру, подготовку учителей и разработку учебных программ. В заключение следует отметить, что приверженность Казахстана защите прав ребенка очевидна в его правовой базе и международных обязательствах. Однако решение практических задач требует постоянной оценки, адаптации и разработки всеобъемлющих стратегий для обеспечения полной реализации прав детей.

Ключевые слова: Казахстан, Организация Объединенных Наций, закон, конституция, права ребенка.

Introduction

The protection of children's rights is a paramount concern in today's world, reflecting society's commitment to nurturing the well-being and development of its youngest members. The Republic of Kazakhstan, like many other nations, has recognized the importance of safeguarding the rights of children within its borders. This article delves into the theoretical and practical aspects of child rights protection in Kazakhstan, examining the role of the state in ensuring their realization. It explores the legal framework, international obligations, and the practical challenges that arise in the implementation of child protection measures.

1.1. Legal Foundations

Kazakhstan's commitment to the protection of children's rights begins with its legal framework. The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted in 1995, underscores the significance of safe-

guarding children's rights. Article 30 of the Constitution explicitly states that the rights of the child are a matter of particular concern, emphasizing the state's obligation to protect their interests.

In addition to its national laws, Kazakhstan is a signatory to various international treaties related to child rights, including the United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC). The CRC, ratified by Kazakhstan in 1994, is a seminal international instrument that outlines the rights of children and the responsibilities of states in ensuring their protection and well-being.

1.2. International Obligations

Kazakhstan's ratification of the CRC signifies a commitment to aligning its domestic laws and practices with global standards for child rights. The CRC sets forth a comprehensive framework for the protection of children's rights, enshrining principles such as non-discrimination, the best interests of the child, and the right to survival and development.

Article 2 of the CRC mandates that states parties take all necessary measures to ensure that children's rights are upheld without discrimination of any kind. Furthermore, Article 4 of the CRC obliges states to adopt legislative, administrative, and other measures to implement the rights recognized in the convention effectively. These provisions emphasize the legal and ethical responsibilities of Kazakhstan to protect and promote child rights.

2.1. Legislative Framework

The practical realization of child protection in Kazakhstan relies on a robust legislative framework. The country has enacted several laws and regulations specifically addressing child rights and welfare. Notable among these are the Law on the Rights of the Child, the Law on Social and Legal Protection of Children Without Parental Care, and the Law on Education.

The Law on the Rights of the Child encompasses a broad spectrum of child rights, including the right to life, survival, and development, echoing the principles outlined in the CRC. This law reinforces the government's commitment to creating an environment conducive to the growth and development of children. Furthermore, it addresses issues such as child labor, child abuse, and access to education, underscoring the multifaceted nature of child protection.

The legislative framework is a cornerstone of child protection in Kazakhstan, laying the foundation for the practical realization of children's rights. It is essential to delve deeper into the specific laws and regulations that govern child rights in the country, assessing their comprehensiveness and effectiveness in safeguarding the well-being of children.

- The Law on the Rights of the Child: A Comprehensive Approach

The Law on the Rights of the Child serves as a comprehensive legal instrument that encompasses a wide range of child rights. It goes beyond merely acknowledging children's rights to life, survival, and development; it also outlines their rights to a name, nationality, family, and protection from discrimination.

This law reflects the commitment of the Kazakhstani government to creating an environment conducive to children's growth and development. However, it is crucial to assess its practical effectiveness and the extent to which it is implemented consistently across the country (Koktysh 2018).

- Law on Social and Legal Protection of Children Without Parental Care: Addressing Vulnerable Populations

The Law on Social and Legal Protection of Children Without Parental Care is of paramount importance, considering the challenges faced by orphaned or abandoned children. This law should ensure that these vulnerable children receive the care and support they need to thrive.

However, the effectiveness of this law hinges on the adequacy and quality of the support systems in place for children without parental care. It is essential to critically examine the implementation of this law to determine whether it effectively safeguards the rights and well-being of this particularly vulnerable group (Paltseva 2015: 278-294).

- Law on Education: Fostering Inclusive and Quality Education

The Law on Education plays a vital role in the protection of children's rights by addressing their right to education. It is crucial to evaluate the extent to which this law promotes inclusive and quality education for all children, regardless of their socio-economic background or location.

Challenges such as disparities in educational infrastructure and resources between urban and rural areas need to be addressed to ensure that every child has equitable access to education. Additionally, the law should emphasize child-centered and inclusive teaching methods that facilitate children's holistic development (Khusainova 2017: 37-51).

- Enforcement and Monitoring: The Critical Link

While the existence of child protection laws is crucial, their effective enforcement and monitoring are equally essential. The Kazakhstani government needs to ensure that these laws are consistently implemented and that violations are swiftly addressed through a robust legal system.

An important aspect of this process is strengthening the capacity of law enforcement agencies and the judiciary to handle child rights cases effectively. This includes training for judges, prosecutors, and law enforcement officers on child rights issues (UNICEF. 2021).

- Challenges and Potential Reforms

Examining the legislative framework for child protection in Kazakhstan also involves identifying challenges and proposing potential reforms. For instance, there may be gaps in existing laws that need to be addressed, or amendments may be necessary to align with evolving international standards (UNDP. 2020)

Additionally, ongoing evaluations and assessments of the effectiveness of these laws in real-world situations are essential. The government should actively seek feedback from civil society organizations, child advocates, and children themselves to identify areas that require improvement.

In conclusion, Kazakhstan has established a strong legislative framework for child protection, reflecting its commitment to upholding children's rights. However, the effectiveness of these laws depends on their consistent implementation, enforcement, and adaptation to address evolving challenges. A critical analysis of the legislative framework, along with ongoing reforms and monitoring, is essential to ensure that children in Kazakhstan enjoy their rights to the fullest extent possible.

2.2. Child Protection Institutions

Child protection in Kazakhstan is not solely a matter of legislation; it involves a network of institutions and organizations dedicated to upholding children's rights. The government has established key institutions responsible for implementing child protection policies. These include the Ministry of Education and Science and the Ministry of Healthcare, which play crucial roles in shaping and implementing child protection measures.

Another vital institution is the Commissioner for Children's Rights, an independent ombudsman office tasked with monitoring and protecting children's rights. The Commissioner serves as an advocate for children's interests, investigates complaints, and collaborates with governmental bodies to address issues affecting children.

2.3. Education and Awareness

Ensuring child rights protection goes beyond legal frameworks and institutions; it necessitates comprehensive education and awareness programs. Kazakhstan has taken steps to raise awareness of child rights through educational initiatives and public campaigns within schools and communities. These programs aim to educate children, parents, teachers, and other stakeholders about the importance of child rights and the available mechanisms for addressing violations.

3.1. Cultural and Traditional Barriers

One of the significant challenges in effectively protecting children's rights in Kazakhstan is the influence of cultural and traditional practices. In

some communities, deeply rooted customs may conflict with modern human rights standards. Such practices may include early marriage, child labor, or gender-based discrimination, all of which can adversely affect children's well-being.

Addressing these challenges requires a delicate balance between respecting cultural diversity and upholding universal human rights. Sensitization efforts are crucial in engaging communities to understand the negative consequences of certain practices on children's lives. This involves fostering dialogue, raising awareness, and promoting alternatives that align with child rights principles.

3.2. Child Abuse and Neglect

Child abuse and neglect persist as significant issues in Kazakhstan despite legislative measures in place. Cases of child abuse, encompassing physical, emotional, and sexual abuse, continue to occur. Additionally, child neglect, often stemming from poverty or parental substance abuse, poses a substantial threat to children's well-being.

Effectively combating child abuse and neglect requires a multifaceted approach that encompasses not only legal measures but also social services, mental health support, and community engagement. Governmental agencies should collaborate with civil society organizations to create a safety net for vulnerable children and families.

3.3. Access to Quality Education

Kazakhstan has made strides in improving access to education; however, disparities in the quality of education persist. Rural and marginalized communities often lack access to well-equipped schools and qualified teachers. This inequality in educational opportunities not only hinders children's overall development but also limits their ability to exercise their rights fully.

To address this challenge, Kazakhstan must continue investing in its education system, particularly in underserved areas, to ensure that all children have equal access to quality education. Teacher training and curriculum development should be enhanced to provide a more inclusive and child-centered learning experience.

Access to quality education is a fundamental right that paves the way for a brighter future for children. In Kazakhstan, significant strides have been made in improving access to education. However, persistent disparities in the quality of education pose a substantial challenge, particularly

for rural and marginalized communities. This analysis explores the educational inequalities in Kazakhstan, emphasizes the importance of equitable access, and calls for targeted investments in the education system to ensure that all children have equal opportunities for quality education.

- Educational Disparities: A Multifaceted Challenge

Educational disparities in Kazakhstan are rooted in various factors. Rural areas often lack well-equipped schools and face shortages of qualified teachers, resulting in an unequal distribution of educational resources. Marginalized communities, including those with lower socio-economic backgrounds or those residing in remote regions, are disproportionately affected.

An analytical study should delve into the specific regions and communities facing the most significant challenges. Examining disparities in terms of infrastructure, teacher quality, and learning outcomes can provide valuable insights into the extent of the problem (Abilgazina 2020).

- Equitable Access: A Necessity for Child Rights

Equitable access to quality education is not just a matter of policy; it is a fundamental aspect of child rights protection. The right to education, as enshrined in international conventions such as the United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC), extends to all children without discrimination. Ensuring that every child, regardless of their location or background, has equal access to quality education is imperative.

An analytical examination should assess the alignment of Kazakhstan's education policies and practices with international child rights standards. This includes an evaluation of how the principle of non-discrimination is applied in educational planning and resource allocation (United Nations, 1989).

- Investing in Education: A Path to Equality

To address the challenge of educational disparities, Kazakhstan must continue investing in its education system. Focusing on underserved areas is essential to bridge the gap in educational opportunities. This investment should encompass various aspects, including infrastructure development, teacher training, and curriculum enhancement.

An analytical approach should explore the allocation of educational budgets and the effectiveness of investments in improving access and quality. Additionally, the impact of targeted interventions, such as teacher training programs and school infrastructure development projects, should

be evaluated to ensure that they yield positive outcomes (World Bank, 2019).

- Enhancing Teacher Quality and Curriculum: A Child-Centered Approach

Teacher quality and curriculum development are pivotal elements in improving the quality of education. Kazakhstan should prioritize the enhancement of teacher skills, particularly in rural areas, to ensure that children receive quality instruction. Simultaneously, curriculum development should focus on child-centered approaches that cater to diverse learning needs.

An analytical assessment should examine the effectiveness of teacher training programs and curriculum reforms. This includes evaluating whether these initiatives are tailored to address the specific challenges faced by teachers and students in underserved communities (Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2021).

Addressing educational disparities in Kazakhstan is imperative for upholding children's rights to quality education. An analytical approach that assesses the root causes, evaluates policy alignment with international standards, and examines the effectiveness of investments and interventions is essential. Equitable access to quality education is not only a child's right but also a crucial step towards fostering a more equitable and prosperous society.

Conclusion

The protection of children's rights in the Republic of Kazakhstan is a multifaceted endeavor that spans both theoretical and practical dimensions. Kazakhstan, like many nations, has recognized the paramount importance of safeguarding the rights of its youngest citizens. It has established a robust legal framework and ratified international treaties, such as the United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC), to underscore its commitment to child rights protection.

The legal foundations are solid, with Kazakhstan's Constitution explicitly recognizing the rights of the child as a matter of particular concern. The CRC provides a comprehensive framework for the protection of children's rights, emphasizing principles like non-discrimination, the best interests of the child, and the right to survival and development. Moreover, the country has enacted laws such as the Law on the Rights of the Child, the Law on Social and Legal Protection of Children Without Parental Care, and the Law on Education, which address various facets of child protection.

However, the mere existence of laws and international commitments is not sufficient to ensure the realization of children's rights. The practical implementation of these laws and the ability of the state to protect children in diverse circumstances are crucial aspects to consider. The effectiveness of the legislative framework relies on its consistent implementation, enforcement, and adaptation to evolving challenges. It also depends on the capacity of institutions and professionals involved in child protection.

Analyzing the practical aspects reveals both progress and persistent challenges. Child protection institutions, such as the Commissioner for Children's Rights, play a pivotal role in monitoring and advocating for children's interests. Moreover, awareness programs and educational initiatives contribute to fostering a culture of child rights. However, cultural and traditional barriers, child abuse and neglect, and educational disparities remain formidable challenges.

The cultural and traditional practices prevalent in some communities can clash with modern human rights standards, necessitating a delicate

balance between respecting diversity and upholding universal child rights principles. Child abuse and neglect persist despite legislative measures, emphasizing the need for a holistic approach that encompasses social services, mental health support, and community engagement.

The disparities in the quality of education pose a significant hurdle to the full realization of children's rights in Kazakhstan. Although there have been improvements in access to education, rural and marginalized communities continue to face educational inequalities. Bridging this gap requires sustained investments in infrastructure, teacher training, and curriculum development.

In conclusion, protecting the rights of the child in Kazakhstan is a dynamic process that requires ongoing commitment, evaluation, and adaptation. While Kazakhstan has made commendable strides in the realm of child rights, there are still challenges to overcome. A comprehensive and analytical approach, as outlined in this article, is essential to ensure that children in Kazakhstan can fully enjoy their rights and that the nation moves closer to fostering a more equitable and prosperous society.

References

- Constitution of the Republic of Kazakhstan. (1995). Article 30.
- United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC). (1989).
- Law on the Rights of the Child of the Republic of Kazakhstan. (2003).
- Law on Social and Legal Protection of Children Without Parental Care of the Republic of Kazakhstan. (2004).
- Law on Education of the Republic of Kazakhstan. (2007).
- Office of the Commissioner for Children's Rights of the Republic of Kazakhstan. (2021). Official Website. [Link]
- United Nations Children's Fund (UNICEF). (2020). Child Rights in Kazakhstan: Situation Analysis. [Link]
- UNICEF Kazakhstan. (2019).
- Koktysh, M., & Hanafiyeva, L. (2018). Child's rights and Kazakhstan legislation: trends and practical implementation. *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 6(4), 70-74.
- Paltseva, A., & Yessengaliyeva, G. (2015). Institutional Care of Orphans and Vulnerable Children in Kazakhstan: Legislation and Implementation. *Journal of Social Service Research*, 41(3), 278-294.
- Khusainova, G. (2017). Quality education for all: challenges and prospects in Kazakhstan. *Central Asian Journal of Education*, 2(1), 37-51.
- UNICEF. (2021). Legal Reforms and Justice for Children in Kazakhstan.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2020). Legal Reforms for Child Protection in Kazakhstan: Challenges and Recommendations.
- Abilgazina, G., & Ismanov, M. (2020). Educational Inequalities in Kazakhstan: Causes and Consequences. *Central Asian Journal of Education*, 5(2), 125-139.
- United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child (CRC).
- Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. (2021). Education Development in Kazakhstan: Strategy 2030.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

A. Amangeldy

Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, Kazakhstan, Almaty
e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

RELATIONSHIP OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW WITH CRIMINAL LEGISLATION AND LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

The article analyzes the norms of public law that regulate certain aspects related to intellectual property. Intellectual property law, being a sub-branch of civil law, includes not only the norms of private law, but also the norms of public law, i.e. is a complex branch of legislation. The right of intellectual property is regulated by the norms of criminal legislation, as well as legislation on administrative offenses. The article shows and analyzes judicial practice on administrative and criminal offenses in the field of intellectual property over the past three years. Thus, relations regarding intellectual property rights are regulated not only by the norms of civil law, but also by public law, the components of which are criminal law and legislation on administrative offenses.

The division of legal fields is carried out on the basis of two dimensions: the subject of legal regulation and the method of legal regulation. At the same time, not a single field of law takes place on its own, legal norms are closely related to each other. Intellectual property law is not exempt from this situation, it is interconnected with other areas of law, providing legal regulation of social relations within the framework of creative intellectual activity.

Key words: intellectual property law, criminal legislation, legislation on administrative offenses, complex branch of legislation, public law norms, liability, offense, judicial practice.

А. Амангельды

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Зияткерлік меншік құқықтарының қылмыстық заңдармен және әкімшілік құқықбұзушылық туралы заңнамалықтарымен байланысы

Мақалада зияткерлік меншіктің қандай да бір аспектілерін реттейтін жария құқық нормалары талданған. Зияткерлік меншік құқығы азаматтық құқықтың кіші саласы бола тұра, жеке құқықтың нормаларынан ғана емес, сондай-ақ жария құқықтың нормаларынан тұрады, яғни заңнаманың кешенді саласы болып табылады. Зияткерлік меншік құқығы сондай-ақ қылмыстық заңнамасының, сонымен қатар әкімшілік құқықбұзушылық туралы заңнаманың нормаларымен реттеледі. Мақалада зияткерлік меншік аясындағы соңғы үш жылдықта орын алған әкімшілік және қылмыстық құқықбұзушылықтар бойынша статистика мен сот тәжірибесі көрсетілген және талданған. Осылайша, зияткерлік меншік құқықтарына қатысты қатынастар азаматтық құқық нормаларымен ғана емес, сонымен қатар құрамдас бөліктері қылмыстық құқық және әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама болып табылатын жария құқықпен реттеледі.

Құқықтық салаларды бөлу екі өлшем негізінде жүзеге асырылады: құқықтық реттеу пәні және құқықтық реттеу әдісі. Сонымен қатар, құқықтың бірде-бір саласы өздігінен өмір сүрмейді, құқықтық нормалар бір-бірімен тығыз байланысты. Зияткерлік меншік құқығы бұл жағдайдан ерекшелік емес, ол шығармашылық зияткерлік қызмет шеңберінде қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуді қамтамасыз ете отырып, құқықтың басқа салаларымен өзара байланысты.

Түйін сөздер: зияткерлік меншік құқығы, қылмыстық заңнама, әкімшілік құқықбұзушылық туралы заңнама, жауапкершілік, құқық бұзушылық, сот тәжірибесі.

А. Амангельды

Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы
e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

**Взаимодействие права интеллектуальной собственности
с уголовным законодательством и законодательством
об административных правонарушениях**

В статье проанализированы нормы публичного права, регулирующие те или иные аспекты, касающиеся интеллектуальной собственности. Право интеллектуальной собственности, являясь подотраслью гражданского права, включает в себя не только нормы частного права, но и нормы публичного права, т.е. является комплексной отраслью законодательства. Право интеллектуальной собственности регулируется нормами уголовного законодательства, а также законодательства об административных правонарушениях. В статье показана и проанализирована судебная практика по административным и уголовным правонарушениям в сфере интеллектуальной собственности за последние три года. Таким образом, отношения по поводу права интеллектуальной собственности регулируются не только нормами гражданского законодательства, но и публичного, составляющими которого является уголовное законодательство и законодательство об административных правонарушениях.

Распределение правовых сфер осуществляется на основе двух критериев: предмет правового регулирования и метод правового регулирования. При этом ни одна отрасль права не существует сама по себе, правовые нормы тесно взаимосвязаны. Право интеллектуальной собственности не является исключением из этой ситуации, оно взаимосвязано с другими отраслями права, обеспечивая правовое регулирование общественных отношений в рамках творческой интеллектуальной деятельности.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, уголовное законодательство, законодательство об административных правонарушениях, комплексная отрасль законодательства, нормы публичного права, ответственность, правонарушение, судебная практика.

Introduction

Intellectual property rights are interconnected with civil rights. According to L.V. Shcherbacheva, the relationship and interrelationship between civil law and its sub-field, intellectual law, can be observed from the extensive legal relations in the system. In civil law, these are property relations, other material legal relations, etc., and in intellectual law, these are copyright legal relations within the scope of science, literature and art, inventiveness, selective achievement, and many others. Relations and sub-fields of intellectual property are listed in Article 1227 of the RF Civil Code (Shcherbacheva, 2014: 14-15). The analysis of legal relations regulated by the field of civil law and the subfield of intellectual law allows us to conclude that it is impossible to determine a significant difference between their subjects (Shcherbacheva 2014:17).

The subject of civil law and intellectual law is property relations and personal non-property relations, and the method of civil law and intellectual law is dispositive and imperative methods. It is possible to agree with L.V. Shcherbacheva's conclusion and, accordingly, it is necessary to recognize the right of intellectual property as a minor part of the civil right.

In my works, we have written about this several times and have followed this point of view (Amangeldy 2012a; Amangeldy 2015b). Intellectual property right is a sub-field of civil law, and its subject is property and personal non-property relations, which arise between the subjects of the realization of said relations arising in connection with the creation and use of intellectual property objects. In most cases, the dispositive method is used as a method of legal regulation of these relations, but in general, the use of the imperative method is not excluded. As L.V. Shcherbacheva rightly pointed out, the principle of dispositively in intellectual law also occurs in imperative norms related to permissive regulation characteristic of civil law and its sub-field under study, since intellectual relations are closely related to the individual, they touch the deep foundations of human thought and creativity, and the state provides them with interference should be strictly limited (Shcherbacheva 2014:23).

Also, the interrelationship between civil law and intellectual property rights is reflected in the fact that the exclusive right to intellectual property objects as a subjective property right is one of the civil legal objects. Article 116 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan was amended by the Law of the Republic of Kazakhstan No. 49-VI of Feb-

ruary 27, 2017 «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Improvement of Civil, Banking Legislation and Improvement of Conditions for Entrepreneurial Activity», according to which «item» was replaced by the term «property», which, of course, is very important from a theoretical and practical point of view, because both property rights and exclusive rights to intellectual property objects were recognized as negotiable.

At the same time, in accordance with Article 14 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, a citizen has intellectual property rights to inventions, works of science, literature and art, other works of intellectual activity; shall have the right to claim compensation for material and moral damage; have other property and personal non-property rights. It follows that the subjective right of intellectual property is the main legal component of legal subjectivity and constitutes the content of a citizen's legal capacity.

The sources of intellectual property rights as a complex branch of legislation are international conventions, such as the Paris Convention for the Protection of Industrial Property (Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883, as revised at Brussels on December 14, 1900, at Washington on June 2, 1911, at The Hague on November 6, 1925, at London on June 2, 1934, at Lisbon on October 31, 1958, and at Stockholm on July 14, 1967, and as amended on September 28, 1979), the Madrid Agreement on the International Registration of Marks (Madrid agreement concerning the international registration of marks), the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works), these conventions also provide for liability for violations of rights in this area.

Aspects of the interaction of intellectual property law with branches of public law, namely with criminal and administrative law, deserve special attention, since criminal and administrative liability is provided for violation of personal non-property and property (exclusive) rights to objects of intellectual property rights.

Methods and materials

The article was prepared using general and particular methods of scientific knowledge: dialectical, formal-logical, systemic, comparative-legal, technical-legal.

Results and discussion

In particular, art. 198 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) provides for such offenses as violation of copyright and (or) related rights, art. 199 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan – violation of rights to inventions, utility models, industrial designs, selection achievements or topologies of integrated circuits, art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan – illegal use of a trademark, service mark, trade name, geographical indication and appellation of origin.

The public danger of the act provided for by Art. 198 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is expressed in the fact that as a result of its commission, exclusive copyright or related rights are violated, causing material damage to the author of the work or their other right holder. The object of the analyzed act is public relations for the realization by a person and a citizen of copyright and related rights guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the Law of the Republic of Kazakhstan «On Copyright and Related Rights» of June 10, 1996. The subject of the crime is scientific, artistic, musical, or literary works and other. The objective side of the act in question is expressed in the following actions:

- 1) assignment of authorship;
- 2) coercion to co-authorship;
- 3) illegal use of objects of copyright or related rights;
- 4) acquisition, storage, movement or production of counterfeit copies of works and (or) phonograms (Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883, as revised at Brussels on December 14, 1900, at Washington on June 2, 1911, at The Hague on November 6, 1925, at London on June 2, 1934, at Lisbon on October 31, 1958, and at Stockholm on July 14, 1967, and as amended on September 28, 1979).

The appropriation of authorship should be understood as the fact that a person proclaims himself the author of someone else's work, releasing it in whole or in part under his own name (pseudonym). The assignment of authorship also recognizes the release of a work created jointly with other authors without indicating the names of co-authors, the use of someone else's work in one's works without reference to the author. Coercion to co-authorship should be understood as the impact on the author in various ways (through threats, blackmail or the use

of violence) in order to obtain his consent to indicate as a co-author a guilty person (both coercive to co-authorship and otherwise) who did not take part in the creation of the work. Illegal use of objects of copyright or related rights means the reproduction, distribution, importation, demonstration, translation, or disclosure contrary to the law of someone else's work, performance or production, phonograms, broadcasts without the consent of the author, including without paying the latter in full or in part of the fee; in the unlawful publication of a work, performance or staging of phonograms, broadcasts with changes, additions or abbreviations made to it without the consent of the author, contrary to the law, in the reprinting of a work without the consent of the author, or their legal successors, etc. Under the illegal acquisition of counterfeit copies of works or phonograms should be considered the purchase, receipt in exchange for other goods and things, in payment of a debt, loan or gift, appropriation of what was found. Illegal storage should be understood as any intentional actions related to the actual presence of counterfeit copies of works (or) phonograms in the possession of the perpetrator, regardless of the place (with him, in a cache, indoors, in a vehicle and in other places) and the time of their storage. Illegal transfer should be understood as actions for the transfer, transfer, transportation of counterfeit copies of works and (or) phonograms from one place to another, including within the same locality. Illegal production should be understood as any deliberate actions related to the creation, copying, replication, as a result of which counterfeit copies of works and (or) phonograms were obtained. All these actions must be committed for the purpose of sale, which should be understood as any means of illegal sale or transfer of counterfeit copies of works and (or) phonograms from the possession of one person to the possession of others (sale, donation, payment of a debt, in exchange, lending and etc.), as well as other methods of distribution. By design, the analyzed composition is material, since in order to recognize it as a criminally punishable and completed act, significant damage or significant harm to their rights or legitimate interests is required (Borchashvili 2023). In subparagraph 2 of article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the legislator determines that significant damage and a significant amount – in articles: 198 and 199 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan – the amount of damage or the cost of rights to use objects of intellectual property or the cost of copies of objects of copyright and (or) related rights or goods containing inventions, utility models, industrial designs,

selection achievements or topologies of integrated circuits, two hundred times the monthly calculation index (<https://online.zakon.kz> CCRK). As criminal consequences, in addition to significant damage, significant harm is also provided for the rights or legitimate interests of the victim. Significant harm is an estimated category. Signs of «significant harm» are not specified in the law. The law defines harmful consequences in a generalized form. This construction of the crimes included in Chapter 6 of the Special Part of the Criminal Code is absolutely correct, since «... the harmful consequences can be very diverse and it is not possible to list them in the law» (Borchashvili 2023). From the subjective side, this act is characterized by guilt in the form of direct intent and purpose, which is a constructive feature of this act. The perpetrator is aware that he violates copyright and related rights in order to make a profit and wants to violate them (Borchashvili 2023). The subject of the crime is a physical sane person who has reached the age of 16. The criminal law recognizes the following circumstances as qualifying signs:

- 1) by a group of persons by prior agreement;
- 2) on a large scale or causing large damage;
- 3) by a person using his official position.

An infringement of copyright and related rights is recognized as committed by a group of persons by prior agreement, if it is committed by two or more persons, in advance, that is, before the commission, by conspiring to jointly implement it (Borchashvili 2023). According to subparagraph 38 of Article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, acts are recognized as committed on a large scale or causing large damage if the amount of damage or the cost of the rights to use intellectual property objects or the cost of copies of objects of copyright and (or) related rights or goods containing inventions, utility models, industrial designs, selection achievements or topologies of integrated circuits, one thousand times higher than the monthly calculation index (<https://online.zakon.kz> CCRK). The infringement of copyright and related rights by a person using his official position is understood as actions that are performed by an official within his competence, but in their content are deliberately contrary to the goals and objectives for the achievement of which the relevant body functions. The act in question will be recognized as committed by a criminal group when a stable, cohesive group unites in advance to commit this crime (Borchashvili 2023). In accordance with subparagraph 24 of article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a criminal group is an organized group, a criminal organization, a crimi-

nal community, a transnational organized group, a transnational criminal organization, a transnational criminal community, a terrorist group, an extremist group, a gang, an illegal paramilitary formation (<https://online.zakon.kz CCRK>).

Let us consider the law enforcement practice of the Republic of Kazakhstan on the elements of crimes as a violation of copyright and (or) related rights, provided for in Article 198 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

On September 15, 2017, the O-kiy District Court of the city of K. considered in open court a criminal case against a citizen accused of committing a criminal offense under Art. 198 part 3, paragraph 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. During the court session, the court found that in March 2017, a citizen, in order to regularly receive illegal profits, set out with criminal intent aimed at violating copyright and related rights, that is, the illegal use of objects of copyright and related rights in the form of manufacturing, storing, moving counterfeit copies of objects of copyright and related rights for the purpose of sale in circumvention of the established Law of the Republic of Kazakhstan "On Copyright and Related Rights". A citizen, realizing criminal intent in March 2017, in order to make a profit, by illegally using objects of copyright and related rights in the city of K., used a personal personal computer, and also purchased two more computers from an unidentified person for recording CDs of audiovisual works. Further, the citizen, intentionally violating the Law of the Republic of Kazakhstan "On Copyright and Related Rights", without having an agreement with the copyright holders to copy audiovisual works, using the installed equipment, began to produce counterfeit copies of objects of copyright and related rights in the form of CDs with audiovisual works in the form domestic and foreign films, songs and other works, acquiring them from sources unidentified by the investigation, then recording them on CDs. After that, the citizen, using a printer, personally printed labels with the names of audiovisual works. After that, the citizen, having created conditions for the realization of his criminal intent, from March 2017 to June 2017, sold counterfeit products through sellers at the point of sale. According to expert opinion No. 2982 dated July 20, 2017, the system units provided for the study have the technical capabilities to record on CD-DVD discs. According to the conclusion of the forensic commodity examination No. 3226/10.1 dated August 24, 2017, the submitted 699 DVD-R discs do not contain information about copyright holders in the territory of the Republic of Kazakhstan and signs of protection

of Kazakh copyright holders. According to the conclusion of the forensic commodity examination No. 3227/10.1 dated August 24, 2017, on the presented 161 pieces of CD-R discs there is no information about the copyright holders in the territory of the Republic of Kazakhstan and signs of protection of Kazakhstani copyright holders. According to the response of the Republican Public Association "Kazakhstan Authors' Society", the amount of damage caused by the actions of a citizen is 2,060,000 tenge. Based on the results of consideration of this criminal case, the court found guilty of committing a crime under Article 198, Part 3, Clause 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and imposed a sentence of restriction of liberty for a period of 2 (two) years with the establishment of probationary control for 2 (two) years, with involvement in forced labor in places determined by local executive bodies for 100 (one hundred) hours (Delo № 3570-17-00-1/267 PRIGOVOR).

Article 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides for criminal liability for the illegal use of a trademark, service mark, company name, geographical indication and appellation of origin.

The social danger of illegal use of a trademark, service mark, trade name, geographical indication and appellation of origin of goods is expressed in the fact that as a result of its commission, significant damage is caused to the economy of our state. The object of the crime is public relations arising in connection with the registration, legal protection and use of trademarks, service marks and appellations of origin. The subject of the crime under paragraph 1 of Art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is a trademark, service mark, appellation of origin of goods or similar designations for homogeneous goods. The subject of the crime under paragraph 2 of Art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is a warning label. A trademark is a necessary element of the language of the market. Since the total value of the product to the buyer is the sum of its price plus the cost of the buyer's expenses to find it, the benefits of the firm are clear: the higher the commercial reputation that the mark represents, and the greater the number of buyers whose trademark evokes positive associations, the more successful the firm is. which can sell more product at a higher price, and the better for the consumer, who can save money by reducing the cost of searching for information about the product. On the objective side, a crime under Part 1 of Art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, consists in the illegal (without the consent of the

owner) use of someone else's trademark, appellation of origin or similar designations for homogeneous goods. The act provided for by Part 2 of Art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, consists in the illegal use of warning markings in relation to a trademark, service mark, geographical indication and appellation of origin of goods not registered in the Republic of Kazakhstan. The illegal use of a trademark or similar designations for homogeneous goods should be understood as its exploitation without the permission of the owner of the mark. The use of the appellation of origin of goods or similar designations will be illegal in cases where there is no certificate, even if the true place of origin of the goods is indicated or the name is used in translation or in combination with the words "imitation", "genus, type", etc. if a similar designation is used that can mislead consumers regarding the place of origin and special properties of the product. Warning marking cannot be used in relation to a trademark, service mark, geographical indication and appellation of origin of goods not registered in the Republic of Kazakhstan. According to paragraphs 1 and 2 of Art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a crime is considered completed from the moment of repeated (two or more) commission of these actions, or from the moment of causing major damage, the concept of which is given in Art. 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The subject of the crime is a general, physical sane person who has reached the age of 16 at the time of the crime. The subjective side of the analyzed crime, depending on the structure of the composition under consideration, can be both in the form of direct and indirect intent. With repeated use, direct intent is seen, with causing major damage – both direct and indirect intent (Borchashvili 2023).

Consider law enforcement practice on the composition of the crime under Art. 222 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

On May 10, 2018, the A-kiy district court of the city of A. considered a criminal case against a citizen who, via the Internet, purchased equipment for the manufacture and bottling of AY soy sauce, with a view to its further sale in the markets of the city of A. In the basement of a rented house, a citizen equipped a workshop for the production of concentrated ingredients of soy sauce, which he poured into plastic bottles with the existing logo of the trademark "AY" by sticking labels from "AY" soy sauce in them, giving them the originality of products, supposedly made in The People's Republic of China, misleading the citizens of the city of A., began to supply these products to the owners of

the boutiques of the market. On February 8, 2018, employees of the Economic Investigation Service of the Department of State Revenues for the city of A., during the operational-search activities in the market, discovered and seized soy sauce under the trademark "AY" in the amount of 6,864 bottles, inside car No. 29018926, and 4,800 bottles of soy sauce called "AY" were seized and delivered by a truck driver. In order to find, seize and fix material evidence relevant to the case, namely the above goods, a search was carried out, as a result of which 33,744 bottles of soy sauce called "AY" were found and seized, 930,000 labels on caps, 524,172 pieces of labels for bottles, 14,400 plastic bottles, 672,672 bottle caps, 1,800 pieces of a box (corrugator) with the AY trademarks, as well as equipment (mixer, bottling machine, thermal label sealing machine) intended for the production and bottling of soybean AY sauce. Thus, the economic investigation service of the State Revenue Department for the city of A. exposed and prevented the fact of manufacturing, storage, offer for sale and sale of counterfeit soy sauce products called "AY" found in a citizen.

On the territory of the Republic of Kazakhstan LLP "DK K" is the owner of the verbal trademark "AY" according to the national certificate No. 44205 dated April 17, 2014. with priority from 05/23/2012. (29, 30 and 35 classes of the Nice Classification) and the term of protection until 05/23/2022. Also, DK K LLP is the owner of the combined trademark "AY" in the form of a multi-color label according to the national certificate No. 48815 dated 06/29/2015. with priority from 20.08.2014 (5, 29, 30, 35 and 43 classes of the Nice Classification) and the term of protection is up to 20.08.2024. and the owner of the three-dimensional trademark "AY" in the form of a 3D bottle according to the national certificate No. 49615 dated 18.09.2015. with priority from 20.08.2014 (5, 21, 29, 30, 35, 39 and 43 classes of the Nice Classification) and the term of protection is up to 20.08.2024. Thus, DK K LLP is the owner of 3 trademarks "AY" in the form of a word, a label and a 3 D bottle, each of which is protected in Kazakhstan in relation to the product in the form of soy sauce.

The court found guilty of committing a crime under Article 222 Part 1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and imposed a fine under this article in the amount of 50 monthly calculation indices, which is 120,250 (one hundred and twenty thousand two hundred and fifty) tenge. With regard to the civil claim of the representative of DK K LLP represented by the representative of the victim for compensation for material damage in the amount of 12,714,240 tenge per citizen – refuse. To recover

from the convicted citizen the procedural costs of the amounts spent on the examination in the forensic examination bodies in the amount of 56,174 (fifty six thousand one hundred and seventy four) tenge to the state revenue. Material evidence: Keep a DVD with a record of the investigative action in the criminal case for the entire period of storage of the criminal case, 45,408 bottles, 930,000 labels on the cap, 524,172 bottle labels, 14,400 plastic bottles, 672,672 bottle caps, 1,800 boxes with trademark «AY» upon entry into force of the judgment to destroy (Delo 1-124/2018 PRIGOVOR).

The Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses dated July 5, 2014 No. 235-V (hereinafter referred to as the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan) in Art. 158 provides for a sanction for the illegal use of someone else's trademark, service mark, appellation of origin or trade name.

Bringing the offender to administrative responsibility in accordance with Art. 158 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan is carried out only if there are no signs of a criminally punishable act in the actions of the offender. Otherwise, offenders – individuals or officials of a legal entity are subject to criminal liability for the illegal use of a trademark in accordance with the norms of the Criminal Code. In this regard, the initially illegal act of a person on the illegal use of someone else's trademark, service mark, appellation of origin or trade name should be checked by law enforcement agencies for the presence or absence of signs of a criminal offense and grounds for bringing the person who committed it to criminal liability. Generic object of the offense under Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, is the procedure for carrying out entrepreneurial activities in the Republic of Kazakhstan, established in the legislation of the Republic of Kazakhstan and protected by the state. The direct object of the offense under Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, is the procedure established by the legislation of the Republic of Kazakhstan and protected by the state for the use of a trademark, service mark, appellation of origin of goods or company name when selling goods, works, services in the territory of the Republic of Kazakhstan. The subjects of the offense under Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, are individuals and legal entities – business entities that illegally use in their business activities someone else's trademark, service mark, appellation of origin or company name. The subjective side of the unlawful act under

Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, for offenders – individuals is characterized by guilt in the form of intent or negligence. The guilt of a person is revealed by his mental attitude to the unlawful acts committed by him and their harmful consequences. The subjective side of offenses, the subjects of which are legal entities, cannot be established due to the existence of a legislative requirement to establish guilt, as a condition for bringing to administrative responsibility, only in relation to individuals. According to the legislation of the Republic of Kazakhstan on administrative responsibility, legal entities bear administrative responsibility for the mere fact of their committing an illegal action or inaction, for which the Code of Administrative Offenses provides for administrative liability, without taking into account the fault of the officials of the legal entity who committed this act. The objective side of the offense provided for in Article 158 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan is characterized by the commission by a person of illegal (and for individuals – also guilty) actions, expressed in the illegal use of someone else's trademark, service mark or appellation of origin or confusingly similar designations for homogeneous goods or services, as well as the illegal use of someone else's trade name (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/T2000000005>).

Under the use of a trademark or appellation of origin of goods, in accordance with paragraph 9) of Art. 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Trademarks, Service Marks and Appellations of Origin”, refers to the placement of a trademark or appellation of origin on goods and in the provision of services for which they are protected, on their packaging, manufacturing, application, importation, storage, offer for sale, sale of goods with the designation of a trademark or appellation of origin of goods, use in signs, advertising, printed matter or other business documentation, as well as other introduction of them into circulation. Accordingly, such use should be recognized as illegal if a person using a trademark (service mark), appellation of origin or trade name does so without the consent and knowledge of the owner (right holder) of the trademark (service mark), trade name and without any or on that legal grounds and properly executed title documents.

By virtue of a direct indication in the commented norm, cases of using a trademark associated with the exhaustion of the exclusive right to a trademark are not an offense.

An offense under Article 158 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of

Kazakhstan is considered committed at the moment when the offender:

1) has illegally placed someone else's trademark (service mark) or someone else's name of the place of origin of goods on their goods and when providing their services or on their packaging,

2) illegally carried out the manufacture, use, import, storage, offer for sale, sale of goods with an illegal designation on them of someone else's trademark (service mark) or someone else's name of the place of origin of goods, as well as,

3) illegally used them in his signs, advertising, printed matter or other business documentation, or otherwise illegally put them into circulation.

Provided by Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, the composition of an administrative offense is formal. To bring to administrative responsibility for its commission, it is not required to establish the fact that the offender caused material damage to the state, organization or citizen. For committing an offense under Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, an administrative penalty in the form of a fine is established. The amount of the fine for committing an offense under Art. 158 of the Code of Administrative Offenses, is differentiated depending on the legal status of the offender, and if the offender is a business entity, then also depending on which category of business entities he belongs to. In this regard, the body that brings the offender to administrative responsibility, before bringing the person to responsibility, must first establish the legal status of this person and the category of entrepreneurship to which he belongs (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/T2000000005>). Depending on the legal status of the offender and the category of business to which he belongs, the amount of the fine is: for individuals – 20 MCI; for small businesses or non-profit organizations – 30 MCI; for medium-sized businesses – 40 MCI; for large businesses – 80 MCI (<https://online.zakon.kz/>). Also, as a punishment for committing an offense under the commented article, its sanction provides for the confiscation of goods containing an illegal image of a trademark, service mark, name of the place of origin of goods or confusingly similar designations for homogeneous goods or services (if any). Confiscation is a mandatory punishment along with a fine and cannot be applied at the discretion of the body imposing the penalty. According to the general rule provided for by the note to the commented article, counterfeit goods confiscated in accordance with the commented article are subject to destruction in the manner prescribed by Article 795 of the Code of Administrative Offenses of

the Republic of Kazakhstan. An exception to this general rule, according to the note to Article 158 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, is cases where the introduction of confiscated goods into circulation is necessary in the public interest and does not violate the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan on consumer protection. At the same time, a prerequisite for the introduction of confiscated goods into circulation is the preliminary removal from the goods and its packaging, at the request of the note to the commented article, of an illegally used trademark or a designation confusingly similar to it. The administrative penalty under the commented article is imposed on the offender only by the court, since the case of an administrative offense, for which the law provides for a sanction in the form of confiscation, must be considered in court. Protocols on administrative offenses provided for in the commented article have the right to draw up officials of state revenue bodies and justice bodies (<https://online.zakon.kz/>).

Consider law enforcement practice on the composition of the offense provided for under Art. 158 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan.

On June 9, 2021, the A-ky district court of the A-th region considered the case of an administrative offense in relation to: SAL Limited Liability Partnership, during the trial, it was established that, according to the protocol on an administrative offense of May 25, 2021, in which it was indicated that on April 24, 2021, during the implementation of customs control, namely the inspection of the container, undeclared goods “brake pads for cars of the brand“ TA ”were found, in the amount of 5 packages, (20 pieces), net weight 6 .8 kilograms, gross weight 7 kilograms, packed in a cardboard package of the brand “TA”, which indicates the presence of signs of infringement of the intellectual property rights of the trademark owner “TA” in the Republic of Kazakhstan, next to the address of the recipient “SAL” LLP, registered under the procedure “release for domestic consumption” according to the goods declaration. Thus, SAL LLP violated the customs legislation of the Eurasian Economic Union, which resulted in the illegal use of someone else's trademark, service mark, appellation of origin or company name, thus, committed an administrative offense, liability for which is provided for in Article 158 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan. As a result of consideration of this administrative case, the court ruled LLP “SAL” to

be found guilty of committing an administrative offense under Article 158 of the Code of the Republic of Kazakhstan “On Administrative Offenses” and to impose an administrative penalty under this article in the form of a fine in the amount of 87,510 (eighty-seven thousand five hundred ten) tenge with confiscation of goods that are direct subjects of an administrative offense. Detained goods: “brake pads for passenger cars of the TA brand, in the amount of 5 cargo pieces, (20 pieces), net weight 6.8 kilograms, gross weight 7 kilograms

– to be confiscated to the state (Delo №1934-21-00-3/238).

Conclusion

Intellectual property law does not exist outside of connection with other branches of law and legislation, on the contrary, it is in close interaction with the branches of private, public law and legislation, and this is logical, since it is part of an integral legal system.

References

- Shcherbacheva L.V. Grazhdansko-pravovaya reglamentatsiya intellektual'noy sobstvennosti v Rossii na sovremennom etape: monografiya. – M.: YUNITI-DANA: Zakon i pravo, 2014. – 143 b.
- Amangeldy A.A. Pravo intellektual'noy sobstvennosti v sisteme grazhdanskogo prava. Monografiya. – Almaty: Interligal, 2012; – 240 b.
- Amangeldy A.A. Problemy prava intellektual'noy sobstvennosti Respubliki Kazakhstan na sovremennom etape. Monografiya. – Almaty: Interligal, 2015. – 404 b.
- Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883, as revised at Brussels on December 14, 1900, at Washington on June 2, 1911, at The Hague on November 6, 1925, at London on June 2, 1934, at Lisbon on October 31, 1958, and at Stockholm on July 14, 1967, and as amended on September 28, 1979// <https://wipolex.wipo.int/ru/text/287556>
- Madrid agreement concerning the international registration of marks // <https://wipolex.wipo.int/en/text/283530>
- Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works// http://www.wipo.int/treaties/ru/text.jsp?file_id=283698
- Kommentariy k Ugolovnomu Kodeksu Respubliki Kazakhstan (Osobennaya chast'). Borchashvili I.SH., doktor yuridicheskikh nauk, professor, akademik Akademii yestestvennykh nauk Respubliki Kazakhstan, zasluzhennyy rabotnik MVD Respubliki Kazakhstan https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T9700167_1_#z96
- Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&sub_id=30002&pos=546;0#pos=546;0&sdoc_params=text%3D198%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D31575252%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0
- Delo № 3570-17-00-1/267 PRIGOVOR // Informatsionnaya sistema BESTPROFI Opensud.kz
- Delo 1-124/2018 PRIGOVOR // Informatsionnaya sistema BESTPROFI Opensud.kz
- Kommentariy k KoAP RK // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/T2000000005>
- Kodeks ob administrativnykh pravonarusheniyakh RK // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399&pos=2657;-47#pos=2657;-47&sdoc_params=text%3D158%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D31577399%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0
- Delo №1934-21-00-3/238 // Informatsionnaya sistema BESTPROFI Opensud.kz

FTMAP 10.31.21.

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.07>**Г.Б. Меирбекова^{1*}, А.Ж. Жарболова², Н.К. Мынбатырова²**¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: meirbekova67@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСКЕ АУДАРМАШЫНЫ ҚАТЫСТЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан республикасының Азаматтық процестік кодексі азаматтық процеске қатысатын аудармашыларға көп көңіл бөлсе де, бұл мәселені шешу жеткіліксіз және әлі де пысықтауды қажет етеді. Мақалада Азаматтық сот ісін жүргізуде қатысқан аудармашыларға ерекше міндеттер жүктелетіні, олар азаматтық процеске қатысқан кезде қажетті салаларда белгілі бір тілдік біліктілік пен білім деңгейіне ие болуы керектігі айтылады. Сонымен бірге, азаматтық процеске аудармашылардың жауапкершілігін реттеу мәселесіне ерекше назар аудару қажеттігі сөз болады.

Зерттеудің мақсаты: азаматтық процеске қатысатын аудармашының құқықтық жағдайы туралы теориялық және нормативтік ережелерді талдау.

Зерттеудің идеясы: зерттеу барысында алынған нәтижелерді қорытындылай келе, негізгі тұжырымдар мен ұсыныстар келтіру.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы: Қазіргі қазақстандық Азаматтық іс жүргізу құқығының дамуы мен жетілу деңгейі, атап айтқанда, азаматтық процестегі аудармашының құқықтық жағдайын реттейтін нормалар сот төрелігінің демократиясын және оның іс жүргізу тілі қағидатының жүзеге асуына кепілдік беретін алғышарттарды қалыптастыру.

Тәжірибелік маңыздылығы: Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген іс жүргізу тілі арқылы сот процесіне қатысатын аудармашының құқықтары мен бостандықтарды нақты қорғауды жүзеге асыру қабілетін анықтау.

Зерттеу әдістемесі: Азаматтық процеске қатысатын тұлғалар институтының дамуы саланы айқындайтын қағидаттарды логикалық құқықтық талдау, және салыстыру негізінде жүреді.

Жүргізілген зерттеудің құндылығы. Аудармашылардың азаматтық сот процесіне қатысу өкілеттіктерін құқықтық реттеу және осы мәселелерді шешу жолдарындағы олқылықтардың орнын толтыру.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, азаматтық іске қатысушылар, талап қоюшы, жауапкер, сот ісін жүргізу тілі, аудармашы, іс жүргізу құқықтары, іс жүргізу міндеттері.

G. B. Meirbekova^{1*}, A.Zh. Zharbolova², N. K. Mynbatyrova²¹Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: meirbekova67@mail.ru

Some issues of legal regulation of the interpreter's participation in civil proceedings

Although the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan pays great attention to translators involved in civil proceedings, the solution of this issue is not enough and still requires improvement. The article states that translators who participated in civil proceedings have special responsibilities, which, when participating in civil proceedings, must have certain language qualifications and a level of knowledge in the necessary areas. At the same time, it is necessary to pay special attention to the issue of regulating the responsibility of translators in civil proceedings.

The purpose of the study: to analyze the theoretical and regulatory provisions on the legal status of an interpreter involved in civil proceedings.

The idea of the study: to summarize the results obtained during the study, to give the main conclusions and recommendations.

Scientific significance of the work: the level of development and maturity of modern Kazakh civil procedural law, in particular, the norms governing the legal status of the translator in civil proceedings, the formation of prerequisites that guarantee the democracy of justice and the implementation of the principle of its procedural language.

Practical significance: determination of the ability of the interpreter participating in the judicial process to exercise real protection of rights and freedoms through the procedural language enshrined in the

Research methodology: the development of the institution of persons involved in civil proceedings is based on a logical legal analysis and comparison of the principles that define the industry.

The value of the conducted research. Legal regulation of the power of translators to participate in civil litigation and filling gaps in ways to address these issues.

Key words: civil procedure, participants in a civil case, plaintiff, defendant, language of legal proceedings, translator, procedural rights, procedural duties.

Г.Б. Меирбекова^{1*}, А.Ж. Жарболова², Н.К. Мынбатырова²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: meirbekova67@mail.ru

Некоторые вопросы правового регулирования участия переводчика в гражданском процессе

Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан уделяет большое внимание переводчикам, участвующим в гражданском процессе, решение этого вопроса недостаточно и все же требует доработки. В статье говорится, что переводчики, участвовавшие в гражданском судопроизводстве, несут особые обязанности, которые при участии в гражданском процессе должны обладать определенной языковой квалификацией и уровнем знаний в необходимых областях. Вместе с тем необходимо уделить особое внимание вопросу регулирования ответственности переводчиков в гражданском процессе.

Цель исследования: проанализировать теоретические и нормативные положения о правовом положении переводчика, участвующего в гражданском процессе.

Идея исследования: обобщить полученные в ходе исследования результаты, привести основные выводы и рекомендации.

Научная значимость работы: уровень развития и зрелости современного казахстанского гражданского процессуального права, в частности, нормы, регулирующие правовое положение переводчика в гражданском процессе, формирование предпосылок, гарантирующих демократию правосудия и реализацию принципа его процессуального языка.

Практическая значимость: определение способности переводчика, участвующего в судебном процессе, осуществлять реальную защиту прав и свобод посредством процессуального языка, закрепленного в Конституции Республики Казахстан.

Методика исследования: развитие института лиц, участвующих в гражданском процессе, происходит на основе логического правового анализа и сопоставления принципов, определяющих отрасль.

Ценность проведенного исследования. Правовое регулирование полномочий переводчиков участвовать в гражданском судебном процессе и заполнение пробелов в путях решения этих вопросов.

Ключевые слова: гражданский процесс, участники гражданского дела, истец, ответчик, язык судопроизводства, переводчик, процессуальные права, процессуальные обязанности.

Кіріспе

Мақаланың өзектілігі 2020 жылы 10 маусымда Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексіне енгізілген өзгертулер мен толықтыру бойынша аудармашылардың азаматтық сот процесіне қатысу өкілеттіктері туралы жаңа қосымша баптың енуі мен оны құқықтық реттеу осы мәселелерді шешу жолдарының бірі екендігіне негізделеді.

Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу үшін аудармашыны тартудың өзі қиын: біріншіден, тиісті тілдің аудармашысын табу керек болады. Және бұл әрдайым бір қаланың шегінде бола бермейді. Екіншіден, оның құзыреттілігіне көз жеткізу керек. Ол дегеніміз тіл туралы

дипломның болуы заң терминологиясын шебер қолдануды білдірмейді. Үшіншіден – әр түрлі іс жүргізу әрекеттерінде онымен нәтижелі қарым-қатынас жасау үшін аудармашының жеке басына бейімделу керек. Яғни, аудармашының өзіндік сипаты болуы мүмкін және оның тілді кәсіби меңгеруіне қарамастан онымен жұмыс істеу қиын болады.

Әрі қарай, аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы қажет болған кезде қандай ұйымдастырушылық және процесілік қиындықтар туындауы мүмкін екенін егжей-тегжейлі қарастырамыз. Статистикаға сәйкес, соңғы жылдары Қазақстан Республикасының азаматтығын алған адамдардың саны тез өсуде. Өйткені оған басты себеп, алдымен Ресей мен Украинаның

арасындағы соғыс болса, екіншіден Ауғанстанды талибандардың басып алуы болып отыр. Сонымен, Қазақстан азаматтық алғысы келетіндерден өз елінің азаматтығынан бас тартуды талап еткенімен, оларға Қазақстан азаматтығы берілетініне нақты кепілдік бермейтіндіктен, елде азаматтығы жоқ адамдардың саны артып отыр. БҰҰ БЖКБ мәліметіне сүйенсек, қыркүйек айын қоса алғанда үкімет 7,915 адамды азаматтығы жоқ адам ретінде тіркеген (<https://kz.usembassy.gov/kk/2021-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan/>). Бұл 2020 жылға қарағанда айырмашылық айтарлықтай. Бұл негізінен Ресей, Украина, Қырғызстан, Ауғанстан Армения, Өзбекстаннан келушілер. Бұл азаматтар азаматтық процеске талапкер, жауапкер, куә ретінде қатыса ала ма? Иә, әрине. Қазақ және орыс тілін жетік білмейтін адамдар кейбір мәселелерге тап болады. Қазақстан көпұлтты ел болғандықтан, тілдік кедергі мәселесі кең таралған.

Қазіргі әлемде жаһандық процестер адам қызметінің барлық салаларына, соның ішінде құқықтануға да әсер етті. Адамдар Жер әлемінің барлық бұрыштарына еркін ауыса алады, бірақ егер іс заңды жауапкершілікке қатысты болса, онда олар сот практикасында аударма мәселесіне тап болады. «190-нан астам этникалық топтардың өкілдері, Ресей аумағында қоныс аударған және уақытша немесе тұрақты жұмыс істейтін басқа мемлекеттердің азаматтары» Ресей Федерациясының Конституциясына сәйкес сот ісін жүргізетін орыс тілін түсіну проблемасына тап болғанын атап өтті (Е. П. Гришина, 2014)

Шынында, көпұлтты Қазақстанда да аудармашыны тарту қажеттілігі бар. Оған ең алдымен қандай талаптар қойылады?

Айта кету керек, егер біз тілді еркін меңгеру туралы айтатын болсақ, онда заң шығарушы аудармашының білімі, дағдылары мен білімдерінің осындай деңгейінің болуын болжайды, бұл оған шет тіліндегі ақпаратты ешкімнің көмегінсіз қабылдауға, оны түсінуге және түсіндіруге, содан кейін алушыға қол жетімді түрде көбейтуге мүмкіндік береді. Қажет болған жағдайда кері байланыс – бірдей әрекеттерді орындау, бірақ біздегі іс жүргізу тілі мемлекеттік тіл қазақ тілі мен ресми орыс тіліне аудару.

Аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы қажет болған кезде туындайтын ұымдастырушылық және процестік қиындықтардың ішінде біз мыналарды атап өтеміз: аудармашыны іздеу, аудармашының қатысуға келісімі, аудармашының өздігінен бас тартуы, аудармашының

іс жүргізу қабілетсіздігі, аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу қызметтеріне ақы төлеу және т.б.

Әдебиеттерге шолу

Аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу мәселесі біз жұмыс барысында зерттеген көптеген зерттеушілерді тартады, біздің ойымызша, талданатын проблемалық аспектілердің кілті көбіне ресейлік авторлардың зерттеулері болып табылады. Оның ішінде шетелдік көп авторлар аудармашының қылмыстық іске қатысу проблемаларына назар аударған.

Сот ісін жүргізу тілі (Головинская, 2006; Ишмухаметов, 2006; Шевелев, 2008; Гришина, 2014) – бұл авторлар азаматтардың ана тілін азаматтық және қылмыстық іс жүргізу барысында ресми түрде қандай тілге қарамастан қолдануға конституциялық құқығы туралы жазады; аудармашыны тегін тарту құқығы және онымен байланысты мәселелер қарастырылады.

Аудармашының құқықтық жағдайы (Кузнецов 2017; Чепурная 2016; Чибисова 2017; Медведев 2017) – қылмыстық сот ісін жүргізуде аудармашының құқықтық жағдайының даулы және проблемалық мәселелері зерттеледі, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуының зерттелген мәселелері жалпы азаматтық іс жүргізуді зерттеген процессуалист ғалымдар З.Х. Баймолдина, Е.О Егембердиев, А.С. Аленов, А.А.Мадьяровалардың Азаматтық іс жүргізу құқығы оқу құралдарында айтылған. Сонымен бірге, судьялардың баспа беттерінде берген мақалаларымен теориялық сипатта болады. Әрі қарай, аудармашының қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуы кезінде туындайтын негізгі практикалық мәселелерге егжей-тегжейлі тоқталамыз.

Әдістеме

Ғылыми мақаланы жазу үшін келесі әдістер қолданылды: ғылыми танымның әдіснамалық тәсілдері мен салыстырмалы әдістерінің кешені, оның ішінде сот жүйелік базасы, ақпараттық, статистикалық деректерді талдау, деректердің сандық және сапалық әдістері, контент-талдау және басқалар. Ақпараттық база ретінде мәселелермен айналысатын шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері қызмет етті

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасының Конституцияның 7-бабында ана тілін мемлекеттік тіл қазақ тілін пайдалану құқығы бекітілген [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>]. Заң шығарушы аудармашыны құқықтардың Конституциялық кепілі және сот төрелігін жүзеге асыруға ықпал ететін «құрал» ретінде қарастырады. Бұл ретте осы кезге дейін азаматтық іс жүргізу заңнамаларында аудармашының құқықтық мәртебесінің нақты анықтамасы жоқ болатын, осыған қарамастан, аудармашыны азаматтық істер бойынша сот талқылауының құқықтық қабілеттілік, әрекет қабілеттілігі және жауапкершілік элементтері берілген дербес субъектісі ретінде білдіретін бірқатар нормалар бар. Нәтижесінде-кешеге дейін аудармашының заңды анықтамасының болмауы қылмыстық және арбитраждық процестермен салыстырғанда, азаматтық процестегі аудармашының рөлі біршама бұзылған. Менінше, бұл кемшілік. Заң шығарушы 2020 жылы 10 маусымда соттар жұмысының заманауи форматтарын ендіру, артық сот рәсімдерін, сот шығындарын қысқарту бойынша Азаматтық процестік кодекске өзгертулер мен толықтырулар енгізген болатын.

Сонда аудармашының келесі анықтамасын 56-4 бабы береді: «Аударма жасау үшін білу қажет тілдерді меңгерген және егер іске қатысатын адам, сондай-ақ куә, сарапшы, маман іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тілді білмеген жағдайларда, сол сияқты жазбаша құжаттарды аудару үшін процестік әрекеттерге қатысуға тартылған, іске мүдделі емес адам аудармашы ретінде шақырылады [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000342>]. Яғни, аудармашы, бұл тілді еркін меңгерген жеке тұлға, оның білімі азаматтық аударма процесінің шеңберінде жүзеге асырылуы үшін қажет, оған қатысты сот оны аудармашы етіп тағайындау туралы ұйғарым шығарды. Әрине, бұл бір емес, кем дегенде екі тілді білуді білдіреді. Сонымен қатар, тілді білу нақты аударма мен құқықтық терминологияны білдіреді. Қазақстан Республикасында азаматтық сот ісін жүргізу мемлекеттік тіл қазақ тілінде және ресми тіл, орыс тілінде жүргізіледі. Сондықтан, аудармашы алдымен қазақ және орыс тілді еркін меңгерген болуы заңды. Ал заңда белгілес азаматтық сот ісін жүргізу басқа тілдерде жүргізіледі. Іске қатысатын және азаматтық сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін адамдарға түсініктемелер, қорытындылар беру, сөз сөйлеу, өтінішхаттар мәлімдеу, ана тілінде немесе кез

келген еркін таңдалған қарым-қатынас тілінде шағымдар беру, сондай-ақ, аудармашының қызметтерін пайдалану құқығы түсіндіріледі және қамтамасыз етіледі (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z2982>).

Сот аудармашысының мінез-құлқының бірыңғай деонтологиялық принциптері жоқ, бұл қажеттілік. Құпиялылық, кәсібилік, моральдық қасиеттер-аудармашының дұрыс мінез-құлқы туралы негізгі идеялар заңнамада толық бекітілмеген (Василенко 2013: 5).

Осылайша, бұрын айтылғандай, көпұлтты мемлекетте аудармашыны тарту қажеттілігі бар. Оған ең алдымен қандай талаптар қойылады?

Аудармашының мемлекеттік, қазақстандық, «ресми тілден» армян, украин, қытай, араб, түрік, ағылшын және француз кәсіби шеберлігіне оның білімін растайтын құжаттың бар-жоғын тексеру арқылы көз жеткізуге болады. Бірақ сирек кездесетін тілді білу өте қиын, өйткені мұндай мамандық жоқ. Еліміздің көпұлттылығы туралы сұраққа орала отырып, сирек кездесетін тілдердің тізімін ұсынуға болады: сығандар тілінің әртүрлі диалектілері, кавказ халықтарының тілдері, дунган ұлтының тілдері.

Құжаттар да мемлекеттік тілге аударылуы тиіс. Осы мақсаттар үшін, мысалы, заңды аударымдар мен заңдастыруға мамандандырылған ірі аударма бюролары жақсы жұмыс істейді және еліміздің барлық ірі қалаларында филиалдары болады. Олар барлық тілдерге аударып және құжаттардың «қажетті кезде» бірден аудармашын ұсына отырып, тез жұмыс істейді. Олар дайындаған құжаттар мен талап арыздарды бірден сотқа беруге болады. Сондықтан, мұнда синхронистке – сотта аудармашы болуға қоңырау шалуға болады. Аудармашы басқа тілде сөйлейтін адам немесе оны үйренген адам болуы мүмкін деп болжануда.

Бірақ адамның белгілі бір ұлтқа жатуы ана тілін білуді тікелей көрсете ала ма? Жоқ. Сондай-ақ, сот аудармашыға көрінеу қате аударма жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік туралы ескертуі керек және бұл туралы оның жазылып, сот отырысының хаттамасына тіркейді (Егембердиев 2012). сондай-ақ, заңда аудармашыны табуға тиісті адам көрсетілмегеніне назар аудару керек. Жалғыз ескерту «іске қатысатын адамдар сотқа аудармашы кандидатурасын ұсынуға құқылы» (Дашкыл-оол Сағлай Белек-ооловна 2018).

Сот отырысын дайындау судьяның көмекшісіне немесе хатшыға, аудармашының қаншалықты тез табылатынына байланысты. Ол тіп-

ті процеске қатысушы орыс тілінде өте жақсы сөйлеп, түсінген жағдайда да сотта қажет. Не үшін? Кейінірек ол сот отырысында аудармашының жоқтығын іс жүргізу нормаларын бұзу деп атай алмауы үшін. Егер аудармашының азаматтық процеске қатысуы мәселесі қиындық тудырса ше? Мысалы, процеске қатысушы сирек кездесетін тілдің Ана тілі болып табылады және сәйкесінше аудармашының көмегі қажет. Біріншіден, сот бұл теріс пайдалану емес екеніне көз жеткізуі керек, өйткені сот практикасында мұндай жағдайлар болған. Азаматтығын алған кезде адам қазақ тілінен емтихан тапсыруға міндетті. Бұл білім, әрине, аз.

Азаматтық процестің басқа қатысушылары, егер олар аудармаға қажетті дағдыларға ие болса да, аудармашының міндеттерін өз мойнына алуға құқылы емес. Заңда аудармашының жасы туралы айтылмаған. Бұл кәметке толған адам екені анық. Аудармашы іске қатысушы адамның сот ісін жүргізу жүріп жатқан тілін білмеген жағдайда шақырылады. Негізінен, сотта жоғары немесе орта оқу орындарының шет тілдерінің оқытушылары, сондай-ақ аударма қызметімен кәсіби айналысатын адамдар аудармашы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Іс Жүргізу заңнамаларына сәйкес аудармашыны сотқа алғаны туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен, сот шақыру қағазымен, телефонограммамен немесе сот отырысын өткізу уақыты мен орны туралы хабарламасы бар жеделхатпен шақырады. Аудармашы соттың шақыруы бойынша келіп, аударманы дұрыс жүргізуі керек. Аудармашы аударманы нақтылау үшін адамдарға аударма кезінде сұрақтар қоюға құқылы. Сондай-ақ аудармашы сот отырысының хаттамасымен танысуға құқылы және аударманың дұрыс еместігі мен жалғандығы туралы сот хаттамасына ескертулер жасай алады.

Егер аудармашы сотқа келмесе немесе өз міндеттерін орындамаса, оны әкімшілік жауаптылыққа тартып, айыппұл салынуы мүмкін. Көрінеу жалған аударма берген кезде аудармашы қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Ол сот отырысы барысында сот шешімі шыққанға дейін қылмыстық жауаптылықтан босатылады, аудармашы әдейі дұрыс емес аударма жасағанын мәлімдейді.

Іске қатысатын және азаматтық сот ісін жүргізу жүргізілетін тілде білімі жоқ адамдарға түсініктеме беру, сөз сөйлеу, өтінішхат беру, ана тілінде немесе кез келген еркін таңдалған қарым-қатынас тілінде шағым беру, сондай-ақ

аудармашының қызметтерін пайдалану құқығы қамтамасыз етіледі.

Аудармашыны тарту қажеттілігі істі сот талқылауына дайындау кезеңінде де анықталуы мүмкін. Бұл жағдайда аудармашы сот залында болуы және аударманы жүзеге асыруы керек. Сот залында аудармашыға оның құқықтары мен міндеттері түсіндіріледі.

Егер аудармашыға тек сот отырысында қажеттілік туындаса, онда іске қатысатын адамдар аудармашының кандидатурасын ұсына алады, ал сот кандидатурадан бас тарту немесе онымен келісу туралы шешім қабылдайды. Егер аудармашы болмаса, іс қозғалады. Сот отырысы жүргізілетін тілді білмейтін адамның аудармаға құқығын бұзу елеулі процестік бұзушылық болып табылады және шығарылған шешімнің күшін жоюға әкеп соғады.

Егер соттарда бейнебайланысты жүзеге асыру үшін мүмкіндік болса, іске қатысушы тұлғалар, олардың өкілдері, сондай-ақ куәгерлер, сарапшылар, мамандар, аудармашылар, егер бұл туралы өтінішхат мәлімделген жағдайда немесе соттың бастамасы бойынша бейнебайланыс жүйесін пайдалану кезінде сот отырысына қатысуға құқылы.

Осы адамдарға қатысты Қазақстанның аумағында тұратын қазақ емес ұлттарға келетін болсақ, олар мемлекеттік тілді біледі деп болжанауда, өйткені олар Қазақстан аумағында тұрады және бұл мектеп бағдарламасына кіреді. Сондықтан, сот аудармашыны беру туралы өтініште аудармашыны беруден бас тарту туралы қаулы шығарады, бұл адам Қазақстан Республикасының аумағында ұзақ уақыт тұрады, мектепте тіл үйренді, емтихан тапсырды және т.б. екіншіден, аудармашының заңды қызығушылығы болмауы керек. Үшіншіден, қазіргі азаматтық іс жүргізу нормасы бейнеконференция арқылы аудармашыны тартуға мүмкіндік береді. Әрине, ондай жағдайда дұрыс білімі бар адамды табуға болады.

Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының 1989 жылғы 22 желтоқсандағы қаулысында соттардың сот ісін жүргізу тілі туралы заңнаманы қолдану практикасы мәселесі бойынша талапкердің, жауапкердің және іске қатысатын басқа да адамдардың және олардың өкілдерінің сот ісін жүргізу жүргізіліп жатқан тілді білмеуіне байланысты құқықтарын кез келген шектеу және бұл адамдардың сот ісін жүргізу жүргізіліп жатқан тілді білмеуіне байланысты процестің сатысы ана тілінде азаматтық іс жүргізу құқығы нормаларын елеулі бұзу болып табылады және АІЖК-ге сәй-

кес шығарылған сот актісінің міндетті түрде күшін жоюға әкеп соғады.

Соманы өндіріп алу туралы «Аманта» ЖШС талап-арызы бойынша іс бойынша сот актісінің күшін жоюға іс материалдарында бірқатар құжаттардың, оның ішінде талаптар негізделген шарттардың мемлекеттік тілде жасалғаны және істе бұл құжаттардың аудармасы жоқ екендігі негіз болды, ал іске білмейтін тұлғалар да қатысты мемлекеттік тілде (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы № 4 Бюллетені).

Азаматтық іс жүргізу құжаттарын дайындау кезінде тілдік қағидатты іске асыруды реттейтін құқықтық нормаларды сотқа дейінгі іс жүргізу органдарының қатаң сақтауы қажет. Ол олардың мазмұны мен лингвистикалық ережелеріне, іске қатысушы, сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамдарды сапалы аудармамен қамтамасыз етуге ерекше назар аударуға шақырады.

Барлық жағдайларда іске қатысатын тұлғалардан және процеске қатысушылардан сот ісін жүргізу тілін меңгергендігін, аудармашыға мұқтаж еместігін анықтау, оларға ана тілінде айғақтар, өтініштер беру құқығын түсіндіру қажет. Азаматтық істі сот талқылауына дайындау тәртібімен судья талапкерден, жауапкерден, іске қатысатын басқа адамдардан сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді меңгергендігін және оларға аудармашының қызметтері қажет еместігін анықтауға міндетті.

Қостанай облысының сотының төрағасы А. Мерғалиев мемлекеттік тілді қоғамның барлық саласында қолданудың маңыздылығын және оны дамыту мәселесі ең өзекті мәселелердің бірі екенін атап өтті. Спикердің айтуынша, азаматтардың заңды құқықтарының бұзылуы тараптар іс бойынша бір-бірімен мемлекеттік тілде сөйлесе де, құқық қорғау органдарының қызметкерлері материалдарды орыс тілінде ресімдеген кезде орын алады. «Сот актілерін жасаудың сапасын арттыру, сот практикасын біркелкі қалыптастыру мақсатында эталондық сөздік жасау және оны сот органдарының «Төрелік» бірыңғай базасына орнату қажет деп санаймыз, – деді А.Мерғалиев (<https://sud.gov.kz/kaz/news/>).

Әдетте, бұл әңгіме барысында анықталады, атап айтқанда: қай тілде білім алынды, қай жерде тұрады, қайда жұмыс істейді, сұрақтар қаншалықты дұрыс түсініліп, жауаптар беріледі. Егер іске қатысатын адамдардың кез келгені сот ісін жүргізу тілін білмесе, сол сатыдағы сот осы адамға талап арыздың немесе шағымның көшірмесін ана тіліне аудармада тапсыруы тиіс.

Сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамдарға: сот ісін жүргізу тілінде әдеттегі ауызекі сөйлеуді нашар түсінетін, осы тілде өз ойын еркін жеткізе алмайтын, ауызекі тілде және мәтіндерді оқуда қиындықтарға тап болған адамдар жатады.

Азаматтық іс жүргізу заңнамасы аударылуға жататын құжаттарға сот отырысы барысында шығарылатын ұйғарымдар, сот шешімдері, апелляциялық шағымдар, наразылықтар, сондай-ақ оларға қарсылықтар, апелляциялық қаулылар мен кассациялық алқаларының қаулылары жатады. Іске қатысушы адамдардың және процеске қатысушылардың өтінішхаты бойынша істің басқа да материалдары аударылуы мүмкін.

Адвокаттың, өкілдің, сарапшының, маманның сот ісін жүргізетін тілді білмеуі оларды іске қатысудан жою үшін негіз бола алмайды. Мұндай жағдайларда сот аудармашының процеске қатысуын қамтамасыз етуге міндетті.

Апелляциялық және кассациялық сатыларындағы істер сот шешімі шығарылған тілде жүргізілуге тиіс. Бұл ретте істі осы сатыларда қарауға қатысатын және сот ісін жүргізу тілін білмейтін судьялар сот құжаттарының аудармасын және аудармашының қатысуын қамтамасыз етуі қажет.

Заңды тұлғалар сотқа не ұйым органының, не өкілдің қатысуы арқылы қатысады, сондықтан оларға түсініктеме берілген баптың ережелері толық көлемде қолданылады. Сондықтан, сот құжаттарын заңды тұлғаның өкілі меңгерген тілге аудару туралы берілген жазбаша өтініш болған жағдайда, сот құжаттарды осындай өкіл меңгерген тілде тапсыруға міндетті. Заңды тұлға сот отырысында өз құқықтарын жүзеге асыру үшін тарап іске – заңды тұлға ұсынған аудармашының процесіне қатысу туралы соттан сұрауға құқылы болып көрінеді. Бұл мәселені шешкен кезде сот аудармашының тіл туралы қажетті білімі бар екеніне көз жеткізуге міндетті. Мұндай аудармашыны процеске қатысуға жіберу мәселесі бойынша сот ҚР АПК-нің 56-1-бабының тәртібімен мәлімделген өтінішхат бойынша ұйғарым шығарады және ҚР АПК -нің 191-бабының аудармашының міндеттерін түсіндіру және оның көрінеу дұрыс аудармағаны үшін жауаптылығы туралы ескерту туралы талаптарын орындайды.

Сот ісін жүргізу жүзеге асырылатын тілді білмейтін адамның азаматтық процеске қатысуын қамтамасыз етудегі аудармашыға берілетін маңызды рөлді ескере отырып, аудармашыға мынадай міндеттер жүктеледі: сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін адамдардың түсіндірмелерін, айғақтарын, өтініштерін аудару, сот

ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін адамдарға, сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін тұлғалардың мазмұнын аудару істе бар түсініктемелер, айғақтар, іске қатысатын адамдардың өтініштері, куәгерлер мен жарияланатын құжаттар, аудиожазбалар, сарапшылардың қорытындылары, мамандардың консультациялары мен түсіндірмелері, төрағалық етушінің өкімдері, ұйғарымдары немесе сот шешімдері. Осылайша, аудармашы сот отырысында болып жатқанның бәрін сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамға жеткізуі керек.

Аудармашының міндеттері мен жауапкершілігін ғана реттейтін 1998 жылғы Қазақстанның бұрынғы жұмыс істеген АІЖК-нен айырмашылығы қазіргі азаматтық процесілік кодексінің тиісті баптарында аудармашының іс жүргізу құқықтарының тізімі де бар.

Олардың қатарына: процеске қатысушыларға аударманы нақтылау үшін сұрақтар қою құқығы, сот отырысының хаттамасымен немесе жеке іс жүргізу әрекетімен танысу және сот отырысының хаттамасына енгізілуге жататын аударманың дұрыстығы туралы ескертулер жасау құқығы жатады.

Дегенмен, азаматтық процесілік кодексінің тиісті баптарында көрсетілген аудармашының іс жүргізу құқықтарының көлемі толық емес, басқа іс жүргізу құқықтары Кодекстің басқа бөлімдерінде көрсетілген. Атап айтқанда, аудармашының сотқа келуіне байланысты жол жүру шығыстарын, тұрғын үй-жайды жалдауға арналған шығыстарды және тұрақты тұратын жерінен тыс тұруға байланысты қосымша шығыстарды (тәуліктік) өтеуге құқығы бар

Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылардың барлығына жабық сот отырысы барысында білген ақпаратын жария етпеу жауапкершілігі жүктеледі, соның негізінде Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 19-бабының 2-бөлігіне келесі мазмұндағы сөз тіркестерімен толықтырулар енгізуге болады: «жабық сот отырысы соттың сұрауы бойынша алынған барлық дәлелдемелерді зерттейді, олар арнайы заңмен құпия болып табылатын мәліметті құрайды. Сот процеске қатысушыларды осындай дәлелдемелерді зерттеу нәтижесінде өздеріне белгілі болған мәліметтерді тарату құқығының жоқтығы туралы ескертуге міндетті». Аудармашы да жабық сот отырысына қатысатын жағдайлар болады. Бірақ заңнамада аудармашыға ескерту беру құқығы арнайы баппен бекітілмеген.

Сондықтан, Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексіндегі 46-баптың

1-бөлігінің соңғы сөйлеміне шамалы өзгеріс енгізуге болады, «іске қатысатын адамдар шынайы түсініктемелер беруі, аударма құпияларын сақтауы, сондай-ақ оларға тиесілі барлық іс жүргізу құқықтарын адал пайдалануы тиіс».

Сонымен бірге, азаматтық іске қатысатын аудармашының жасы туралы мәселені реттеу қажет, оған қол жеткізу үшін ол адам аудармашының заңмен бекітілген өкілеттіліктеріне ие болғанда ғана азаматтық процеске қатыса алады.

Қорытынды

Азаматтық процеске қатысатын тұлғалар институтының дамуы азаматтық іс жүргізу саласын айқындайтын қағидаттар негізінде жүреді. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі азаматтық процеске қатысатын адамдарға көп көңіл бөлсе де, бұл мәселені шешу жеткіліксіз және әлі де пысықтауды қажет етеді.

Аудармашы азаматтық іске қатысушы ретінде тарту құқығы тек судьяға ғана жүктеледі, қалған қатысушылар үміткерлерді ұсына алады, оларды да сайып келгенде судья қарайды. Бұдан шығатыны, аудармашының кәсіпқойлық деңгейін бағалауды тек қана судья оның қалаған аударманың тиісті сапасы туралы жеке идеяларына сүйене отырып жүзеге асырады.

Осылайша, жоғарыда келтірілген анықтама-лардан аудармашы сияқты процеске қатысушы барлық сот ісін жүргізуге қатыса алатындығы, аудармашыға қойылатын талаптардың көлемі сот ісін жүргізу түріне байланысты емес және аударманы жүзеге асыру үшін қажетті тілді еркін меңгеруге дейін азаятыны көрінеді.

Заң әдебиеттерінде аудармашы ретінде іске тартылған адамның сот ісін жүргізу үшін қажетті тілді білуін растау, атап айтқанда, білімі туралы дипломмен өз біліктілігін растау мәселесі бірнеше рет талқыланды. Алайда, заң шығарушы бұл бағытта ешқандай жаңалық енгізбеді, аудармашының Лингвистика және аударма дағдылары саласында арнайы білімі бар екенін растайтын құжаттың болуы туралы талаптарды заңда бекітпеді.

Демек, азаматтық сот ісін жүргізуде аудармашы тек тиісті кәсіптік білімі бар адам ғана емес, сонымен қатар аударманы жүзеге асыру қажетті тілді жақсы білетін кез келген адам бола алады.

Азаматтық сот ісін жүргізуде аудармашының құзыреті деп мыналар түсініледі: шет тілін білетіндігін растайтын құжаттың болуы; мәдени құзыреттілік (нақты шет тілін сөйлеушілердің

халықтық әдет-ғұрыптарын білу); кәсіби-этикалық құзыреттілік (жағдайға сәйкес сыртқы түрі, мінез-құлық этикасын сақтау); заң терминологиясын меңгеру; іс жүргізу құзыреттілігі; аударылатын тілдің ел заңнамасын жалпы білу және т. б. Сондықтан болашақта сот процестеріне қатысатын аудармашылардан осыларды талап еті қажет.

Аудармашыны іздеу қазіргі уақытта Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу үшін қажетті тілдердің аудармашыларын ұсынатын сараптамалық орган құрылмаған, осыған байланысты кез-келген басқа тәсілдермен маман іздеу керек. Ол таныстар арқылы, Интернет арқылы, аударма бюроларына сұрау салу, өйткені, олар әр қалада жұмыс істемейді, және т. б.

Азаматтық іс бойынша Қытай, парсы, сурдоаударма тілі және т.б. сияқты сирек тілді білетін маман тартылған жағдайда жағдай күрделене түседі: бұл жағдайда аудармашыны басқа калаларда немесе елдерден іздеуге болады. Біз-

дің ойымызша, Қазақстан Республикасында, Қазақстанның әр аймағында бөлімшесі бар арнайы сараптамалық аударма органын құру бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Сондықтан, тәжірибелі судьялар соттарда мемлекеттік тілге аудару бойынша білікті мамандардың болмауы проблемасын атап өтіп, сот штатына аудармашы лауазымын енгізуді, сондай-ақ судьяларға мемлекеттік тілді білуге қойылатын талаптарды күшейту қажеттігін ұсынады.

Айтылғандарды қорытындылай келе, бұл мақалада аудармашының сот процесіне қатысуының барлық мәселелері қарастырылмағанын атап өтеміз. Алайда, олардың ең маңыздысы, біздің ойымызша, біздің күш-жігеріміз бағытталған сот талқылауына қатысушының процесуалдық мәртебесін анықтау болып табылады. Осы бағыттағы сот аудармасы жүйесін реформалау жалпы сот ісін жүргізудің тиімділігін жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін сияқты.

Әдебиеттер

Қазақстан 2021: адам құқығы жөніндегі есеп // <https://kz.usembassy.gov/kk/2021-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan/>

Гришина Е.П. Реализация принципа национального языка судопроизводства при участии переводчика в уголовном процессе России: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 208 с.

Головинская Е.П. Процессуально правовые основы деятельности переводчика по обеспечению принципа языка уголовного судопроизводства: дис. канд.юрид. наук: 12.00.09. – Воронеж, 2006. – 193 с.

Ишмухаметов Я.М. Процессуальный статус переводчика в уголовном процессе / Я.М. Ишмухаметов // Навигатор в мире науки и образования. –2017. – С. 100–104.

Шевелёв И.А. Язык судопроизводства и участие переводчика в уголовном процессе России: дис. ... канд. юрид. наук: / Шевелёв Игорь Александрович. – Санкт-Петербург, 2008. – 189 с.

Гришина Е.П. Реализация принципа национального языка судопроизводства при участии переводчика в уголовном процессе России: монография / Е.П. Гришина. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 208 с

Кузнецов О.Ю. Правосубъектность переводчика в гражданском судопроизводстве и порядок ее приобретения. // Современное право: Научно практический журнал. 20»7. № 10. С. 40-50.

Чепурная А.А. Принцип языка судопроизводства и правовой статус переводчика / А.А. Чепурная // Молодой учёный. – 2016. – С. 109–

Чибисова Е.Ю. Правовое регулирование деятельности переводчика / Е.Ю. Чибисова // Альманах современной науки и образования. – 2017. – №7-2. – С. 153–157.

Медведева И.А. Участие переводчика в уголовном судопроизводстве / И.А. Медведева, А.А. Давлетшина, Р.К. Хафизова // Аллея науки. – 2017. – Т4. – №9. – С. 741–7

Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж.// [https:// adilet.zan. kz/kaz/ docs/K950001000](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000)

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне соттар жұмысының заманауи форматтарын ендіру, артық сот рәсімдері мен сот шығындарын қысқарту мәселелері бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы 2020 жылы 10 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы // [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000342>].

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 31 қазан 2015 жыл//[https:// adilet. zan.kz/ kaz/docs/ K1500000377#z2982](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z2982)].

Василенко Л.Ю. К вопросу о профессионально-этическом кодексе судебного переводчика // Вестник Российского университета дружбы народов. 2013. С. 5–10.

Егембердиев Е.О. Қазақстан Республикасының азаматтық ісжүргізу құқығы: Оқулық. 2 басылым. – Астана: Фолиант, 2012. – 392 б.

Дашкыл-оол Сағлай Белек-ооловна Проблемы участия переводчика в гражданском процессе//Новый Юридический Вестник № 5 (07) / 2018.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы № 4 Бюллетені https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/byulleten_no_04_2020_g.pdf

Қостанай облысының судьялары сот төрелігін мемлекеттік тілде сапалы жүзеге асыру мәселелерін талдады // <https://sud.gov.kz/kaz/news/>

References

Qazaqstan 2021: adam quqygy zhonindegi esep // <https://kz.usembassy.gov/kk/2021-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan/>

Grishina E.P. (2014) Realizacija principa nacional'nogo jazyka sudoproizvodstva pri uchastii perevodchika v ugovnom processe Rossii : monografija. – M.: Jurlitinform. – 208s.

Golovinskaja E.P.(2006) Processual'no pravovye osnovy dejatel'nosti perevodchika po obespečeniju principa jazyka ugovnogo sudoproizvodstva: dis.kand.jurid. nauk: 12.00.09. – Voronezh. – 193s.

Ishmuhametov, Ja.M. Processual'nyj status perevodchika v ugovnom processe / Ja.M. Ishmuhametov // Navigator v mire nauki i obrazovanija. –2017. – S. 100–104.

Shevel'jov, I.A. Jazyk sudoproizvodstva i uchastie perevodchika v ugovnom processe Rossii: dis. ... kand. jurid. nauk: / Shevel'jov Igor' Aleksandrovich. – Sankt-Peterburg, 2008. – 189 s.

Grishina, E.P. Realizacija principa nacional'nogo jazyka sudoproizvodstva pri uchastii perevodchika v ugovnom processe Rossii: monografija / E.P. Grishina. – M.: Jurlitinform, 2014. – 208 s

Kuznecov O.Ju. Pravosub#ektnost' perevodchika v grazhdanskom sudoproizvodstve i porjadok ee priobretenija. // Sovremennoe pravo: Nauchno praktičeskij zhurnal. 20»7. № 10. S. 40-50.

Chepurnaja A.A. Princip jazyka sudoproizvodstva i pravovoj status perevodchika / A.A. Chepurnaja // Molodoj uchjonyj. – 2016. – S. 109–

Chibisova E.Ju. Pravovoe regulirovanie dejatel'nosti perevodchika / E.Ju. Chibisova // Al'manah sovremennoj nauki i obrazovanija. – 2017. – №7-2. – S. 153–157.

Medvedeva, I.A. Uchastie perevodchika v ugovnom sudoproizvodstve / I.A. Medvedeva, A.A. Davletshina, R.K. Hafizova // Alleja nauki. – 2017. – T4. – №9. – S. 741–7

Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесінің кодексіне сәттар зһымсының заманауи форматарын ендіру, артық сот рәсімдері мен сот шығуындағы қысқарту мәселелері бойынша өзгертүлер мен толықтырлар енгізу туралы 2020 зһылы 10 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000342>.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесінің кодексі 31 қазан 2015 зһыл // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z2982>.

Vasilenko L.Ju. K voprosu o professional'no-jeticheskom kodekse sudebnogo perevodchika // Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. 2013. S. 5–10.

Egemberdiev E.O. Қазақстан Республикасының азаматтық ісзһыргізу қүқығы: Оқулық. 2 басылым. – Astana: Foliant, 2012. – 392 б.

Dashkyl-ool Saglaj Belek-oolovna Problemy uchastija perevodchika v grazhdanskom processe // Novyj Juridicheskij Vestnik № 5 (07) / 2018.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы № 4 Бюллетені https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/byulleten_no_04_2020_g.pdf

Қостанай облысының судьялары сот төрелігін мемлекеттік тілде сапалы зһызеге асыру мәселелерін талдады // <https://sud.gov.kz/kaz/news/>

6-бөлім
**ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ
ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INVESTMENT
AND FINANCIAL LAW**

Раздел 6
**ИНВЕСТИЦИОННОЕ
И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО**

Sh.K. Abikenova^{1*}, **I.S. Saktaganova¹**,
A.M. Tekebayeva¹, **E.K. Daurembekov²**

¹ Republican Research Institute of Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Astana

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: shabik_29@mail.ru

LEGAL BASIS FOR DETERMINING THE NEED FOR FINANCING PREVENTIVE AND REHABILITATION MEASURES IN RELATION TO THE CLASS OF OCCUPATIONAL HAZARD AND TYPE OF ECONOMIC ACTIVITY

One of the central tenants of Kazakhstani State policy is protecting and developing its labor potential, meeting both domestic and global community demands for workforce preservation. Successful developed nations follow one simple rule in regards to this matter – investing in human health preservation is both rewarding economically as well as socially; under EU-WTO Agreement mandate, hazards to life and health be assessed periodically and evaluated; this article describes valid approaches and regulatory regulations applicable when it comes to evaluating professional hazards.

Our study utilized both general and specialized research methods. Its methodological framework consisted of using various legal analysis/synthesis/dialectic/social approaches; we combined all these forms of scientific investigation in order to demonstrate our study's uniqueness while supporting its conclusions.

Research results: modifications were proposed for methods for deciding whether or not to fund preventive and rehabilitation actions related to occupational hazards and types of economic activities.

Kazakhstan needs to review their existing financing mechanisms of social insurance systems of industrial accidents to encourage employers in improving safety and working conditions within their enterprises. Proposed changes will serve to enlighten and support employers as they look towards strengthening workplace conditions for safety improvement.

Key words: occupational hazard, type of economic activity, preventive and rehabilitation measures, occupational safety.

Ш.К. Абикенова^{1*}, И.С. Сактаганова¹, А.М. Текебаева¹, Е.К. Даурембеков²

¹Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Республикалық еңбекті қорғау ғылыми-зерттеу институты, Астана қ.

²Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: shabik_29@mail.ru

Кәсіптік тәуекел сыныбына және экономикалық қызмет түріне қатысты алдын алу және оңалту іс-шараларын қаржыландыруға қажеттілікті айқындаудың құқықтық негіздері

Қазақстанның мемлекеттік саясатының орталық бағыттарының бірі оның еңбек әлеуетін қорғау және дамыту, ішкі және әлемдік қоғамдастықтың жұмыс күшін сақтау қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Табысты дамыған елдер бұл мәселеде бір қарапайым ережені ұстанады – адамдардың денсаулығын сақтауға салынған инвестициялар экономикалық және әлеуметтік пайда әкеледі; ЕО-ДСҰ келісімінің мандатына сәйкес өмір мен денсаулыққа қауіп мезгіл-мезгіл бағалануы керек; бұл мақалада кәсіби бағалау кезінде қолданылатын қолданыстағы тәсілдер мен нормативтік ережелер сипатталған қауіптер.

Біздің зерттеуіміз жалпы және арнайы зерттеу әдістерін қолданды. Оның әдістемелік негізі құқықтық талдау/синтез/диалектика/Әлеуметтік жұмыстың әртүрлі тәсілдерін қолданудан тұрды; біз зерттеудің бірегейлігін көрсету және оның нәтижелерін қолдау үшін ғылыми зерттеудің барлық осы түрлерін біріктірдік.

Зерттеу нәтижелері: кәсіптік зияндар мен экономикалық қызмет түрлеріне байланысты профилактикалық және оңалту шараларын қаржыландыру туралы шешім қабылдау әдістеріне өзгерістер енгізу ұсынылды.

Қазақстан жұмыс берушілерді өз кәсіпорындарындағы еңбек қауіпсіздігі мен еңбек жағдайларын жақсартуға ынталандыру үшін өндірістегі жазатайым оқиғалардан әлеуметтік сақтандыру жүйелерін қаржыландырудың қолданыстағы тетіктерін қайта қарауы қажет. Ұсынылған өзгерістер жұмыс берушілерге қауіпсіздікті жақсарту үшін еңбек жағдайларын жақсартуға бағытталған білім мен қолдауға қызмет етеді.

Түйін сөздер: кәсіби тәуекел, экономикалық қызмет түрі, профилактикалық және оңалту шаралары, еңбекті қорғау.

Ш.К. Абиқенова^{1*}, И.С. Сактаганова¹, А.М. Текебаева¹, Е.К. Даурембеков²

¹Республиканский научно-исследовательский институт охраны труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, Казахстан, г. Астана

²Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана

*e-mail: shabik_29@mail.ru

Правовые основы определения потребности в финансировании превентивных и реабилитационных мероприятий применительно к классу профессионального риска и виду экономической деятельности

Одним из центральных направлений государственной политики Казахстана является защита и развитие его трудового потенциала, удовлетворение потребностей как внутреннего, так и мирового сообщества в сохранении рабочей силы. Успешные развитые страны следуют одному простому правилу в этом вопросе – инвестиции в сохранение здоровья людей приносят как экономическую, так и социальную выгоду; в соответствии с мандатом Соглашения ЕС-ВТО, опасности для жизни и здоровья должны периодически оцениваться; в этой статье описываются действующие подходы и нормативные положения, применимые, когда дело доходит до оценки профессиональных опасностей.

В нашем исследовании использовались как общие, так и специализированные методы исследования. Его методологическая основа состояла из использования различных подходов юридического анализа/синтеза/диалектики/социальной работы; мы объединили все эти формы научного исследования, чтобы продемонстрировать уникальность нашего исследования и поддержать его выводы.

Результаты исследования: были предложены модификации методов принятия решения о финансировании профилактических и реабилитационных мероприятий, связанных с профессиональными вредностями и видами экономической деятельности.

Казахстану необходимо пересмотреть существующие механизмы финансирования систем социального страхования от несчастных случаев на производстве, чтобы стимулировать работодателей к улучшению безопасности и условий труда на своих предприятиях. Предлагаемые изменения послужат просвещению и поддержке работодателей в их стремлении улучшить условия труда для повышения безопасности.

Одним из главных приоритетов государственной политики Казахстана является сохранение его трудового потенциала. Решение этого вопроса отвечает потребностям международного сообщества. Развитые страны следуют простому правилу: инвестирование в сохранение здоровья человека – отличная инвестиция и экономически выгодная. Соглашение ЕС-ВТО обязывает оценивать риски для жизни и здоровья. В этой статье рассматриваются обоснованные и нормативные подходы к оценке профессиональных рисков и управлению ими.

Исследование проводилось с использованием как общих, так и специализированных методов исследования. Основой методологической базы является сочетание общенаучных и специализированных методов анализа, таких как правовой анализ и синтез, а также диалектический и социальный подходы. Сочетание упомянутых выше методов научного исследования позволило нам доказать уникальность нашего исследования и подтвердить сделанные нами выводы.

Результаты исследования: предложены изменения в методах определения того, следует ли финансировать профилактические и реабилитационные мероприятия в связи с профессиональными вредностями и видами экономической деятельности.

В Республике Казахстан необходимо пересмотреть действующие механизмы финансирования системы социального страхования от несчастных случаев на производстве. Эти предложения побудят работодателей улучшить безопасность и условия труда на своих предприятиях.

Ключевые слова: профессиональный риск, вид экономической деятельности, профилактические и реабилитационные мероприятия, охрана труда.

Introduction

Today's world faces numerous daunting obstacles such as climate change, new technologies, international conflicts and pandemics that create occupational risks and economic uncertainties that require companies to take preventive and rehabilitation measures in various sectors of their economies. Unfortunately, however, many organisations lack sufficient knowledge on determining financing needs accurately for such measures.

This research material investigates aspects of organizational and legal nature pertaining to funding of preventative and rehabilitation measures related to occupational hazards and specific types of economic activities, which is undertaken within the scope of implementation of Scientific and Technical Program BR11965728 "Economic problems of safe work and institutional transformations of the insurance mechanism in the Republic of Kazakhstan" funded via program-targeted funding approach through Republican Research Institute for Labor Protection.

This study seeks to develop a method for estimating financing needs associated with preventive and rehabilitation measures by considering occupational risks as well as types of economic activities.

One of the earliest forms of social security can be seen through government programs that offer benefits to employees injured while performing professional activities. Production hazards were especially pressing during industrialization's early days; as production hazards proliferated and industrial hazards insurance began taking form in 19th-century, with various systems for compensation occurring throughout Europe – even to this day! There is not one compensation scheme covering occupational diseases and injuries which is identical across Europe Furthermore, reform initiatives remain relevant as do regulations related to occupational safety.

This study can have practical ramifications for companies and organizations facing professional risks as well as government agencies developing financing policies in response to economic instability. Furthermore, this research helps organizations and societies more efficiently utilize resources while decreasing risks posed by them to their business operations and societies as a whole.

Research methods

At various stages during writing of this article, numerous issues pertaining to legal and regulatory approaches for occupational hazards assessment and management were considered and analysed.

Assessment of funding needs for prevention and rehabilitation depends upon occupational risk class (ORC) classification as well as type of economic activity, among other criteria.

Methodological foundation consists of both general scientific research methods as well as specific legal, dialectical and sociological techniques used for legal analysis and synthesis, comparative legal norm comparison as well as statistical data processing. Analyzing the regulatory framework involves reviewing existing legal acts and regulatory documents related to financing preventive and rehabilitation measures in terms of occupational risks and types of economic activity. Through our analysis we can ascertain the primary legal framework and norms which may influence funding of such activities. Comparative Analysis of Legislation from Different Countries: To gain a fuller understanding of this issue and identify best practices and solutions, this research includes an examination of legislation from multiple nations regarding financial needs for preventive and rehabilitation measures at occupational risks.

Expert interviews were used during this research project in order to obtain expert assessments and create financing recommendations for preventive and rehabilitation measures, through interviews conducted with lawyers, financial specialists, and representatives from organizations engaged in professional risk management.

Parallel with this research was an analysis of judicial practice. Court decisions and precedents in relation to financing preventive and rehabilitation measures related to occupational risks are studied to gauge their efficacy as legislative norms are evaluated for their impact.

Methodological approaches also incorporate multidisciplinary methodologies, including sociological research and risk management practices, in order to understand more fully how legal considerations relate to economic consequences.

Research methodologies allow for in-depth analyses of legal aspects, economic factors and professional risk management mechanisms which contributes to practical recommendations and amendment of legislation in this area. Studies often

use both general and specialized methodologies – legal analysis/synthesis/dialectic approaches among them – that help demonstrate innovation while validating scientific results.

Results and discussion

There are two primary forms of protection against occupational risks in global practice, state social insurance and mandatory private measures mandated by law. Each system offers their own set of advantages and disadvantages; their choice will ultimately depend on each country's unique economic, social and legal environments.

As this topic addresses an urgent matter of protecting employees and society against financial risks related to professional duties performed, this topic was selected because its importance lies within social and economic policy that influences citizens' wellbeing and economic sustainability.

This study employs various research techniques commonly utilized by scholars, such as legal analysis, synthesis and dialectical methods; comparative legal norms analysis; data processing statistics; and methods of comparative legal analysis. Employers should employ these methods in order to verify scientific findings and promote innovation within research. All employers should protect their workers from potential occupational accidents. Individuals may opt to self-insure by covering personal property themselves or through an independent cooperative or non-public insurance provider, while some jurisdictions enact tort laws requiring employers to compensate injured workers immediately. Social packages are offered in most international locations – including Kazakhstan – as a part of an overall social insurance scheme or independently (Zholdasbayev S., 2005:6).

At that time, both social support and protection systems were implemented. Reevaluation has become necessary due to current demographic trends such as reduced workforce percentage, urbanization, migration and decreasing profit levels as seen with decreased government income or an increase in public debt.

Insurance issues facing those working in informal sectors remain an intractable social problem, particularly those working industries with higher risks than usual and without protection. Although numerous national and international initiatives exist for informal migrants who lack protection and remain exposed without access to any form of social protection; neither private nor public insurance systems offer viable solutions at present.

Legally regulated compensation systems offer various advantages, including protection of workers' rights; standardization of processes; compliance with transparent and fair procedures. Unfortunately, such systems often lead to bureaucratic complexity and associated high administrative costs for both enterprises and governments alike.

An assessment of compensation systems' effects on safety at work and worker health enables one to measure their efficacy. Studies demonstrate how effective compensation systems encourage employers to comply with safety regulations as they bear financial liability for workplace injuries and illnesses sustained by their employees. But modern challenges, including advances in technology, medicine, working practices and medical science may require changes in compensation systems as they adapt with contemporary changes such as technology advancement, medicine use and working practice shifts; potential applications could include more efficient use of data analytics for risk detection as well as prevention techniques or improved processes which facilitate payments quicker or increase employee service in terms of employee health benefits and service for employees alike.

Compensation systems designed to cover occupational injuries and diseases play a vital role in providing workers with safety at work as well as social protection. Their efficacy depends on meeting legislative framework requirements while remaining transparent, accessible, adaptable to modern challenges, accessible, adapting well over time to evolving work practices and accessible. Enhancement of compensation systems may contribute to enhanced workplace safety as well as employee well-being and quality of life.

Modernizing occupational injury insurance structures is further underscored by global trends that are spreading worldwide, such as:

Occupational hazards are experiencing dramatic transformation due to emerging technologies and innovations in occupational medicine as well as improvements to recovery procedures.

Changes brought on by global competition have resulted in altered employment practices. A consequence is a reallocation of labor resources away from industry to service industry sectors.

Emergence of unconventional employment arrangements such as temporary, contract and part-time work arrangements as an indicator of workplace transformation; increase of individual entrepreneurs. Furthermore, innovative technology has contributed to decreased manual work demands;

Education levels have caused positive alterations in society that have had profound ramifications on workplace dynamics, such as increased presence of female employees due to longer life expectancies and decreasing birthrate. These developments include more women entering the workplace as a result, older workforce due to longer life spans and decreasing fertility rate and an overall reduction of births per woman working (Abroskin 2004: 1).

Even as globalization occurs, compensation systems for work-related injuries and diseases continue to be judged according to various criteria. Definitions of occupational risks differ across nations, while many nations have adopted uniform standards for classification and assessment as well as protective measures when hazards emerge.

This method for dealing with this issue follows all global norms and expectations. Most advanced nations share an accepted principle where investing in efforts to protect human life and wellbeing can bring economic returns that make investing an excellent strategy. An agreement between European Union and World Trade Organization adheres to this belief by mandating assessments of potential health hazards to both people and goods traded across borders.

Rethinking occupational safety management is one of the key goals outlined by the recent state policy on occupational safety. The transition away from cost-based management towards modern hazard-based approaches allows us to prioritize an active plan to safeguard employee health and safety at work while cutting costs simultaneously (Tatibekov 2006:16).

At this juncture, it is vital that specific strategies be devised that encourage companies to implement measures aimed at increasing worker safety and working conditions.

Mining industries are among the worst affected, as 57.1 percent of their workforce work under unsafe or hazardous conditions, more than twice that found across Kazakhstan's average of 39.7%. Coal, brown coal and peat extraction firms particularly suffer, as 80.2% work in such conditions while 39.7% for Kazakhstan average workers do so as well as 54.4% who face challenging working conditions due to sound, ultrasound and infrasound waves 45.3% exposure aerosols having fibrogenic effect 32.87% inadequate lighting 31.50% intensity 28.9%). (Roik 2014:15).

OSHA stands for Occupations Hazard Analysis and refers to any risk which may endanger employee health or lead to their deaths during job duties. OHA measures these hazards using empirical metrics

like probability that employees become injured within certain time frames (usually one year) or by computing financial losses and expenses; CORA RK uses an extensive gauge called PRA that measures proportion of industrial accident insurance premiums relative to total wage fund size as one method (International Labour Organization Convention, 1952:online.zakon.kz).

Occupational hazards are evaluated primarily using relative indicators. Coefficients for occupational injuries are calculated by tallying cases where employees were injured for at least one day and disabled for longer, as well as fatality counts per 1000 employees. Furthermore, occupational disease rates (measured by number of confirmed occupational diseases per 10,000 employees), severity coefficient estimates per victim are all also used as methods to evaluate occupational hazard assessments (Beveridge W., 1942:120)

However, in accordance with an order from the Minister of Labor and Social Protection of the Population of Kazakhstan dated September 11,2020 No.363 On Approval of Rules for Occupational Hazard Management>> the morbidity assessment includes a thorough analysis of temporary disability sheets submitted by employees within this profession. This analysis includes various parameters including total duration (which involves adding all days of disability); number of acute respiratory viral infection diagnoses per year directly counting cases directly diagnosed); presence of chronic illnesses etc. (Yanova S.Yu., 2000:88).

Information provided herein is insufficient and fails to take into account key aspects, including workplace environment and occupation of worker or specific illnesses which could become occupational diseases.

There are no minimum standards that are mandatory or universal when it comes to current methodology approaches used to assess occupational hazards, which is true across professions (positions) and for every workplace in existence today. (Zhepetsky Yu., Serafinskaya A., 2004:19).

Thus these approaches fail to properly represent the true degree of occupational risks within an enterprise.

Current Kazakhstani methodology for evaluating occupational risks lacks all of the information needed to accurately evaluate any particular work which might be dangerous, according to authors (Tompa E. Trevittik S. McLeod K. Grainer D. Kranig A., 2007: 88). As sources, interviews with people experienced with dangerous areas, analyses of past incidents, official

reports about work or dangerous events as well as interviews with employees can all provide vital sources. Employer employees provide especially vital insight when it comes to unofficial events occurring due to actions, emissions and hazards as they provide information directly.

Mining enterprises face significantly higher rates of injury, death and occupational disease than their national peers. Injury risks in underground coal mines for instance are four times greater than average while metal ore operations outstrip them by two. Fatality rates increase 4.4x to 5.6x while occupational illness risks skyrocket 55-3x on average nationwide in Kazakhstan; and their accident rate far outpaces national average rates in Kazakhstan (Gräiner, D., Kränig, A. 1998: http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=170000102&nh=0).

Direct and indirect expenses and losses associated with occupational hazards vary significantly, from employer expenses incurred for compensation of workers under hazardous or harmful working conditions to contributions made early retirement funds, National Fund, Social Insurance of Republic of Kazakhstan contributions as well as compensation payments due to occupational diseases or work accidents (Ison 1998: http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=170000102&nh=0). Other direct costs could be lost working time caused by industrial accidents as well as additional paid leave or reduced hours being awarded employees who work under such hazardous environments (ISSA: <http://www.issa.int/Observatory/Country-Profiles>). Indirect costs might include industrial accidents causing lost working time as well as additional paid leave or reduced hours granted employees who work under hazardous working conditions incurred from employers as expenses incurred from employers who pay them or reduce hours worked in such environments incurred from employers paying workers who work under hazardous working conditions (Munich RE 2000).

Kazakhstan currently has various mechanisms in place to effectively manage occupational hazards, including:

Social insurance for industrial accidents is mandatory and pensions for workers exposed to hazardous or potentially dangerous working environments may also be available as pension benefits, while financing measures to address potential hazards will need to be put in place as well.

Any violations of state labor protection regulations and norms could lead to administrative fines being levied against violators.

An effective approach for providing social insurance against accidents at work is differentiating insurance premiums accordingly, evidenced by shifting rates as well as rebates and levies which total up to 40% of total tariff. These factors depend on indicators reflecting safety and working conditions as well as occupational risk categories ranging from 0.2% up to 8.5% that differ depending upon type of economic activity and working environment (Ministry of Health and Sports 2012:86).

This approach has several significant downsides. Insurance rates depend on your type of business activity and it may be difficult to adapt and customize the hazard evaluation of each enterprise. Furthermore, enterprises don't take full advantage of discounts available on insurance rates.

Current methods of establishing insurance rates based on total economic exposure analysis do not take into account how employers' finances may be burdened due to individual occupational hazards present at an entity as well as how these relate with professional hazards inherent to each profession or condition of insured employees (Anell A., Glennård A., Merkur S. Sweden, 2012: 122).

European insurance policies allocate part of premiums towards preventive measures within their mandatory framework, creating an interest to such measures as preventive measures are being allocated as part of mandatory policies. One interesting case in Poland includes allocating up to one percent from an occupational accident fund towards preventative measures.

Simultaneously, both this expense and total amount paid in insurance premiums contribute to reducing tax bases and optimizing taxes in insurance organizations. Furthermore, funds allocated towards creating an emergency prevention fund also play an integral role (Action Plan of the Federal Ministry for Economic Cooperation and Development of Germany (BMZ), 2013:15).

Organizations managing accident insurance programs take preventative steps, including technical control, safety training courses and consulting services. Insurance organizations in some EU member states can use insurance funds to donate or issue premiums in support of safety actions and high standards, or help subsidise bank loans to invest in occupational safety – this is true, for instance, in France and Italy. Public and private accident insurers offer these events.. Global Disability Action Plan: Better Health for All People with Disabilities. German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development's Inclusion Action Plan for Persons with Disabilities.

At our firm, we believe it to be critical to realign financial resources allocated for Kazakhstan's insurance fund established through compulsory occupational accident social insurance.

Given that the Ministry of Health of Kazakhstan can only meet 10% of total rehabilitation service demands, it seems appropriate for an employee who experiences a loss of occupational capabilities to compensate the Social Protection Committee up to an amount equaling two per cent of his or her insurance premium for expenses associated with social rehabilitation of incapacitation caused by accidents or incidents (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On the Approval of the Concept for the Development of Healthcare in the Republic of Kazakhstan until 2026», 2022)

Rehabilitation outcomes can be achieved largely through applying principles and techniques from rehabilitation medicine, physiotherapy and occupational therapy; speech therapy; the distribution of specialized equipment; psychosocial counseling and caregiver training as well as measures that facilitate return into employment can further help enhance health and functionality. Rehabilitation encompasses measures taken to safeguard individual's social benefits (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On the Approval of the National Project «Quality and Affordable Healthcare for Every Citizen «Healthy Nation», 2021). Within Europe, this supplement to health insurance system compensates for additional expenses not covered by public healthcare systems.

Divide projected insurance expenditures based on whether an employee has experienced social or personal challenges that require resolution, then use funds allocated towards social rehabilitation strategies like:

- Restorative and reconstructive surgeries to restore appearance or body parts using implants or other means are performed regularly by professionals in Reston and Alexandria.

- Sociopsychological interventions aim at the restoration of mental and psychological well-being for victims as well as improving interaction within groups or relationships.

- Professional and vocational rehabilitation involves creating new work or reinstating lost skills or knowledge for individuals before their reentry to the labor market.

Conclusion

1) Increase efforts of authorized bodies (labor executive authorities) by organizing seminars and providing advice regarding preparation and submission of required documentation.

2) Another effective means of improving financing mechanisms is through advocating new methods for assessing occupational risks. Responsibility for this measure lies with both producers and providers as these hazards stem from workplace design/organisation decisions.

3) Adopting methods utilized by European nations in environmental protection can reduce manufacturer responsibility for pollution to the environment if top technology and manufacturing solutions are utilized.

4) Enhancements to ERP methodology through application of uniform minimum requirements when assessing production factors to identify occupational hazards for every position and workplace within an enterprise.

5) Establishing processes for monitoring RPA implementation by specialized organisations that allow evaluation of its timeliness, applicability and financial benefits while measuring any changes compared with measures already in place to mitigate hazards at each enterprise.

Implementation of these proposals, in our opinion, would improve mechanisms used to assess financing requirements related to RCC and EAC repairs or rehabilitation measures.

References

Zholdasbayev S. The system of compulsory social insurance is an additional form of social protection of the population//Labor in Kazakhstan. 2005. № 2. p. 4-7.

Abroskin A.S., Sazonov A.V. Analysis of Trends in Life Insurance Development in the Global Economy // Bulletin of the G.V. Plekhanov Russian Economic Academy. – 2004. – No. 1.

Tatibekov B. Ways to Improve the System of Social Insurance against Job Loss // Labor in Kazakhstan. 2006. № 6. p. 16-1.

Roik V.D. (2014) Social Insurance. Textbook. – Moscow, Yurayt. ISBN 978-5-9916-3999-6. – pp. 15-16.

International Labour Organization Convention No. 102 «Social Security (Minimum Standards)» Geneva, June 4, 1952. Online at online.zakon.kz

Beveridge W. (1942) Social Insurance and Allied Services. – London: HMSO, 1942. – p.120.

Yanova S.Yu. (2000) Social Insurance: Organization and Financial Mechanism. St. Petersburg: SPbSUFE, 2000. pp. 87-88.

Zhepetsky Yu., Serafinskaya A. (2004) Prevention and Rehabilitation in Accident Insurance in Poland, in European Countries. *Bezpieczeństwo Pracy*, No. 6, pp. 16-20.

Tompa E., Trevittik S., McLeod K. (2007). A Systematic Review of Preventive Insurance Incentives and Regulatory Mechanisms for Occupational Health and Safety. *Scand J Work Environment Health*. 33(2):85–95.

Gräiner, D., & Kränig, A. Prevention, Rehabilitation, and Compensation in the German System of Accident Insurance. In: *Encyclopedia of Occupational Safety and Health*, International Labour Organization, 1998, Volume 1, Chapter 26. http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=170000102&nh=0

Ison T.G. Compensation Systems for Workers, Overview in “Encyclopedia of Occupational Health and Safety,” International Labour Organization, 1998, Volume 1, Chapter 25. http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=170000102&nh=0

ISSA (Ed.), *Social Protection Country Profiles*, <http://www.issa.int/Observatory/Country-Profiles>

Münchener Rückversicherungsgesellschaft (Munich RE 2000), *Employee Compensation: Analysis of Private and Public Systems*. Munich 2000.

Ray P. Employee Compensation: Trends and Perspectives. In *Encyclopedia of Occupational Safety and Health*, International Labour Organization, 1998, Volume 1, Chapter 26. http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=170000102&nh=0

Example of the Westerhölme District: Sweden. [In] *Encyclopedia of Occupational Safety and Health*, International Labour Organization, 1998, Volume 1, Chapter 26. http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=170000102&nh=0

Ministry of Health and Sports. *Health Alongside People: A Document on National Health Policy*. Ministry of Public Health, Welfare, and Sports (VWS); The Hague, Netherlands: 2012. p. 86. [Google Scholar].

Anell A., Glennård A., Merkur S. Sweden: Overview of the Healthcare System. Volume 14. World Health Organization Regional Office for Europe; Copenhagen, Denmark: 2012. p. 159. [Google Scholar].

Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt (BGBI)] Social Code, Book IX: Rehabilitation and Participation of Disabled Persons [Sozialgesetzbuch–Neuntes Buch–(SGB IX) Rehabilitation und Teilhabe behinderter Menschen] Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt (BGBI)]; Bonn, Germany: 2001. [Google Scholar].

Federal Ministry of Labour and Social Affairs. National Action Plan 2.0 of the Government [Nationaler Aktionsplan 2.0 der Bundesregierung zur UN-Behindertenrechtskonvention (UN-BRK)] Federal Ministry of Labour and Social Affairs; Berlin, Germany: 2016. pp. 4–359. [Google Scholar].

World Health Organization. *Global Disability Action Plan 2014-2021: Better Health for All People with Disabilities*. World Health Organization; Geneva, Switzerland: 2015. [Google Scholar].

Action Plan of the Federal Ministry for Economic Cooperation and Development of Germany (BMZ) on Inclusion of Persons with Disabilities. BMZ; Bonn, Germany: 2013. pp. 4-19.

Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On the Approval of the Concept for the Development of Healthcare in the Republic of Kazakhstan until 2026» dated November 24, 2022, No. 945.

Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On the Approval of the National Project «Quality and Affordable Healthcare for Every Citizen «Healthy Nation»» dated October 12, 2021, No. 725.

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРС
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCE
AND ENVIRONMENTAL LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

А.Е. Бектурганов¹, **А.А. Мукашева¹**,
А.А. Бектурганова², **К.У. Оразалиев^{1*}**

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.

²Астана қалалық әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты,
Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: kair1259batyl@yandex.ru

ЖЕКЕ ҚОСАЛҚЫ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ ЗАҢНАМАЛЫҚ РЕТТЕУ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Мақала жеке қосалқы шаруашылықтарды жүргізуді заңнамалық реттеу мәселелерін, оның ішінде дамудың тарихи аспектісін қарастырады. Авторлар Қазақстанның қолданыстағы заңнамасының кемшіліктерінің проблемалық түйінді мәселелерін қойды. Жеке қосалқы шаруашылықтарды реттеудің халықаралық тәжірибесі талданды. Реттеудің халықаралық тәжірибесінде жеке қосалқы шаруашылықтардың, жеке үй маңындағы учаскелердің қазіргі жағдайы мен даму ерекшеліктері қарастырылған, сондай-ақ әлемнің бірқатар елдеріндегі (Германия, Канада, АҚШ, Жапония және т.б.) фермерлік шаруашылықтардың құрылымдары зерттелген. Сондай-ақ, дамыған елдердегі фермерлік шаруашылықтар үшін үкіметтердің тұрақты экономикалық қолдауының арқасында экономиканың аграрлық секторында қол жеткізілген жоғары нәтижелермен ауыл шаруашылықтарының жоғары өнімділігінің ерекше тәсілдері белгіленген. Фермерлік шаруашылықтарды дамытудың келісімшарттық жүйесінің нысандары қарастырылған. Батыс Еуропа және АҚШ елдерінде фермерлік шаруашылықтар өндірісін ұйымдастырудың қазіргі заманғы нысандары зерттелген.

Мақалада мынадай: жеке қосалқы шаруашылықтар мүлкінің құқықтық мәртебесі, құқықтық режимі; жеке қосалқы шаруашылықтарды жүргізу кезінде экологиялық талаптарды сақтау; жеке қосалқы шаруашылықтар иелерінің әртүрлі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен қарым-қатынастарын реттеу; жеке қосалқы шаруашылықтардың мемлекеттік билік органдарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара қарым-қатынастары және т.б. мәселелері қарастырылады.

Жеке қосалқы шаруашылықтар туралы дербес заңның қабылдануына байланысты қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар тұжырымдалған.

Соңғы онжылдықтарда жеке қосалқы шаруашылық саласында қандай да бір ғылыми-зерттеу әзірлемелерінің, диссертациялық зерттеулердің, ғылыми мақалалардың болмауы авторларды заң ғылымының осы бағытын дамытуға үлес қосу арқылы осы олқылықтың орнын толтыру қажеттігіне итермеледі.

Түйін сөздер: жеке қосалқы шаруашылық, азық-түлік қауіпсіздігі, азаматтардың жерге және мүлікке құқықтары, жеке қосалқы шаруашылық жүргізу.

A.E. Bekturganov¹, A.A. Mukasheva¹, A.A. Bekturganova², K.U. Orazaliev^{1*}

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Astana

²Specialized Interdistrict Court for Administrative Offenses of Astana, Kazakhstan, Astana

*e-mail: kair1259batyl@yandex.ru

Legislative regulation of personal subsidiary plots: modern condition

The article examines the issues of legislative regulation of personal subsidiary plots, including the historical aspect of development. The authors raised problematic key issues of shortcomings of the current legislation of Kazakhstan. The international experience of regulation of personal subsidiary plots has been analyzed. In the international experience of regulation, the current state and features of the development of personal subsidiary plots, private household plots are considered, as well as the structures of plots in a number of countries of the world (Germany, Canada, USA, Japan, etc.) are studied. Also, special approaches to high agricultural productivity with high results achieved in the agricultural sector of the economy due to constant economic support from governments for plots in the agricultural sector. The forms of the contract system for the development of plots are considered. The modern forms and organization of production of plots in Western Europe and the USA have been studied.

The article deals with such issues as: legal status, legal regime of property of personal subsidiary

regulation of relations between owners of personal subsidiary plots and various agricultural enterprises; the relationship of personal subsidiary plots with state authorities, local governments, etc.

Proposals are formulated to improve the current legislation in connection with the adoption of an independent law on personal subsidiary plots.

The absence of any research developments, dissertation research, scientific articles in the field of personal subsidiary plots over the past decades prompted the authors to fill this gap by contributing to the development of this area of legal science.

Key words: personal subsidiary plot, food security, rights to land and property of citizens, maintenance of personal subsidiary plots.

А.Е. Бектурганов¹, А.А. Мукашева¹, А.А. Бектурганова², К.У. Оразалиев^{1*}

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана

²Специализированный межрайонный суд

по административным правонарушениям г. Астаны, Казахстан, г. Астана

*e-mail: kair1259batyl@yandex.ru

Законодательное регулирование личных подсобных хозяйств: современное состояние

Статья рассматривает вопросы законодательного регулирования ведения личных подсобных хозяйств, в том числе в исторический аспект развития. Авторами поставлены проблемные ключевые вопросы недостатков действующего законодательства Казахстана. Проанализирован международный опыт регулирования личных подсобных хозяйств. В международном опыте регулирования рассмотрены текущее состояние и особенности развития личных подсобных хозяйств, частных приусадебных участков, а также исследовано структуры фермерских хозяйств в ряде стран мира (Германия, Канада, США, Япония и др.). Также, отмечены особые подходы высокой производительности сельских хозяйств с достигнутыми высокими результатами в аграрном секторе экономики благодаря постоянными экономическими поддержками правительств для фермерских хозяйств в развитых странах. Рассмотрены формы контрактной системы развития фермерских хозяйств. Изучены современные формы, организации производства фермерских хозяйств в странах Западной Европы и США.

В статье рассматриваются такие вопросы как: правовой статус, правовой режим имущества личных подсобных хозяйств; соблюдение экологических требований при ведении личных подсобных хозяйств; регулирование отношений владельцев личных подсобных хозяйств с различными сельскохозяйственными предприятиями; взаимоотношения личных подсобных хозяйств с органами государственной власти, органами местного самоуправления и т.д.

Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства в связи с принятием самостоятельного закона о личных подсобных хозяйствах.

Отсутствие за последние десятилетия каких-либо научно-исследовательских разработок, диссертационных исследований, научных статей в области личного подсобного хозяйства побудило авторов в необходимости восполнения данного пробела путем внесения вклада в развитие данного направления юридической науки.

Ключевые слова: личное подсобное хозяйство, продовольственная безопасность, права на землю и имущество граждан, ведение личных подсобных хозяйств.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігінің негізінде ауыл шаруашылығы өнімінің ішкі өндірісінің тұрақтылығы жатыр. Экономикалық дағдарыстар мен құлдыраулар кезеңінде тұрақтылықтың жоғары дәрежесін көрсететін ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің негізгі санаттарының бірі жеке қосалқы шаруашылықтар (бұдан әрі – ЖҚШ) болып табылады.

Қазақстан азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемасы Мемлекет басшысының 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және

жүйелі реформалар-ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі Жалпы ұлттық іс-шаралар жоспарының 18-тармағында белгіленді (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000659>; <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva-narodu-kazahstana-183048>).

Қазақстанда азаматтардың ЖҚШ жүргізудегі қызметін нақты құқықтық реттеудің нақты қажеттілігі туындады.

ЖҚШ-ның ұғымын, оның мүшелік құрамын, оны ұйымдастыру және нормалау қағидаттарын, ЖҚШ-ның жері мен мүлкіне құқық мәселелерін регламенттеу, бірінші кезекте меншік құқығын,

жерді иелену, пайдалану, оған билік ету құқықтарын, әлеуметтік қорғауды, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды, ЖҚШ-дағы мемлекеттік басқару және қатынастарды реттеу мәселелерін тиісті заңнамалық реттеуді және бекітуді талап етеді.

Бұл жағдай бірқатар әлеуметтік-экономикалық және басқа факторларға байланысты: ауыл тұрғындарын қорғаудың әлеуметтік деңгейінің төмендігі, елді мекендер ішіндегі экологиялық және санитарлық жағдайдың нашарлауы, ветеринарлық қауіпсіздік, топырақтың деградациясы (эрозиясы), ЖҚШ қызметінің нәтижелері табыстылығының нақты көрінісінің болмауы және басқалар.

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес 2021 жылғы 1 қарашаға елімізде халықтың 2 320 мың қосалқы шаруашылықтары бар. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару жөніндегі комитеті елді мекендер жерлерінің және жердің басқа да санаттарының құрамында ЖҚШ-ының жер учаскелерін ескереді. Ұжымдық бақшалар мен көкеніс бақтардан, саяжай телімдерінен және басқалардан ЖҚШ-тардың жер алқаптарының нысаналы мақсаты бойынша бөлек статистикалық есепке алуға байланысты ЖҚШ-дың жер алқаптарының санын ұлғайту үрдісі орын ауда (<https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details>).

ЖҚШ туралы заңнаманы дамыту.

Заңнамалық деңгейде жеке қосалқы шаруашылықтарды құқықтық реттеу Қазақстанда жер заңнамасы шеңберінде жүзеге асырылды.

1990 жылғы 16 қарашадағы Қазақ КСР Жер кодексінің 48-бабының 1-тармағында (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K900000332>) азаматтарға жер телімдері өмір бойы мұрагерлік иелікке, оның ішінде жеке қосалқы шаруашылық жүргізу үшін берілді. Сондай-ақ, ЖҚШ-ды пайдаланудың мақсаттары белгіленді, мөлшерін белгілеу және беру тәртібін халық депутаттарының ауылдық, кенттік, қалалық Кеңестерімен, ЖҚШ-ды бөлу шарттары белгіледі.

Конституцияның 26-бабының 1-тармағына сәйкес «Қазақстан Республикасы азаматтарының заңды түрде сатып алынған кез келген мүлкі жеке меншікте болуы мүмкін.» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>).

Сондай-ақ, Конституцияның 6-бабының 2,3-тармағына сәйкес «Меншік міндет жүктейді, оны пайдалану сонымен қатар қоғам игілігіне де

қызмет етуге тиіс. Меншік субъектілері мен объектілері, меншік иелерінің өз құқықтарын жүзеге асыру көлемі мен шектері, оларды қорғау кепілдіктері заңмен белгіленеді», «Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>).

Қазақстан Республикасы азаматының жеке меншік құқығында ЖҚШ жүргізу үшін өтеусіз және өтеулі негізде жер учаскесі болуы мүмкін және оны өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, оның ішінде қоғамдық экологиялық, экологиялық және санитарлық мүдделерді ескере отырып пайдалануға міндетті.

Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 22 желтоқсандағы заң күші бар Жарлығы (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002717/history>) азаматтардың ЖҚШ-ды, бау-бақша шаруашылығын және саяжай құрылысын жүргізу үшін берілген (берілетін) жер учаскелеріне жеке меншігін бекітті. Бұл кезеңде жеке қосалқы шаруашылықты реттеу осымен шектелді.

Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 24 қаңтардағы «Жер туралы» Заңында (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000152>) сондай-ақ азаматтардың ЖҚШ-ды жүргізу үшін берілген (берілетін) жер учаскелеріне жеке меншігі белгіленді және алғаш рет жеке қосалқы шаруашылық ұғымы берілді: ауылдық жерлерде және қала маңындағы аймақта орналасқан жер учаскесінде өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қызмет түрі. Бұдан әрі азаматтардың жеке меншігіне өтеусіз негізде берілетін ЖҚШдың жер учаскелерінің мөлшері – суарылмайтын жерлерде 0,25 гектар және суармалы жерлерде 0,15 гектар бекітілді.

Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 09 шілдедегі қолданыстағы Жер Кодексі (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583) жеке қосалқы шаруашылықтардың қызметін тек осыған ұқсас ұғымды көздей отырып және жеке меншік құқығындағы жер учаскелерінде нысаналы пайдалану ретінде фрагментті түрде реттейді.

Осылайша, Қазақстан Республикасында қолданыстағы ЖҚШ-дың құқықтық режимі ЖҚШ-дың қызметін ұйымдастыру жөніндегі қатынастарды, олардың қызметін мемлекеттік реттеудің қағидаттары мен тетіктерін тиісті түрде реттеуге мүмкіндік бермеді.

Көлденең кооперация шаруалардың көптеген мәселелерін, соның ішінде қайта өңдеу, ауылшаруашылық өнімдерін сату мәселелерін шешуге мүмкіндік береді және осылайша олар

дың қызметінен түсетін кірісті арттырады. Қазақстанда жеке қосалқы шаруашылықтар туралы жеке заң жоқ, олардың қызметін құқықтық реттеу жер заңнамасы деңгейінде жүзеге асырылады. Мәселен, ҚР ЖК 12-бабының 37-тармағына сәйкес жеке қосалқы шаруашылық деп ауылдық жерде және қала маңындағы аймақта орналасқан жер учаскесінде адамның және оның отбасының өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қызмет түрі түсініледі (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583).

Сарапшылардың пікірінше, ҚР-да ЖҚШ-дың қызметін нақты құқықтық реттеу қажеттілігі мынадай себептерге байланысты. Біріншіден, бұл олардың толыққанды ауылшаруашылық тауар өндірушісі ретіндегі құқықтық мәртебесі жоқ, бұл оларға дамуға мүмкіндік бермейді. Дегенмен, жоғарыдағы сандарды келтіргеніміздей, өндірілген ауыл шаруашылығы өнімдерінің жеткілікті бөлігі олардың үлесіне тиесілі. ЖҚШ осы қызметті жүргізу үшін берілген жер учаскелерінің жеке меншік иелері болып табылады. Бұл учаскелер ауылдық елді мекендер мен қала маңындағы аймақтардың жерлерінде орналасқан. Сонымен қатар, олар жайылымдық жерлердің жер пайдаланушылары болып табылады. Азаматтардың жеке қосалқы шаруашылықтарында үй жануарларының бақылаусыз шоғырлануы, елді мекендерде қоғамдық қатынастардың осы саласын құқықтық реттеудің болмауы осы аумақтардың жайылымдық экожүйесінің тозуына әкеп соқтырды. Жайылымдардың тозуын болдырмау мақсатында, әрине, Қазақстанның жер заңнамасында дәйекті бекітілуін таппаған жайылымдық жерлерге меншік және пайдалану мәселелерін құқықтық шешу талап етіледі. Алайда, бүгінгі күні ауыл шаруашылығы жануарларын ЖҚШ-да және азаматтардың жеке үй-жайларында ұстаудың бекітілген ветеринариялық нормалары жоқ (Несипбаева 2022). Заң жобасында зоотехникалық нормаларды, өңірдегі халық санын, климаттық жағдайларды және басқа да факторларды ескере отырып, яғни өңірлік ерекшелікті ескере отырып, ауыл шаруашылығы жануарлары санының нормаларын реттеу ұсынылады. Келесі жайт – бұл ЖҚШ қызметінің мүлкілік аспектілері олар да елдің азаматтық заңнамасымен жеткілікті дәрежеде реттелмейді. Жеке қосалқы шаруашылық – бұл азаматтардың негізгі жұмысынан бос уақытында олардың жеке (отбасылық) тұтынуы үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру нысаны (Несипбаева 2022).

В.В. Устюкованың пікірінше, ЖҚШ шаруа қожалықтарынан көптеген елеулі параметрлер

бойынша ерекшеленеді. Біріншіден, бұл ЖҚШ-ты жүзеге асырудан табыс алу мақсатының болмауы. Екінші, жұмыспен қамтудың болмауы, яғни азаматтар бұл қызметпен негізгі жұмыстан бос уақытында айналысады. Үшіншіден, ЖҚШ-ты ашу үшін мемлекеттік тіркеуден өту талап етілмейді. Салық төлеу міндетінің болмауы, кәсіпкерлер сияқты ЖҚШ-ты фермерлік кәсіпкерліктің басқа түрлерінен ажыратады (Устюкова 2002).

Біз И.С. Несипбаеваның ЖҚШ-дың шаруа қожалығы мен фермер қожалығынан ерекшеленеді деген пікірімен келісеміз, бірақ жоғарыда аталған айырмашылықтардың барлығы қазіргі уақытта оларға тән емес. Жеке қосалқы шаруашылықтар ауылдағы кәсіпкерлік сипаттағы нақты қозғаушы күшке айналды. Бұл өндірісте жұмыс істейтін көптеген азаматтар өз өмірлерін қамтамасыз ету мақсатында табыс табу үшін өз уақыттарын, күштерін толығымен арнайды. Мұның себебі ауылдық жерлерде жұмысқа орналасу жағдайы өте қиын (Несипбаева 2022). «Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 1 636,2 мың жеке қосалқы шаруашылықтар (бұдан әрі – ЖҚШ) бар, олар 2020 жылдың қорытындысы бойынша жалпы сомасы 2,6 трлн. теңгеге ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіріп, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге елеулі үлес қосты. Қазіргі уақытта саланың жалпы өнімінің 41,5% -ы ЖҚШ-дың үлесіне тиесілі. Сонымен қатар, ЖҚШ-да 3,5 млн. астам ауыл тұрғыны жұмыспен қамтылған, олар табыстылық деңгейі төмен адамдар санатына жатады» (<https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=12392844>).

И.С. Несипбаеваның ЖҚШ-ды ауыл шаруашылығы кооперативтеріне жүргізетін азаматтарды біріктіру үшін экономикалық ынталандыруды көздеу керек деген ұсынысы назар аударуға тұрарлық. ЖҚШ-дың көпшілігі ет-сүт өндірісімен айналысады. Оларды үнді кооперациясының форматы бойынша осы саладағы ауыл шаруашылығы кооперативтеріне біріктіру аграрлық кәсіпкерліктің осы саласын дамытудағы нақты қадам болып табылады. Бұл нысан тауар өндірушілерге бір-бірімен бірігуге және ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді ғана емес, сонымен қатар оны тұтынушыға жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін тік (зәкірлік) кооперацияны білдіреді. Бұл жағдайда оны қайта өңдеуге қажетті ресурстар кооперативтердің өздерінде қалады, ал түскен қаражатты одан

әрі дамыту үшін пайдалануға болады (Нуримбетов 2017).

Реттеудің халықаралық тәжірибесі.

Жерді ұтымды пайдалануды табысты енгізудің кілті жер пайдаланушылар тарапынан тиісті қызығушылық болып табылады. Жеке үй шаруашылықтары өздерінің жер учаскелеріне инвестиция салу кезінде экономикалық, құқықтық және әкімшілік мәселелерге тап болады. Әлемнің бірқатар елдеріндегі жекеменшік үй маңындағы учаскелердің қазіргі жай-күйі мен даму ерекшеліктерін қарастырайық.

2016 жылғы ауыл шаруашылығы санағы аясында жүргізілген фермерлік шаруашылықтардың құрылымын зерттеу ЕО-да жұмыс істейтін 12 миллион отбасылық фермаларды қамтыды. Бақыланатын жылжымайтын мүлік объектілерінің 49% -ында 2 гектардан кем ауыл шаруашылығы алқаптарының ауданы болды. Отбасылық фермалардың жалпы санының шамамен 3% -ын құрайтын 325 мың үй шаруашылығы алаңы 100 гектарға дейінгі жер учаскелерін иеленді. Аумағы 2 гектарға дейінгі шағын отбасылық фермалар ЕО-ның жалпы ауыл шаруашылығы алқаптарының 2% -ын ғана алып жатыр.

Германияда халықтың жеке қосалқы шаруашылықтары коммерциялық ауыл шаруашылығы шаруа қожалықтары нысанында ұсынылған. Германияда ауыл шаруашылығы шағын және орта коммерциялық шаруа отбасылық кәсіпорындарына негізделген. 2018 жылы 280 800 фермер қожалығы болды. Оның ішінде 45,3% – ында ауданы 20 га дейін, көлемі 20-50 га – 24,4%, көлемі 50-100 га – 17,4%; 100 га-дан жоғары – 12,9% фермер қожалықтары бар. Олардың тиімділігі көбінесе мемлекет тарапынан қолдау табуға байланысты. Олар өздері өңдейтін әр гектар жер үшін жыл сайын 300 еуродан алады. Мамыр айында фермер қожалықтарының басшылары өтініш береді, ал желтоқсан айында олардың шоттарына мемлекеттік қолдау қаражаты аударылады. Қазіргі уақытта бұл мемлекеттік қолдаудың жалғыз түрі. Оның үлесіне шаруалар табысының 70% -ы тиесілі. Оның несиелеу жүйесі шаруа қожалықтарының табысты дамуында маңызды рөл атқарады. Бұл оларға жылдық 1% -бен 50 жылға дейінгі мерзімге несие алуға мүмкіндік береді.

Канадалық ауыл шаруашылығының өзіне тән ерекшелігі оның жоғары өнімділігі және онда жалдамалы еңбекті салыстырмалы түрде аздап пайдалану болып табылады. Канада – отбасылық фермалар саны көп ел. Орташа есеппен, елдегі жер учаскелерінің 77%-ы отбасылық

меншікте. Олар отбасылық қажеттіліктер үшін де, нарықта сату үшін де өнім өсіреді. Барлық ауыл шаруашылығы алқаптарының басым бөлігін фермерлер мен олардың отбасылары өңдейді. Отбасылық фермалардың орташа мөлшері 32 гектардан 103 гектарға дейін. Бұл көп балалы отбасылардың болуының және ауыл шаруашылығы еңбегінің кең механикаландырылуының арқасында мүмкін болады. Жалдамалы еңбек негізінен егін жинау кезінде пайдаланылады. Осы уақытта бүкіл ел бойынша маусымдық жұмысшыларды әртүрлі ауылшаруашылық өңірлеріне апаратын егін жинау бойынша арнайы экскурсиялары өткізіледі. Маусымдық жұмысшылардың басым пайызын студенттер құрайды. Канададағы отбасылық фермалардың тәжірибесі жеке қосалқы шаруашылықтардың жерлерінде ауыл шаруашылығы өнімдерін өсіруде, әсіресе егін жинау кезінде жалдамалы еңбекті пайдалану мүмкіндігін көрсетеді (Нуримбетов 2017).

Жапонияда халықтың жеке қосалқы шаруашылықтары шаруа қожалықтарының ергежейлі түрі деп аталады. Ауыл шаруашылығы жапон экономикасының маңызды саласы болып қала береді, дегенмен оның ЖҰӨ-дегі үлесі соңғы жылдары төмендеп келеді. Елдің ауыл шаруашылығында 4,1 миллион адам жұмыспен қамтылған (барлық жұмыспен қамтылғандардың 6,6%). Ұсақ шаруалардың жер пайдалануы басым. Аграрлық реформаға қарамастан, елде шаруа қожалықтарының ергежейлі түрі басым (көптеген учаскелер ауданы 0,5 га-дан аз). Мұндай жағдайларда ұсақ ауқымды механикаландыруды ғана жүргізуге болады. Ірі фермаларда неғұрлым қуатты механикаландыру қолданылады. Шағын шаруа қожалықтарының айрықша ерекшелігі оларды бірнеше учаскелерде шағын контурлармен орналастыру, шағын механикаландыру құралдарын кеңінен қолдану болып табылады (Абдурахметов 2019).

Батыс Еуропа және АҚШ елдерінде фермерлік шаруашылықтарына үкіметтің тұрақты экономикалық қолдауының арқасында экономиканың аграрлық секторында жоғары нәтижелерге қол жеткізілді.

Изучение современных форм, организации производства фермерских хозяйств в этих государствах, несмотря на имеющиеся социально-экономические различия, может быть полезным и оказать положительное влияние на формирование и развитие фермерских хозяйств в нашей стране. Қазіргі заманғы нысандарды зерттеу, осы мемлекеттерде фермерлік шаруашылықтарды өндіруді ұйымдастыру, қолда бар әлеуметтік-

-экономикалық айырмашылықтарға қарамастан, пайдалы болуы мүмкін және біздің еліміздегі фермерлік шаруашылықтардың қалыптасуы мен дамуына оң әсер етуі мүмкін.

Американдық фермер қожалығы (ірі кәсіпорындар немесе шағын ферма болсын) әлі күнге дейін көбінесе «отбасылық ферма» деген мақтанш атауға ие, дегенмен олар жаңа типология бойынша ірі (өнім өндіру және сату мөлшері 250 мың доллардан асатын) және ұсақ (сату сомасы жылына 250 мың доллардан аз) болып бөлінеді.

Өндірілген және сатылған өнімнің 80% – ға жуығы бар болғаны 160 мың ірі фермалардың үлесіне тиесілі, бұл олардың жалпы саны аз 8% -дан астамын құрайды. 2008 жылы АҚШ-тың аграрлық секторында өнімді сатудың жалпы көлемі 324 млрд. АҚШ долларынан асты (Болатова 2004).

Фермалардың нығаюына оның екі нысаны бойынша – өндірістік және маркетингтік келісім-шарт жүйесін дамыту да ықпал етеді. Ішкі және сыртқы аграрлық нарықтардың қазіргі заманғы құрылымында тек ірі кәсіпорындар ғана белгілі бір мөлшерде және бақыланатын мерзімде қажетті сападағы ауыл шаруашылығы өнімдерін тұрақты жеткізуді қамтамасыз ете алады. Екінші жағынан, тиімділігі жоғары және ірі ауыл шаруашылығы өндірісін ұзақ мерзімді келісімшарттар болған жағдайда ғана жүргізуге болады. Қазіргі уақытта АҚШ-тың аграрлық секторында келісімшарттар бойынша ауылшаруашылық өнімдерінің 40% – дан астамы өндіріледі (Черняков 2009).

Келтірілген елдердің тәжірибесін жалпылама талдау ЖҚШ-ды ұйымдастыру және олардың жұмыс істеуі, оларды есепке алу, ЖҚШ-дың тиісті тізілімдерін қалыптастыру (ЖҚШ туралы барлық қажетті ақпаратты қамтитын), мемлекеттік қолдау шараларын ұсыну, ЖҚШ-ға салық салу, ЖҚШ мүлкінің құқықтық режимін белгілеу, ЖҚШ-ды жүргізу үшін берілетін жер учаскелері мөлшерінің ең жоғары және ең төменгі шектері және т.б. жағдай жасалғанын айғақтайды.

Осылайша, әлемнің фермерлік шаруашылықтарының жұмыс тәжірибесін зерделеу реформалардың неғұрлым дұрыс бағыттарын әзірлеуге, қажетсіз қателіктерді болдырмауға, ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділік деңгейін көтеруге мүмкіндік береді.

Проблемалық мәселелерді талқылау.

Бұл мәселені шешу келесі мәселелерді шешу арқылы пісіп жетілді:

Жеке қосалқы шаруашылықтардың құқықтық мәртебесі. Азаматтық заңнама жеке қосалқы шаруашылықтың ұйымдық-құқықтық нысанын анықтамайды, осылайша ЖҚШ құқық субъектісі бола алмайды. Алайда, іс жүзінде ЖҚШ ауыл шаруашылығы айналымының толыққанды субъектілері болып табылады, олар шын мәнінде тұтынушылық болуы тиіс.

2) ЖҚШ мүлкінің құқықтық режимі. Жеке қосалқы шаруашылықта шаруа қожалығы сияқты іс жүзінде бірдей мүліктік объектілер қолданылады (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>), алайда «ЖҚШ-тың мүлкі» термині қолданылатын, оның шамамен тізімі берілген, сондай-ақ ЖҚШ мүшелерінің осы мүлікке ортақ меншігі бекітілген кез-келген заң жоқ.

Бұл мүліктің құқықтық режимі (кез келген басқа сияқты) азаматтық және отбасылық заңдармен анықталады. ЖҚШ мүлкінің заңды режимі ретінде шаруашылықтың барлық мүшелерінің бірлескен меншік режимін заң жобасының диспозитивті нормасында бекіту орынды, бұл ҚР АҚ-не қайшы келмейді.

3) Ауыл шаруашылығы жануарларын ұстау, жаю және айдау, жайылым айналымы, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру, ауыспалы егіс, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу нормативтерін әзірлеу, бекіту және олардың сақталуын бақылау.

4) ЖҚШ-ды жүргізу кезінде экологиялық талаптарды әзірлеу, бекіту және сақталуын бақылау.

5) Жеке қосалқы шаруашылық иелерінің ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен, жеке кәсіпкерлермен және басқа да азаматтармен өнімді сату, қайта өңдеу, сервистік қызмет көрсету және т.б. қатынастарын, яғни ауыл шаруашылығы өндірушілерінің кооперация қатынастарын реттеу.

6) ЖҚШ-ды жүргізетін азаматтардың мемлекеттік билік органдарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара қарым-қатынасы.

7) ЖҚШ-ды жүргізу жөніндегі қызметті жүзеге асыратын тұлғалар арасындағы ішкі қатынастар.

Жеке қосалқы шаруашылық – бұл азаматтардың негізгі жұмыстан бос уақытында олардың жеке (отбасылық) тұтынуы үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру нысаны.

Жеке қосалқы шаруашылықтардың шаруа қожалықтарынан ерекшеленетін белгілері жеке қосалқы шаруашылықтардағы өндірістің коммерциялық емес, қосалқы сипаты және жұмыспен қамтудың қайталама сипаты болып саналуы керек.

Кәсіпкерлік нысаны болып табылмайтын ЖҚШ тіркеуді талап етпейді және табыс салығы салынбайды; ЖҚШ-ды жүргізетін адамдарға олардың білімінің, біліктілігінің және т.б. болуына байланысты қандай да бір ерекше талаптар қойылмайды.

ЖҚШ өнімдерінің бір бөлігі, әрине, тауарлық сипатта болады, бірақ өндірістің мақсаты – шаруашылық мүшелерінің тұтынушылық қажеттіліктерін қанағаттандыру.

Жеке қосалқы шаруашылықтардың қайталама жұмыспен қамту нысаны ретіндегі сипаттамасы осындай шаруашылықты жүргізетін тұлғаларда негізгі жұмыс орнының (кәсіп түрінің) болуын ғана болжайды, алайда бұл жұмыстың болуы жеке қосалқы шаруашылық үшін жер учаскелерін берудің міндетті шарты дегенді білдірмейді. Қайталама жұмыспен қамту презумпциясы жеке қосалқы шаруашылықтар үшін жер учаскелерін беру кезінде емес, қалыптастыру кезінде бірінші кезекке шығуы тиіс, яғни бұл белгі жеке қосалқы шаруашылықтарды жанама түрде анықтауы тиіс (Устюкова 2002).

Үй маңындағы және жеке шаруашылықтардың басқа да учаскелеріндегі өндірістің айтарлықтай өсуін халықтың ауыл шаруашылығы өндірісіндегі экономикалық жағдайдың нашарлауына, ұжымдық өндірістің қысқаруына, тіпті толық жойылуына қарсы реакциясымен түсіндіруге болады.

Ауыл халқының еңбек белсенділігін қоғамдық сектордан жеке секторға ауыстыру процесі негізінен мыналарға байланысты:

– жалақының және оның жиынтық отбасылық бюджеттегі үлесінің азаюымен (әсіресе пандемия жағдайында);

– жұмыспен қамтудың баламасыздығы, яғни ауылдық жерлерде еңбекті қолдану саласының тарлығы (Мадиев 2023).

Біздің ойымызша, бұл режим ЖҚШ-да жай отбасылық емес, отбасылық-еңбек бірлестігі ретінде қалыптасатын қатынастардың ерекшелігіне негізделген, онда өнімді өндіруге және ортақ мүлікті көбейтуге отбасының бірге тұратын барлық мүшелері өз үлестерін қосады.

Заңнамада мұндай олқылықтардың болуы көптеген салдардың туындауына ықпал етеді: мемлекеттік қолдау тетіктері мен шараларына қол жеткізу мүмкіндігі, атап айтқанда, салықтық жеңілдіктер, преференциялар, мемлекеттік субсидиялар алу; ЖҚШ-дың, ең алдымен, иелерінің өздерін және олардың отбасы мүшелерін әлеуметтік қорғау үшін жағдай жасаумен байланысты құқықтары мен міндеттерінің шең-

берін анықтау; осы жер учаскесінде ЖҚШ-дың иесімен бірге тікелей жұмыс істейтін отбасы мүшелерінің мәртебесін анықтау; Қазақстан Республикасының экологиялық, жер, санитарлық, ветеринариялық, фитосанитариялық заңнамаларының нормалары мен талаптарын ескере отырып, олардың қызметін ұйымдастыру және сала тәртібі.

Қосалқы шаруашылықтарды жүргізетін азаматтардың алдында тұрған проблемаларды шешу бүгінде шұғыл болып отыр, өйткені Қазақстан халқы арасында ЖҚШ-дың рөлінің өсу үрдісі сақталуда.

Қорытынды

Құқықтық реттеу қоғамдық қатынастарға заңдық ықпал етудің белгілі бір құралдарының көмегімен жүзеге асырылатын күрделі және көп қырлы процесті білдіреді.

Жеке қосалқы шаруашылықты жүргізу, қоғамдық қатынастардың кез келген басқа нысаны сияқты, құқықтық реттеуді қажет етеді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы жеке қосалқы шаруашылықтар туралы заңнаманың негізінде бірқатар тұжырымдамалық сәттерді жетілдіруге қажет.

1. Азаматтар арасындағы, азаматтар мен заңды тұлғалар арасындағы, азаматтар мен мемлекет арасындағы жеке қосалқы шаруашылықтарды жүргізу жөніндегі қатынастарды құқықтық реттеу оның мәнін білдіретін белгілі бір қағидаттар негізінде құрылады және жұмыс істейді.

Құқықтық реттеу қағидаттары деп қоғамдық өмірдің объективті заңдылықтарын заңды түрде бекітетін негізгі, бастапқы ережелерді түсіну керек. Тіпті ғылымда да қағидалар үлкен рөл атқарады. Оның үстіне заңмен бекітіле отырып, олар міндетті болып табылады, құқық саласының барлық «ғимараты» салынған «қаңқа» қызметін атқарады (Бакирова 2023).

Құқық қағидаттарының жалпыға бірдей қабылданған жіктелуіне сәйкес жалпы, салааралық және салалық қағидаттарды бөліп көрсету керек. Жалпы қағидаттардың қатарына әлеуметтік еркіндік қағидаты, әділдік қағидаты, демократизм мен гуманизм қағидаттары, тең құқықтылық қағидаты, заңды құқықтар мен міндеттердің бірлігі, кінә үшін жауапкершілік қағидаты және заңдылық қағидаты жатады. Салааралық қағидаттар – бұл құқықтың бірнеше туыстық салаларының, мысалы, аграрлық, жер және экологиялық құқықтың ерекшеліктерін білдіретін басшы бастаулар. Салалық қағидаттар қоғамдық қаты-

настардың белгілі бір тобының, біздің жағдайда ЖҚШ-ды жүргізу жөніндегі қатынастардың неғұрлым елеулі белгілерін сипаттайды.

Осыған байланысты ЖҚШ туралы заңнамада мынадай қағидаттар жүйесін қамтитын ЖҚШ-ды ұйымдастыру және олардың қызметі қағидаттарына арналған жеке бапты көздеуді ұсынамыз: жер учаскесімен ЖҚШ-ты жүргізудің ажырамас қағидаты, жерді мақсатты пайдалану қағидаты, принцип разделения общего земельного массива ЛПХ на приусадебные и полевые земельные участки, ЖҚШ-дың жалпы жер алабын үй маңындағы және далалық жер учаскелеріне бөлу қағидаты, мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ЖҚШ-дың қызметіне және оларды жүргізуге араласпау қағидаты, көрсетілген қатынастардың мемлекет бақылауындағы қағидаты, мемлекеттік қолдау кезінде жеке қосалқы шаруашылықтарды жүргізу жөніндегі қызметті жүзеге асыру қағидаты, мүліктік оқшаулау қағидаты, қызмет және өзін-өзі басқару процесіндегі кооперация қағидаты, жерге құқықтардың орнықтылығы қағидаты, жерді ақылы және ұтымды пайдалану қағидаты, жерді пайдаланудағы кешенді тәсіл мен жоспарлылық қағидаттары.

2. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың құзыреттерінің қайталануын ажырату керек, ал қай жергілікті мемлекеттік орган осы нормативтерді әзірлеуші ретінде әрекет ететіні толық түсінілмейді. Мұнда ветеринарлық заңнамаға бланкеттік норма жоқ. Мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жеке қосалқы шаруашылықтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыреттерін заңнамалық тұрғыдан бекіту нақты

нормативтік тұжырымдардың сақталуын талап етеді. Құзыреттерді зерделеу және салыстыру белгілі бір сәйкессіздіктер мен олқылықтарды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

3. ЖҚШ туралы заңнаманы қалыптастыру кезінде *ЖҚШ-ды жүзеге асыру кезінде санитарлық және экологиялық талаптарды белгілеу туралы нормаларды* көздеу қажет. «Жеке қосалқы шаруашылықтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының ұсынылып отырған жобасының өзектілігін негіздеу кезінде және Тұжырымдама жобасында оған әділ атап өтілді: «ЖҚШ-дың шаруашылық қызметін жүргізуді нақты регламенттеудің болмауы бүгінгі таңда қолайсыз экологиялық жағдайдың және елді мекендердің өзінде ғана емес, сонымен қатар олардың айналасында да эпизоотиялық және санитариялық жағдайдың қанағаттанарлықсыз құрылуына әкелді».

4. Заң жобасында ЖҚШ туралы мамандандырылған заң ретінде ЖҚШ-дың мүлкі, қызмет салалары мен бағыттары туралы нормалар көзделуге тиіс. ЖҚШ-дың жер учаскелері ауыл шаруашылығы қажеттіліктері үшін нысаналы мақсатта берілетіні түсінікті, олар өз кезегінде егіншілік (егістік) және мал шаруашылығы болып бөлінеді. Осыдан келіп, жобаның нормалары да осы қызмет салалары бойынша регламенттеуді жүргізуі тиіс. Өкінішке орай, Заң жобасының нормаларында әзірлеуші негізінен ауыл шаруашылығы жануарларын өсіру үшін жер учаскелерін пайдалану қатынастарын реттеуге баса назар аударды.

5. ЖҚШ-дың жер учаскелері шектерінің шекті ең жоғары мөлшерін көздеу, олардың елді мекендерден қашықтығының шектерін белгілеу, ЖҚШ үшін берілетін жер учаскелерінен айрықша ерекшеліктерін бекіту.

Әдебиеттер

Указ Президента Республики Казахстан от 13 сентября 2021 года № 659 «О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000659> (дата обращения: 10.04.2023).

Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (дата обращения: 10.04.2023).

Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2020 год. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан Комитет по управлению земельными ресурсами. Нур-Султан, 2021. <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details>. (дата обращения: 10.04.2023).

Кодекс Казахской ССР от 16 ноября 1990 года N 332-ХІІ. Земельный кодекс Казахской ССР (утратил силу). https://adilet.zan.kz/rus/docs/K900000332_ (дата обращения: 10.04.2023).

Конституция Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 10.04.2023).

Указ Президента Республики Казахстан от 22 декабря 1995 года N 2717, имеющий силу Закона «О земле» (утратил силу). https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002717_/history (дата обращения: 10.04.2023).

Закон Республики Казахстан от 24 января 2001 года N 152 «О земле» (утратил силу). https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000152_ (дата обращения: 10.04.2023).

Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583 (дата обращения: 10.04.2023).

Несипбаева И.С. Правовое регулирование сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан в условиях нового этапа земельной реформы: международный опыт и национальная практика. Дисс. на соиск. доктора философии (PhD) «6D030100 – Юриспруденция». Талдыкорган, 2022. 122 с. (дата обращения: 10.04.2023).

Устюкова В.В. Правовое положение крестьянского (фермерского) и личного подсобного хозяйства в Российской Федерации : диссертация ...доктора юридических наук: 12.00.06. М. 2002. – 345 с. (дата обращения: 10.04.2023).

Проект концепции к проекту Закона Республики Казахстан «О личных подсобных хозяйствах». <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=12392844> (дата обращения: 10.04.2023).

Nurimbetov, T. U. (2017). Diversification of the manufacturing activity at agricultural sector and methodological approaches to evaluate its level. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 54(10), 77-82.

Abdurakhmanov K. Kh., Mukhitdinov E. M., Shakarov Z. G., Nabiev O. A., Amanov O. A. Labor migration and its impact on employment of population // *Международный научно-исследовательский журнал*. 2019. №4(82). С. 6-11.

Болотова, Ю. Поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей в США / Ю. Болотова // АПК: экономика, управление. – 2004. – № 1. – С. 37.

Черняков, Б. А. Основные факторы конкурентоспособности аграрного сектора США: опыт для России /Б. А. Черняков // АПК: экономика и управление. – 2009. -№4.-С.75-81.

Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.04.2023 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (дата обращения: 20.04.2023). В Предпринимательском кодексе РК (ст. 41-49) предусмотрено ведение крестьянского хозяйства как предпринимательская деятельность, осуществляемая в форме семейного предпринимательства, основанного на базе общей совместной собственности. Имущество крестьянского хозяйства принадлежит его членам на праве совместной собственности, имеющий особый правовой режим, чего нет ни у организации со статусом юридического лица, ни у индивидуально-го предпринимателя. Тем самым, крестьянское хозяйство является и субъектом права, и субъектом предпринимательства.

Мадиев Г.Р. Личное подсобное хозяйство на современном этапе развития аграрного сектора Казахстана. <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnoe-podsobnoe-hozyaystvo-na-sovremennom-etape-razvitiya-agrarnogo-sektora-kazahstana/viewer> (дата обращения: 10.04.2023).

Бакирова Р.Т. Принципы правового регулирования личного подсобного хозяйства. <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiyu-pravovogo-regulirovaniya-lichnogo-podsobnogo-hozyaystva/viewer> (дата обращения: 10.04.2023).

References

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 13 sentjabrja 2021 goda № 659 «O merax po realizacii Poslanija Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2021 goda «Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaja osnova процветания страны» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 13, 2021 No. 659 “On measures to implement the Address of the Head of State to the People of Kazakhstan dated September 1, 2021 “Unity of the people and systemic reforms – a solid foundation for the prosperity of the country”] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000659> (data obrashhenija: 10.04.2023).

Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2021 goda «Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaja osnova процветания страны» [Address of the Head of State to the People of Kazakhstan dated September 1, 2021 “Unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the prosperity of the country”] // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (data obrashhenija: 10.04.2023).

Svodnyj analiticheskij otchet o sostojanii i ispol'zovanii zemel' Respubliki Kazahstan za 2020 god. Ministerstvo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan Komitet po upravleniju zemel'nymi resursami [Summary analytical report on the state and use of the lands of the Republic of Kazakhstan for 2020. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan Land Management Committee]. Nur-Sultan, 2021. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details>. (data obrashhenija: 10.04.2023).

Kodeks Kazahskoj SSR ot 16 nojabrja 1990 goda N 332-XII. Zemel'nyj kodeks Kazahskoj SSR (utratil silu) [Code of the Kazakh SSR of November 16, 1990 N 332-XII. The Land Code of the Kazakh SSR (expired)]. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K900000332_ (data obrashhenija: 10.04.2023).

Konstitucija Respubliki Kazahstan (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan (with amendments and additions as of 01.01.2023)]. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 10.04.2023).

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 22 dekabrja 1995 goda N 2717, imejushhij silu Zakona «O zemle» (utratil silu) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 22, 1995 N 2717, which has the force of the Law “On Land” (expired)]. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002717_/history (data obrashhenija: 10.04.2023).

Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 janvarja 2001 goda N 152 «O zemle» (utratil silu) [Law of the Republic of Kazakhstan No. 152 “On Land” dated January 24, 2001 (expired)]. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000152_ (data obrashhenija: 10.04.2023).

Zemel'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 ijunja 2003 goda № 442-II (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.05.2023 g.) [Land Code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442-II (with amendments and additions as of 01.05.2023)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583 (data obrashhenija: 10.04.2023).

Nesipbaeva I.S. Pravovoe regulirovanie sel'skohozhajstvennoj kooperacii v Respublike Kazahstan v uslovijah novogo jetapa zemel'noj reformy: mezhdunarodnyj opyt i nacional'naja praktika. Diss. na soik. doktora filosofii (PhD) «6D030100 – Jurisprudencija» [Legal regulation of agricultural cooperation in the Republic of Kazakhstan in the conditions of a new stage of land reform: international experience and national practice. Diss. on soik. Doctor of Philosophy (PhD) “6D030100 – Jurisprudence”]. Taldykorgan, 2022. 122 s. (data obrashhenija: 10.04.2023).

Ustjukova V.V. Pravovoe polozhenie krest'janskogo (fermerskogo) i lichnogo podsobnogo hozhajstva v Rossijskoj Federacii : dissertacija ...doktora juridicheskikh nauk: 12.00.06. [The legal status of peasant (farmer) and personal subsidiary farming in the Russian Federation : dissertation...Doctor of Law: 12.00.06.] M. 2002. – 345 s. (data obrashhenija: 10.04.2023).

Proekt koncepcii k proektu Zakona Respubliki Kazahstan «O lichnyh podsobnyh hozhajstvah» [Draft concept to the draft Law of the Republic of Kazakhstan “On personal subsidiary farms”] // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=12392844> (data obrashhenija: 10.04.2023).

Nurimbetov, T. U. (2017). Diversification of the manufacturing activity at agricultural sector and methodological approaches to evaluate its level. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 54(10), 77-82.

Abdurakhmanov K. Kh., Mukhitdinov E. M., Shakarov Z. G., Nabiev O. A., Amanov O. A. Labor migration and its impact on employment of population // *Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal*. 2019. №4(82). S. 6-11.

Bolotova, Ju. Podderzhka sel'skohozhajstvennyh tovaroproizvoditelej v SShA / Ju. Bolotova // *APK: jekonomika, upravlenie* [Support of agricultural producers in the USA / Yu. Bolotova // *Agro-industrial complex: economics, management*]. – 2004. – № 1. – S. 37.

Chernjakov, B. A. Osnovnye faktory konkurentosposobnosti agrarnogo sektora SShA: opyt dlja Rossii /B. A. Chernjakov [The main factors of competitiveness of the US agricultural sector: experience for Russia /B. A. Chernyakov // *Agro-industrial complex: economics and management*] // *APK: jekonomika i upravlenie*. – 2009. -№4.-S.75-81.

Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 goda № 375-V ZRK. Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan. (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 20.04.2023 g.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (data obrashhenija: 20.04.2023). V Predprinimatel'skom kodekse RK (st. 41-49) predusmotreno vedenie krest'janskogo hozhajstva kak predprinimatel'skaja dejatel'nost', osushhestvljaemaja v forme semejnogo predprinimatel'stva, osnovannogo na baze obshhej sovmestnoj sobstvennosti. Imushhestvo krest'janskogo hozhajstva prinadlezhit ego chlenam na prave sovmestnoj sobstvennosti, imejushhij osobyj pravovoj rezhim, chego net ni u organizacii so statusom juridicheskogo lica, ni u individual'nogo predprinimatelja. Tem samym, krest'janskoe hozhajstvo javljaetsja i sub#ektom prava, i sub#ektom predprinimatel'stva [Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 375-V SAM. The Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan. (with amendments and additions as of 04/20/2023). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (accessed: 04/20/2023). The Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan (Articles 41-49) provides for the management of a peasant farm as an entrepreneurial activity carried out in the form of family entrepreneurship based on common joint ownership. The property of a peasant farm belongs to its members on the right of joint ownership, having a special legal regime, which neither an organization with the status of a legal entity nor an individual entrepreneur has. Thus, the peasant economy is both a subject of law and a subject of entrepreneurship.].

Madiev G.R. Lichnoe podsobnoe hozhajstvo na sovremennom jetape razvitija agrarnogo sektora Kazahstana [Personal subsidiary farming at the present stage of development of the agricultural sector of Kazakhstan] // <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnoe-podsobnoe-hozyaystvo-na-sovremennom-etape-razvitiya-agrarnogo-sektora-kazahstana/viewer> (data obrashhenija: 10.04.2023).

Bakirova R.T. Principy pravovogo regulirovaniya lichnogo podsobnogo hozhajstva. <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-pravovogo-regulirovaniya-lichnogo-podsobnogo-hozyaystva/viewer> (data obrashhenija: 10.04.2023) [Principles of legal regulation of personal subsidiary farming. <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-pravovogo-regulirovaniya-lichnogo-podsobnogo-hozyaystva/viewer> (accessed: 04/10/2023)].

МРНТИ 10.53.30

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.010>А.М. Туленова* , Г.Т. Айгаринова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: ainuwka_muhtarovna@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ

В статье рассматриваются экономические проблемы управления земельными ресурсами в Казахстане. Являясь государством с одним из наиболее высоких показателей по наличию земельных ресурсов в мире, наблюдается низкий вклад сельского хозяйства в экономический рост. Не перестают выявляться серьезные нарушения землепользования по результатам ряда государственных проверок или вовсе встречаются случаи неиспользования земель. Целью исследования является выделить экономические проблемы управления земельными ресурсами. Проведенное исследование выявило ряд экономических аспектов и проблем, которые отражаются на эффективности управления земельными ресурсами. Отмечается, что доля частной собственности на земли отличается в зависимости от регионов. Размер арендной платы при этом оказывает влияние на эффективность использования земельных ресурсов. Текущий уровень размера арендных плат является необоснованным и не мотивирует землепользователя к рациональному использованию земли. В городской местности не учитывается целевое назначение участка при проведении первичной оценки стоимости земли. Отсутствие регулирования рынка экологической продукции и инфраструктуры из аккредитационных агентств не способствует росту заинтересованности землепользователей к использованию более экологичных подходов в процессе ведения сельского хозяйства на земельном участке.

Ключевые слова: земельные ресурсы, проблемы землепользования, сельское хозяйство, аренда земли, качество почвы, управление земельными ресурсами, земельный налог, оценка земли, продажа земли, земельный фонд, экология, эффективность.

А.М. Tulenova*, G.T. Aigarinova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: ainuwka_muhtarovna@mail.ru

Economic problems of land management

The article considers the economic problems of land management in Kazakhstan. As one of the most land-based States in the world, agriculture contributes little to economic growth. Serious land-use violations continue to be identified through a number of State audits or no land use at all. The aim of the study is to highlight the economic problems of land administration. The study identified a number of economic aspects and problems that affect the effectiveness of land administration. It is noted that the proportion of private land ownership varies by region. The level of rent has an impact on the efficiency of land use. The current level of rent is unreasonable and does not motivate the land user to manage the land. In urban areas, the purpose of the site is not taken into account in the initial land valuation. The lack of regulation of the market for environmental products and infrastructure from accreditation agencies discourages land users from adopting more environmentally friendly approaches to land-based agriculture.

Key words: land resources, land use problems, agriculture, land leasing, soil quality, land administration, land tax, land valuation, land sale, land fund, ecology, efficiency.

А.М. Туленова*, Г.Т. Айгаринова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: ainuwka_muhtarovna@mail.ru

Жер ресурстарын басқарудың экономикалық мәселелері

Мақалада Қазақстандағы жер ресурстарын басқарудың экономикалық мәселелері қарастырылады. Әлемдегі жер ресурстарының қол жетімділігі бойынша ең жоғары көрсеткіштердегі мемлекеттердің бірі бола отырып, ауыл шаруашылығының экономикалық өсуге қосқан үлесі төмен. Бірқатар мемлекеттік тексерулердің нәтижелері бойынша жерді

бұзушылықтары анықталуын тоқтатпайды немесе жерді пайдаланбау жағдайлары кездеседі. Зерттеудің мақсаты-жерді басқарудың экономикалық мәселелерін көрсету. Жүргізілген зерттеу жұмыстары жер ресурстарын басқарудың тиімділігіне әсер ететін бірқатар экономикалық аспектілер мен проблемаларды анықтады. Жерлерге жеке меншіктің үлесі аймақтарға байланысты әр түрлі болатындығы атап өтілді. Жалдау ақысының мөлшері жер ресурстарын пайдалану тиімділігіне әсер етеді. Жалдау ақысының қазіргі деңгейі негізсіз және жер пайдаланушыны жерді ұтымды пайдалануға ынталандырмайды. Сондай-ақ, қалалық жерде жер құнына бастапқы бағалау жүргізу кезінде учаскенің нысаналы мақсаты ескерілмейді. Аккредиттеу агенттіктерінен экологиялық өнімдер мен инфрақұрылым нарығын реттеудің болмауы жер пайдаланушылардың жер учаскесінде ауыл шаруашылығын жүргізу процесінде экологиялық тәсілдерді пайдалануға қызығушылықтың өсуіне ықпал етпейді.

Түйін сөздер: жер ресурстары, жерді пайдалану мәселелері, ауыл шаруашылығы, жерді жалға алу, топырақ сапасы, жерді басқару, жер салығы, жерді бағалау, жерді сату, жер қоры, экология, тиімділік.

Введение

Республика Казахстан является одной из самых богатых земельными ресурсами стран мира. По земельной площади она занимает 9 место в мире, площадь её территории составляет 272,5 млн га земель, в которой 33,2 % приходится на долю земли сельскохозяйственного назначения. А по уровню землеобеспеченности на душу населения занимает третье место в мире, после Австралии и Канады. При этом вклад сельского хозяйства в ВВП страны не превышает пяти процентов. Казахстан поддерживает переход на зеленую экономику, но при этом государство вынуждено субсидировать расходы фермеров на минеральные удобрения и пестициды. Построение рыночной экономики и передача земель в частное пользование и владение спустя многие годы реформ земельного законодательства не позволило реализовать программу эффективного землепользования. Наблюдаются большое количество случаев использования земель не по назначению. Поэтому вопрос рационального использования и контроля за использованием земельных ресурсов является одним из важных в развитии экономики нашей страны.

Целью исследования является выделить экономические проблемы управления земельными ресурсами. В статье принимается попытка проанализировать экономические механизмы воздействия на земельные отношения, чтобы улучшить землепользование и повысить качество земель. Как улучшить подходы к землепользованию в Казахстане, ограничиваясь только экономическими факторами влияния. В результате было выделено несколько экономических проблем в сфере земельных ресурсах и их управления.

Материалы и методы

При проведении исследования применялись ряд общенаучных методов. Экономико-статистический, сравнительный анализ – данные методы использовались при изучении статистических данных и их обработке, с целью выявления структуры земельного фонда, динамики изменения, а также изменение качественных характеристик земельного фонда РК и проведения оценки доли сельского хозяйства в структуре ВВП.

Монографический метод использовался при исследовании и выявлении тенденций в сфере управления земельными ресурсами. В рамках данного метода изучались труды зарубежных и отечественных исследователей, налоговый и земельный кодексы Казахстана.

Контент-анализ документов и материалов, а также изучение интервью с должностными лицами, ответственными за управление земельными ресурсами, анализ программных документов Министерства сельского хозяйства, Министерства экологии и природных ресурсов, Ассоциации экологов Казахстана и мнения казахстанских экспертов в области землепользования.

Результаты и обсуждение

Земельные реформы, которые проходили в Казахстане в последние десятилетия, направлены на обеспечение эффективного землепользования с использованием рыночных механизмов. На сегодняшний день сформировался определенный рынок земли, в котором обеспечивается частная собственность на земельные участки, а также имеется платное землепользование. К основным механизмам платного землепользования относятся: кадастровая стоимость земли,

рыночная стоимость земли, земельный налог, арендная плата, плата за сервитуты, залоговая стоимость и другие механизмы рыночного оборота.

Рынок земли – это система экономических взаимоотношений по возмездному отчуждению земельных участков и прав на них. Она включает в себя следующие элементы: товар, спрос, предложение, цена, инфраструктура, механизмы государственного регулирования сделок с землей (Попова 2013: 88-92)

Основой рыночного механизма является возможность осуществлять сделки купли-продажи с землей. При этом выделяется первичный и вторичный рынок земли. На первичном рынке осуществляется продажа земли от государства в частную собственность. На вторичном рынке сделки по купле-продаже происходят между собственниками земельных участков (физическими и юридическими лицами). Также к первичному рынку относится передача земли от государства в аренду, максимальный срок аренды составляет 49 лет.

В рыночной экономике предполагается, государство имеет возможность лишь косвенно регулировать на экономику и создавать определенные условия и механизмы, а также использовать правила и нормы. Оценить эффективность землепользования является сложной задачей, так как во многом эта оценка зависит от целей. В существующей рыночной системе необходимо учитывать цели и государства и землепользователей. Например, государство стремится обеспечить сохранение сельскохозяйственных земель, повысить их плодородие, а также обеспечить экологическую и продовольственную безопасность. Но проблема возникает в том, что у отдельных землепользователей цели могут серьезно отличаться от государственных задач. Некоторые землепользователи могут преследовать потребительский интерес, который выражается в обеспечении высокой урожайности для получения максимальной прибыли. Землепользователь может при этом вообще не думать о долгосрочной жизнедеятельности экосистемы и поддержанию природного баланса в ней. Не проводятся мероприятия, которые направлены на обеспечение устойчивого земледелия. Существует единственный подход – минимальные издержки и получение максимального дохода. При этом в Земельном Кодексе РК прописан один из принципов землепользования: «Осуществление субъектами земельных отношений принадлежащих им прав не должно наносить вред земле как

природному ресурсу и иным объектам окружающей среды, а также правам и законным интересам других лиц» (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442_).

Всем известно, что химикаты в виде пестицидов и гербицидов негативно влияют на устойчивость почвы и её плодородия в будущем. В земельном законодательстве четко прописана ценность земли как природного ресурса и является национальным достоянием. Тем не менее, современное сельское хозяйство практически не может существовать и оставаться рентабельным без применения таких химических препаратов. Об этом свидетельствует рост заявок на пестициды, которые достигли 27 млрд. тенге в 2021 году, что является выше в 2,9 раза по сравнению с 2020 годом. Рост связан с Северо-Казахстанской (+9,1 млрд тг) и Костанайской (+4,8 млрд тг) областями, откуда заявки в I полугодии 2020 года не поступали, а также увеличением спроса на субсидии со стороны предприятий Акмолинской области (+2,7 млрд тг). Стоит отметить, что половину стоимости приобретения минеральных удобрений и пестицидов субсидируется государством.

Обеспечение биоразнообразия при землепользовании является одной из важных задач природоохранной политики Казахстана. Однако, рыночные условия не способствуют созданию и развитию биоразнообразия в земледелии. Сельскохозяйственными предприятиями делается упор на выращивание тех культур, которые пользуются наивысшим спросом на мировом рынке. В итоге на огромных площадях сельскохозяйственных земель наблюдается массовое выращивание монокультуры. Рынок диктует, что сеять фермерам. Такая тенденция приводит к истощению почвы, накоплению вредных организмов в почве и дисбалансу важных макроэлементов. Но при этом сулит высокие доходы для предпринимателя в кратко и среднесрочной перспективе.

Такому подходу свидетельствует данные, приведенные в отчете Первого кредитного бюро о рентабельности сельского хозяйства, а в частности растениеводстве. Приводятся сведения о том, что за 2021 год доходы от продажи пшеницы, льна и подсолнечника предприятий составили 1,48 трлн. тенге, это на 4,3% выше 2020 года. Росту выручки способствовали рост цен на продукцию и переориентация фермеров на другие типы культур. Так, например, подсолнечник подорожал в 2020 году на 77%, а за этим последовал рост посевных площадей для этой культу-

ры, которые увеличились на треть в 2021 году (<https://www.lcb.kz/api/v1/images?doc=true&main=true&name=8ebd1123c99b5951690ed180d93279b8fullFileRU.pdf>). То есть при использовании земли для выращивания сельскохозяйственных культур выбираются те культуры, которые приносят максимальную прибыль и стабильный сбыт продукции. Это является первичным при выборе культуры. А экологическим принципам в этой ситуации уделяется меньше внимания.

Данные проблемы поднимают большинство исследователей. Профессор Сулейменов Ж.Ж. (Сулейменов 2017: 65-71) говорит об особой тревоге к проблеме снижения эффективности использования сельскохозяйственных земель и рост неиспользуемых и пустующих земель. Такая ситуация стала поводом начать проверки в сфере землепользования на предмет эффективности использования земель и законности их получения. В 2021 году было изъято и возвращено в собственность государства 430 тысяч гектар (<https://primeminister.kz/ru/news/massovyy-vozvrat-neispolzueemyh-selskokozyaystvennyh-zemel-v-polzu-gosudarstva-prodolzhaetsya-v-kazahstane-2864547>). В целом

за 2022 год было изъято около 5,2 млн. гектар неиспользуемых и выданных незаконно сельхозугодий, а после принятия соответствующих мер землепользователи приступили к освоению своих участков на площади 1,85 млн гектар (<https://betaegov.kz/memleket/entities/moa;land/news/details/e-karashukeev-rabota-po-vozvratu-neispolzueemyh-selhozemel-prodolzhaetsya>).

Существующий конфликт интересов между государством и землепользователями необходимо регулировать. С 1 июля 2016 года в действующий земельный кодекс были внесены дополнения и изменения, которые позволят устранить спад сельскохозяйственного производства, улучшить экологическое состояние сельскохозяйственных угодий и повысить эффективность использования их, а также оптимизировать инвестирования сельскохозяйственных формирований для создания им благоприятных условий функционирования.

Площадь земель сельскохозяйственного назначения составляют более 43% площади всего земельного фонда республики. Земли запаса при этом составляют по площади 87989,1 тысяч гектар (33,4% от всего земельного фонда).

Таблица 1 – Динамика земельного фонда по категориям земель за 1991-2021 г.г. (тыс. га)

Наименование категорий земель	1991	2020	2021	Изменения	
				2021/1991	2021/2020
Земли с/х назначения	218375,8	108562,7	113961,4	-104414,4	+5398,7
Земли населенных пунктов	3747,2	23777,95	24288,7	+20541,5	+510,75
Земли промышленности, транспорта, связи, для нужд космической деятельности, обороны и иного несельскохозяйственного назначения	18796,8	2209,0	2239,1	-16557,7	+30,1
Особо охраняемые природные территории	775,1	7705,7	7810,7	+7035,6	+9,0
Земли лесного фонда	10179,2	22,398,3	22435,3	+12256,1	+0,1
Земли водного фонда	819,9	4208,4	4206,5	+3386,6	-13,7
Земли запаса	18952,3	93642,1	87989,1	+69036,8	-5653,0
Итого земель	271646,3	262918,4	262930	-8715,5	+12,4
В том числе:					
Земли, используемые на территории других государств	149,8	0,9	0,9	-148,9	-
Земли, используемые другими государствами	993,7	9572,7	9561,1	+8567,4	-11,6
Территория республики	272490,2	272490,2	272491,0	+0,8	+0,8

Источник: (<https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details/291911?lang=ru>)

Обладая обширными сельскохозяйственными угодьями, имеется высокая доля не пригодных земель. Из сводного отчета уполномоченного органа по управлению земельными ресурсами в Казахстане следует, что, безусловно, пригодные для земледелия почвы занимают 23,6 млн. га или 11,0 % от всех сельскохозяйственных угодий. Наибольшие площади, безусловно, пригодных по качеству почв, требующих обычной зональной агротехники или же нуждающихся в проведении несложных мелиоративных мероприятий, используемых в составе пашни, выявлены в Костанайской – 5,4 млн. га, Акмолинской – 5,0 млн. га, Северо-Казахстанской – 4,2 млн. га областях. В остальных областях эти площади составляют от 200 до 900 тыс. га в каждой из них, за исключением Атырауской (0,4 тыс. га) и Мангистауской областей (0,2 тыс. га). (<https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details/291911?lang=ru>: 105) Если добавить ещё земли, неосложненные отрицательными признаками, которые пригодны для земледелия, то доля таких земель составит около 28% от всех сельскохозяйственных угодий.

По данным качественной характеристики земель в Республике Казахстан числится более 90 млн. га эродированных и эрозионно-опасных земель, из них фактически эродированных – 29,3 млн. га. Данную ситуацию надо исправлять и улучшать качество земель.

По мнению исследователя (Абуов 2018: 174-179) земля, являясь ценным ресурсом должна использоваться бережно. В его исследовании приводится анализ процесса реформирования земельных отношений, а именно передача земли во временное пользование или в частную собственность. Выяснился такой факт, что за 15 лет, начиная с 2003 года когда государство предоставило право приобретать земли сельскохозяйст-

венного назначения в частную собственность, рассчитывая на то, что продажа земли в бюджет будет способствовать росту бюджетных доходов и более эффективного использования земель, но этого не произошло. В итоге имеется такая картина на сегодняшний день, что большие площади земель сельскохозяйственного назначения находятся в аренде, а не в частной собственности. Например, в Акмолинской области более 90% всех земель находится в аренде. При этом большая часть этих земель (около 70%) находится в долгосрочной аренде от 31 до 49 лет.

По данным на ноябрь 2021 года лишь 1,2% земель сельскохозяйственного назначения находится в частной собственности. С вводом в действие Указа Президента Республики Казахстан от 6 мая 2016 года № 248 «О введении моратория на применение отдельных норм земельного законодательства» продажа государством земель сельскохозяйственного назначения была приостановлена до 31 декабря 2021 года.

Проанализировав ссудный портфель сельскохозяйственной отрасли Казахстана, можно отметить, что более 70% приходится на государственный сектор. Роль государства в секторе остается очень большой. На цифрах, более 65% текущей задолженности аграриев сформировано перед организациями с госучастием и кредитными товариществами, совокупный ссудный портфель которых на 1 августа 2021г. составляет около 850 млрд тенге. Лишь в нескольких регионах заметными игроками на рынке кредитования являются БВУ, но и тут нет точной информации о доле рыночного и государственного финансирования в их портфеле (<https://www.lcb.kz/api/v1/images?doc=true&main=true&name=8ebd1123c99b5951690ed180d93279b8fullFileRU.pdf>). Таким образом, доля государства в общем объеме задолженности может составить и до 90%.

Таблица 2 – Распределение земель по формам собственности на 1 ноября 2021 года (тыс. га) по сводному аналитическому отчету о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2021 год. Министерство сельского хозяйства РК Комитет по управлению земельными ресурсами

Категория земель	Площадь, всего	из них	
		в частной собственности	в государственной собственности
Сельхоз назначения	113 961,4	1 423,2	112 538,2
Населенных пунктов	24 288,7	1 290,5	22 998,2
Промышленность, транспорт и прочее	2 239,1	90,7	2 148,4
Особо охраняемые природные территории	7 810,7	0,5	7 810,2
Лесной фонд	22 435,3	0,1	22 435,2

Продолжение таблицы

Категория земель	Площадь, всего	из них	
		в частной собственности	в государственной собственности
Водный фонд	4 206,5	-	4 206,5
Земли запаса	87 989,1	-	87 989,1
Итого земель	262 930,8	2 805,0	260 125,8

Основные площади земель, находящихся в частной собственности, числятся в Алматинской – 716,1 тыс. га (25.5 %), Жамбылской – 314.7 тыс. га (11.2 %), Туркестанской – 313.6 тыс. га (11.2 %), Кызылординской – 271.3 тыс. га (9.7 %), Восточно- Казахстанской – 207.5 тыс. га (7.4%), Акмолинской – 180.0 тыс. га (6.4 %), Мангистауской – 145.4 тыс. га (5.2 %), Костанайской – 114.0 тыс. га (4.1 %) и Карагандинской 96.6 тыс. га (3.4 %) областях.

В южных регионах ситуация немного иная, там участки намного меньше по площади и они в большей степени принадлежат частным собственникам. Земледелие в южных регионах Казахстана считается менее рискованным. Там развито садоводство, овощеводство и другие.

А северные регионы, в которых земледелие считается рискованным из-за климатических условий, обуславливает тот факт, что фермеры не желают рисковать своим личным капиталом и покупать землю в частную собственность. При этом площади сельскохозяйственных угодий намного больше, так как в основном используются для выращивания зерновых культур. То есть приобрести огромный по площади участок в несколько десятков тысяч гектар не каждый из фермеров может себе позволить.

И суть данной проблемы приводит к тому, что арендатор земли не заинтересован вкладывать ресурсы, и заботиться о сохранении качества почвы, повышении её плодородия, и заниматься долгосрочными капитальными вложениями. Его первоначальная цель – это получить максимальную прибыль в краткосрочной перспективе. А сельское хозяйство предполагает долгосрочные инвестиции. Поэтому необходимо экономически стимулировать фермера к рациональному использованию арендованных им земель. А если этого не происходит, то изымать земли обратно в пользование государства, для дальнейшего перераспределения.

Следующая проблема вытекает из первой проблемы и заключается в необоснованной

оценки стоимости или платы за аренду. На наш взгляд плата за аренду земельного участка является необоснованно низкой. Данное обстоятельство стало одной из причин безответственного отношения к земле со стороны арендаторов и собственников. Многие земли не используются по назначению. Кроме этого, в расчет данной стоимости не заложен учет качества использования земли. Например, размер платы за пользование землей должен учитывать повышение таких показателей почвы как плодородие, экология, сохранение биоразнообразия и урожайность, если речь идет о землях сельскохозяйственного назначения.

В соответствии с пунктом 1 статьи 564 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>) сумма платы по земельным участкам, полученным во временное возмездное землепользование (аренду), исчисляется на основании договоров временного возмездного землепользования, заключенных с уполномоченным органом по земельным отношениям.

Расчет размера арендной платы за землю производится по следующей методике:

$$\text{Арендная плата} = S * B * K (1)$$

где S – площадь земельного участка, га;
B – базовая ставка земельного налога, тг/га;
K – коэффициент арендной платы.

Базовая ставка налога рассчитывается в зависимости от балла бонитета. Например, если балл бонитета составляет 40, то базовая ставка составит 120,6 тг/га. Также уровень ставки зависит от категории земель сельскохозяйственного назначения. Коэффициент арендной платы составляет от 1 до 1,2.

Большая часть арендованных сельскохозяйственных земель используется для растениеводства. При выращивании разных видов куль-

тур происходит вынос питательных элементов из почвы. Например, при выращивании одной тонны подсолнечника из почвы выносятся 65 кг азота, 25 кг фосфора и 170 кг калия. А если, например, взять яровую пшеницу, то при выращивании одной тонны продукции из почвы извлекается 30 кг азота, 13 кг фосфора и 25 кг калия. Поэтому величина выноса питательных элементов с урожаем разных сельскохозяйственных культур на 1 тонну может сильно отличаться (Минеев 2004).

Получается в среднем стоимость фосфорных удобрений около 200 тенге за 1 кг. Стоимость азотных удобрений (аммиачная селитра или карбамид) составляет около 250 тг/кг. А калийные удобрения (хлористый калий) по стоимости составляют около 300 тг/кг. Данные о ценах взяты из нескольких вебсайтов: <https://satu.kz/Udobreniya>; <https://kosagro.kz/udobreniya>.

Исходя из этого, при выращивании одной тонны подсолнечника из почвы происходит вынос макроэлементов на общую стоимость 72250 тенге. На одну тонну продукции по азоту 16250 тенге, по фосфору 5000 тенге, по калию 51000 тенге.

Урожайность подсолнечника отличается в разных регионах Казахстана, благоприятным регионом считается Восточный Казахстан, там урожайность достигает 4 тонн с гектара. Если взять в целом по республике, то средняя урожайность составляет 2 тонны (<https://eldala.kz/specproekty/9741-v-kazahstane-zhdut-vysokiy-urozhay-podsolnechnika>). Для расчета возьмем среднюю урожайность 3 тонны подсолнечника с 1 гектара. Следовательно, стоимость выноса питательных веществ с одного гектара составит $72250 \times 3 = 216750$ тенге за один гектар. При субсидировании 50% удобрений, составит 113375 тенге за один гектар.

Таблица 3 – Расчет стоимости выноса питательных веществ из почвы при выращивании 1 тонны подсолнечника

Удобрение	Цена за/кг	Расход, кг	Стоимость, тг
Азот	250	65	16250
Фосфор	200	25	5000
Калий	300	170	51000
Итого			72250

При условии, что средний балл бонитета в регионе, где выращивается подсолнечник, составляет 40 баллов, и максимальный коэффициент арендной платы составляет 1,2. То стоимость арендной платы будет равна $120,6 \times 1,2 = 144,72$ тенге за один гектар. В то время когда при использовании земельного участка происходит ущерб в результате выноса питательных веществ с учетом субсидий государства на сумму около 113375 тенге.

Арендная плата за пользование сельскохозяйственными землями должна учитывать факт выноса питательных элементов из почвы и их стоимость возмещения. Пока на сегодняшний день арендная ставка является намного ниже, стоимости компенсации ущерба почве.

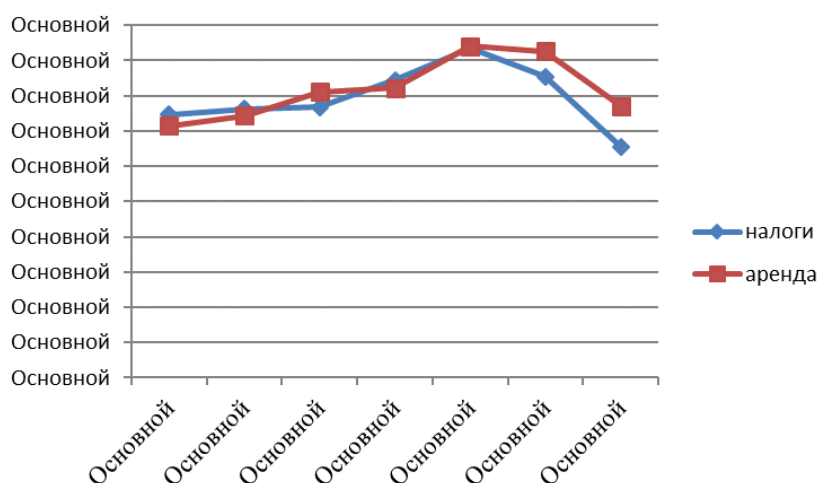
По данным Министерства сельского хозяйства РК на 2023 год запланировано субсидирование минеральных удобрений на сумму более 31 млрд тенге. И данная сумма не полностью покрывает потребность аграриев в удобрениях. При этом для отечественных аграриев ТОО «Казфосфат» заключил меморандум с Министерством

сельского хозяйства РК о снижении стоимости цен на аммофос до 173 тысячи тенге за тонну, что является на 85% ниже, чем для зарубежных покупателей (<https://liter.kz/kazfosfat-zafiksirovaltseny-na-udobreniia-1657900802/>).

Таким образом, государственный бюджет расходует около 31 млрд ежегодно на субсидирование только минеральных удобрений, а поступает арендных платежей в год всего лишь около 18,5 млрд тенге. При этом доход у аграриев от продажи только пшеницы, ячменя, льна и подсолнечника по прогнозам Первого кредитного бюро в 2021 году должен был составить примерно 1,48 трлн тенге. То есть имеется возможность повысить арендную ставку на землепользование и это не сильно отразится на финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий.

Такая же ситуация наблюдается с налогами на земли сельскохозяйственного назначения, где ставки налога установлены в расчете на 1 га и зависят от показателя качества почвы земли (балл бонитета).

Рисунок 1 – Поступления земельного налога и арендных платежей за пользование землей, млн. тг (2021 год охват за 10 месяцев)

Другие исследователи также указывают на то, что налоговые платежи и ставки являются крайне низкими. В структуре налоговых поступлений юридических лиц, работающих по общеустановленному порядку доля земельного налога составляет 1% или 6,9 тенге с 1 га, а с учетом арендной платы – 2,8% или 19,2 тенге с 1 га; по специальному налоговому режиму – 0,6% или 4 тенге, с арендной платой – 2,8% или 19,3 тенге. В структуре налоговых поступлений крестьянских хозяйств и индивидуальных предпринимателей, работающих по общеустановленному режиму, земельный налог составляет 1,7% или 1,8 тенге с 1 га, а с учетом арендной платы – 2,6% или 3 тенге с 1 га. Таким образом, и юридические и физические лица уплачивают крайне низкие ставки земельного налога (Зиядина 2016: 53-63).

Сельскохозяйственные предприятия, занимающиеся растениеводством, не всегда учитывают инновации и модели управления своими земельными участками с экономической целесообразностью на основе моделей оптимальной структуры посевных площадей под определенные растения с учетом уровня влаги и других факторов в конкретный год. Можно предложить чтобы сельскохозяйственные предприятия в своих планах определяли во-первых, экологически целесообразную и устойчивую технологию выращивания культур, а во-вторых, экономически целесообразную структуру производства, обеспечивающая оптимальное соотношение затрат и доходов, которые не обходимы для развития хозяйства (Сапарбаев 2020: 202-208).

Проблемы имеются также вне сферы сельскохозяйственных земель. Зонирование земельных участков в крупных городах. Например, в исследовании (Ахметова 2021: 132-137) указывается, что в г. Астана имеется на данный момент 26 зон. Такое детальное дробление зон не дает нужного эффекта при определении кадастровой цены участка. Авторы предлагают укрупнить с 26 до 4 зон. А также стоит внедрить при первичной продаже от государства к частному лицу (юридическому или физическому) разделение по целевому назначению участка. Например, на сегодняшний день при первичной продаже отсутствует учет такого фактора как целевое назначение. Однако, продажа участка под коммерческие цели или индивидуальное жилищное строительство имеет серьезную разницу в цене. Земельный участок под предпринимательскую деятельность будет стоить дороже.

Проекты земельных участков или земпроекты. На сегодняшний день такие проекты имеют единицы землепользователей. А большинство землепользователей возможно и не знают, что их надо получать. При этом такая ситуация тормозит развитие мониторинговой системы земельных ресурсов и цифровому развитию Казахстана. Существует большой массив данных, который ещё не оцифрован (Курманова 2021: 132-137).

В законодательстве нет четкой позиции по вопросу, кто будет оплачивать услуги по изготовлению документа земельного проекта. То есть тормозит финансовый вопрос. По нашему

мнению, оплачивать должен землепользователь. Но у него нет для этого мотивации. Его земля во временном возмездном пользовании.

Неразвитость рынка органической продукции в Казахстане. Отсутствие аккредитационных центров по оценке органического производства и продукции. Уровень цен на так называемые БИО или ЭКО продукцию в Казахстане практически ничем не отличаются от обычного массового производства, в которых требования экологических стандартов не соблюдаются. А в условиях, когда тренды «зеленого производства» в мире начинают набирать обороты, Казахстан мог бы занять важное место в цепочке производства такой продукции. Так как казахстанские сельскохозяйственные земли ещё не настолько загрязнены различными химическими обработками и пестицидами как во многих других развитых странах.

Поэтому возможный вариант для производителей эко продукции является Европа, необходимо стимулировать производство и экспорт органической продукции, помогать казахстанским экспортерам в этом направлении. Это приведет к спросу на экопродукцию, на её производство. А её производство позволит более рационально подходить к землепользованию. Органическое земледелие требует минимальных участков и особого ухода за землей, но при этом может дать более значительный экономический эффект на один гектар площади, чем при современных условиях земледелия.

Заключение

Стоимость арендной платы за землепользование сельскохозяйственных земель в Казахстане считается низкой и не чем не обоснован-

ной. Увеличение платы за пользование земель позволит увеличить бюджетные поступления и увеличить инвестиции государства в сельское хозяйство. Текущий размер арендных плат привел к тому, что взятые в аренду земли не используются по назначению. Повышение арендной платы позволит более ответственно и серьезно подходить к использованию земли арендатором.

При расчете размера арендных платежей необходимо обязательно учитывать качество земель и уход за ними. Для этого требуется мониторинговая система по измерению качества земель и ее химического состава. Стоит превратить арендную плату в инструмент, который будет ко всему прочему мотивировать землепользователя к бережному уходу за землей. При улучшении качественных характеристик земли и повышения гумуса в почве снижать арендную плату для землепользователя.

Одним из экономических факторов улучшения землепользования и земельных отношений может стать развитие рынка экологических продуктов в Казахстане. Данное направление становится более актуальным на мировой повестке. Однако для этого требуется доработка всей необходимой инфраструктуры, а в первую очередь аккредитационных агентств. Сельскохозяйственные предприятия и фермеры осознают преимущества экологической продукции и изменят подход к землепользованию в положительную сторону.

В качестве рекомендаций для дальнейших научных исследований предлагается провести более углубленные расчеты по влиянию роста арендной платы на бюджет страны и сельскохозяйственных предприятий, с учетом рыночных условий и цен на сельскохозяйственную продукцию, а также минеральных удобрений.

Литература

Попова И. В. Понятие и особенности рынка земли: теоретические аспекты в рамках концепции маркетинга // Известия ТулГУ. Серия «Экономические и юридические науки». – 2013.- №3-1. – С.88-92.

Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2023 г.)

Аналитический отчет Первого кредитного бюро «Аграрный сектор РК» 2021 г. Электронный ресурс: <https://www.lcb.kz/api/v1/images?doc=true&main=true&name=8ebd1123c99b5951690ed180d93279b8fullFileRU.pdf>

Сулейменов, Ж. Ж. Устойчивое землепользование в сельском хозяйстве Казахстана / Ж. Ж. Сулейменов // Формирование организационно-экономических условий эффективного функционирования АПК: сборник научных статей 9-й Международной научно-практической конференции, Минск, 25-26 мая 2017 г. – Минск : БГАТУ, 2017. – С. 65-71.

Массовый возврат неиспользуемых сельскохозяйственных земель в пользу государства продолжается в Казахстане – Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/massovyy-vozvrat-neispolzuemyh-selskohozyaystvennyh-zemel-v-polzu-gosudarstva-prodolzhaetsya-v-kazahstane-2864547> (дата обращения: 03.03.2023).

Карашукеев: работа по возврату неиспользуемых сельхозземель продолжается // gov.egov.kz [Электронный ресурс]. URL: <https://betaegov.kz/memleket/entities/moa;land/news/details/e-karashukeev-rabota-po-vozvratu-neispolzuemyh-selhozzemel-prodolzhaetsya> (дата обращения: 03.03.2023).

Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2021 год. Министерство сельского хозяйства РК Комитет по управлению земельными ресурсами. Нур-Султан, 2021. 334 с. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/documents/details/291911?lang=ru>

Абуов К. К., Кульмаганбетова А. С. Использование земель сельскохозяйственного назначения на условиях аренды // Проблемы агрорынка. 2018. № 4 (0). С. 174–179.

Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.02.2023 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>

Абуов К. К., Кульмаганбетова А. С. Использование земель сельскохозяйственного назначения на условиях аренды // Проблемы агрорынка. 2018. № 4 (0). С. 174–179.

Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.02.2023 г.)

Минеев В. Г. Агрохимия. 2-е изд., перераб. и доп // М.: Изд-во МГУ. – 2004.

В Казахстане ждут высокий урожай подсолнечника [Электронный ресурс]. URL: <https://eldala.kz/specproekty/9741-v-kazahstane-zhdut-vysokiy-urozhay-podsolnechnika> (дата обращения: 03.03.2023).

«Казфосфат» зафиксировал цены на удобрения [Электронный ресурс]. URL: <https://liter.kz/kazfosfat-zafiksiroval-tseny-na-udobreniya-1657900802/> (дата обращения: 03.03.2023).

Зиядина Д. А. Современное состояние развития платности землепользования в условиях развития рынка недвижимости в Казахстане // Московский экономический журнал. 2016. № 1. С. 53–63.

Сапарбаев А. Д., Макулова А. Т., Сапарбаева Э. А. Оптимизационные модели распределения земельных угодий под зерновые культуры // Проблемы агрорынка. 2020. № 3 (0). С. 202–208.

Ахметова Н. З., Секенова Ж. Е. Зонирование территории земель населенных пунктов Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. 2021. № 1 (0). С. 138–146.

Курманова Г. К. Внутрихозяйственное землеустройство землепользователей сельскохозяйственных субъектов // Проблемы агрорынка. 2021. № 1 (0). С. 132–137.

References

Popova I. V. Poniatie i osobennosti rynka zemli: teoreticheskie aspekty v ramkah kontseptsii marketinga // Izvestia TýlGý. Seria «Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki». [The concept and features of the land market: theoretical aspects within the concept of marketing] // (2013).- No 3-1. – S.88-92.

Zemelny kodeks Respybliki Kazahstan ot 20 iynia 2003 goda № 442-II (s izmeneniami i dopolneniami po sostoianiyu na 01.03.2023 g.). [Land Code of the Republic of Kazakhstan]

Analitcheskii otchet Pervogo kreditnogo býro «Agrarnyi sektor RK». [Analytical report of the First Credit Bureau “Agrarian Sector of the Republic of Kazakhstan”] // (2021) Elektronnyi resýrs: <https://www.lcb.kz/api/v1/images?doc=true&main=true&name=8ebd1123c99b5951690ed180d93279b8fullFileRU.pdf>

Sýleimenov, J. J. Ýstoichivoe zemlepolzovanie v selskom hoziaistve Kazahstana/ J. J. Sýleimenov // Formirovanie organizatsionno-ekonomicheskikh ýslovií effektivnogo fýnktsionirovaniia APK: sbornik naýchnykh statei 9-i Mejdýnarodnoi naýchno-prakticheskoi konferentsii, Minsk. [Sustainable land use in agriculture in Kazakhstan / Formation of organizational and economic conditions for the effective functioning of the agro-industrial complex: collection of scientific articles of the 9th International Scientific and Practical Conference]// Minsk : BGATÝ, 2017. – S. 65-71.

Massovyí vozvrat neispolzýemyh selskohoziaistvennyh zemel v polzý gosýdarstva prodolzaetsia v Kazahstane – Ofitsialnyi informatsionnyi resýrs Premer-Ministra Respyblki Kazahstan. [Mass return of unused agricultural land to the state continues in Kazakhstan – Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan] // [Elektronnyi resýrs]. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/massovyy-vozvrat-neispolzuemyh-selskohozyaystvennyh-zemel-v-polzu-gosudarstva-prodolzhaetsya-v-kazahstane-2864547> (data obraeniia: 03.03.2023).

E. Karashýkeev: rabota po vozvratý neispolzýemyh selhozzemel prodolzaetsia // gov.egov.kz [Elektronnyi resýrs]. URL: <https://betaegov.kz/memleket/entities/moa;land/news/details/e-karashukeev-rabota-po-vozvratu-neispolzuemyh-selhozzemel-prodolzhaetsya> (data obraeniia: 03.03.2023).

Svodnyi analiticheskii otchet o sostoianii i ispolzovanii zemel Respyblki Kazahstan za 2021 god. [Consolidated analytical report on the state and use of lands of the Republic of Kazakhstan for 2021.] Ministerstvo selskogo hoziaistva RK Komitet po ýpravleniiu zemelnymi resýrsami. Nýr-Sýltan, 2021. 334 s.

Abýov K. K., Kýlmaganbetova A. S. Ispolzovanie zemel selskohoziaistvennogo naznacheniia na ýsloviiah arendy // Problemy agrorynka. [Use of agricultural land on lease terms // Problems of the agro market.] (2018). № 4 (0). С. 174–179.

Kodeks Respyblki Kazahstan ot 25 dekabria 2017 goda № 120-VI «O nalogah i drýgih obiazatelnyh platejah v býdjet (Nalogovyí kodeks)». [Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI “On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax Code)”] (s izmeneniami i dopolneniami po sostoianiyu na 21.02.2023 g.)

Mineev V. G. Agrohimiia. [Agrochemistry] 2-e izd., pererab. i dop // М.: Изд-во МГУ. – 2004.

V Kazahstane jdýt vysokú úrožaj podsolnechnika [Elektronny resýrs]. [A high sunflower harvest is expected in Kazakhstan] URL: <https://eldala.kz/specproekty/9741-v-kazahstane-zhdut-vysokiy-urozhay-podsolnechnika> (data obraeniia: 03.03.2023).

«Kazfosfat» zafiksiroval tseny na údobreniia [Elektronny resýrs]. [“Kazphosphate” fixed prices for fertilizers] // URL: <https://liter.kz/kazfosfat-zafiksiroval-tseny-na-udobreniia-1657900802/> (data obraeniia: 03.03.2023).

Ziudina D. A. Sovremennoe sostoianie razvitiia platnosti zemlepolzovaniia v ýsloviiah razvitiia rynka nedvijimosti v Kazahstane. [The current state of the development of paid land use in the context of the development of the real estate market in Kazakhstan] // Moskovskii ekonomicheskii jýrnal. (2016) № 1. С. 53–63.

Saparbaev A. D., Makýlova A. T., Saparbaeva E. A. Optimizatsionnye modeli raspredeleniia zemelnyh úgodú pod zernovye kýltýry // Problemy agrorynka. [Optimization models for the distribution of land for grain crops // Problems of the agro market.] // (2020) № 3 (0). С. 202–208.

Ahmetova N. Z., Sekenova J. E. Zonirovanie territorii zemel naselennykh pýnktoy Respýblikí Kazahstan // Problemy agrorynka. [Zoning of the territory of lands of settlements of the Republic of Kazakhstan // Problems of the agro market.] (2021). № 1 (0). С. 138–146.

Kýrmanova G. K. Vnýtrihoziaistvennoe zemléýstroistvo zemlepolzovaniia selskohoziastvennykh sýbektov // Problemy agrorynka. [On-farm land management of land use of agricultural entities // Problems of the agro market] // (2021). № 1 (0). С. 132–137.

МРНТИ 10.53.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.011>

**Р. Ережепқызы^{1*}, А.М. Наширбекова¹, С.К. Есетова²,
И.Е. Смаилова³, Т.А. Имангазиев²**

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

²Қайнар Академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

³С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Қазақстан, Өскемен қ.

*e-mail: umerbaeva.roza@kaznu.kz

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІП ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМНІҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Бүгінгі таңда ҚР-да қолайсыз экологиялық ахуал өткір мәселелердің бірі болып қалуда. Сонымен қатар, кейбір мамандардың пікірінше, Қазақстан мен көршілес республикалардың табиғаты мен халқының экологиялық жағдайы әлемдегі ең нашар жағдайға жатады.

Осы мақалада ҚР-да экологиялық білім беру мен тәрбиеге кешенді құқықтық талдау жүргізілді, қамтамасыз етудің, іске асырудың құқықтық негіздері қаралды.

Ұлттық құқық нормаларына сәйкес экологиялық білім беру мен тәрбиелеуді қамтамасыз етуді құқықтық реттеудің қалыптасуы зерделенді. Экологиялық – құқықтық сана – экологиялық мәселелерді шешуге ықпал ететін негізгі фактор ретіндегі түсінікті қалыптастыру мақсатын көздейтін ұсыныстар мен теориялық мәселелер қарастырылды. ҚР экологиялық заңнамасын, оның ішінде экологиялық тәрбие мен білім беру, ағарту мен мәдениет мәселелеріне салыстырмалы зерттеу нәтижесінде, тиімді перспективалы нормаларды бөліп алу, сондай-ақ оларды ұлттық заңнаманың нормаларына ендіру бойынша ұсыныстар қарастырылды.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті ЖТН АР14872548 “Қазіргі экологиялық құқықтық тәртіп: қазақстандық кейс” тақырыбында гранттық қаржыландырудың ғылыми-зерттеу жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

Түйін сөздер экологиялық қауіп, экологиялық білім, экологиялық – құқықтық сана, экологиялық білім беру мен тәрбиелеу, экологиялық заңнама

**R. Yerezhpekyzy^{1*}, A.M. Nashirbekova¹, S.K. Yessetova²,
I.E. Smailova³, T.A. Imangaziyev²**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Academy «Kainar», Kazakhstan, Almaty

³S. Amanzholov EKSU, Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk

*e-mail: umerbaeva.roza@kaznu.kz

The role and importance of environmental education in the system of environmental law and order

To date, the unfavorable environmental situation remains one of the acute problems in the Republic of Kazakhstan. According to certain experts of this industry, the ecological situation and the state of the environment in Kazakhstan and the CIS countries is among the worst in the world.

In this article, a comprehensive legal analysis of environmental education and upbringing in the Republic of Kazakhstan is carried out, the legal foundations of provision and implementation are considered.

The formation of legal regulation of environmental education and upbringing in accordance with the norms of national law has been studied. The proposals and theoretical issues aimed at forming an understanding of ecological and legal consciousness as the main factor contributing to the solution of environmental problems are considered.

As a result of a comparative study of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan, including on issues of environmental education and education, enlightenment and culture, proposals for the allocation of effective perspective norms, as well as their implementation in the norms of national legislation, were considered.

This study was prepared as part of the implementation of the grant funding research project by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP14872548 Modern environmental Law and order: Kazakhstan case).

Key words ecological danger, ecological education, ecological and legal consciousness, ecological education and upbringing, environmental legislation.

Р. Ережепқызы*¹, А.М. Наширбекова¹, С.К. Есетова²,
И.Е. Смаилова³, Т.А. Имангазиев²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Академия Кайнар, Казахстан, г. Алматы

³Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Казахстан, г. Усть-Каменогорск

*e-mail: umerbaeva.roza@kaznu.kz

Роль и значение экологического образования в системе экологического правопорядка

На сегодняшний день в РК одной из острых проблем остается неблагоприятная экологическая ситуация. По мнению определенных специалистов данной отрасли экологическая обстановка и состояние окружающей среды в Казахстане и странах содружества относится к худшему в мире.

В данной статье проведен комплексный правовой анализ экологического образования и воспитания в РК, рассмотрены правовые основы обеспечения, реализации.

Изучено формирование правового регулирования обеспечения экологического образования и воспитания в соответствии с нормами национального права. Рассмотрены предложения и теоретические вопросы, преследующие цель формирования понимания эколого – правового сознания как основного фактора, способствующего решению экологических проблем.

В результате сравнительного исследования экологического законодательства РК, в том числе по вопросам экологического воспитания и образования, просвещения и культуры, рассмотрены предложения по выделению эффективных перспективных норм, а также их внедрению в нормы национального законодательства.

Данное исследование подготовлено в рамках реализации научно-исследовательского проекта грантового финансирования Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан ИРН АР14872548 на тему: «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс».

Ключевые слова: экологическая опасность, экологическое образование, эколого-правовое сознание, экологическое образование и воспитание, экологическое законодательство.

Кіріспе

Табиғат өзінің жағдайын әр түрлі белгілер арқылы көрсетеді, олар цунами, су тасқыны, орман өрттері, жер сілкінісі, өзге де табиғи апаттар болуы мүмкін. Бұл адамның тірі табиғатпен материалдық және рухани қажеттіліктері арқылы тығыз байланыста екендігімен түсіндіріледі, яғни адамзат тұтастай алғанда дамып, өзінің еңбек және рухани тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа беру арқылы жер бетінде мәдени орта жасайды. Оқиғалардың стихиялық дамуын тоқтату, оларды қалай басқару керектігі туралы мәселені білім арқылы ғана жүзеге асыра аламыз.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағдарланған жаңа ұлттық білім беру жүйесінің қалыптасуы жүріп жатыр. Тәуелсіздіктің қысқа тарихи кезеңінде еліміз әлемдік қоғамдастықпен ықпалдаса отырып, экономикада айтарлықтай өсуге қол жеткізді. Бұл тұрғыда білім беру жүйесінің рөлі мен маңызы артып келеді. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім беруді демократияландыру мен ізгілендіруді, осы саланы басқаруды орталықсыздандыруды қамтамасыз ететін

нормалар бар. Осы заңмен мектепке дейінгі білім берудің басты міндеті анықталды – мемлекеттің ұлттық және әлемдік мәдениет, жалпыадамзаттық құндылықтар, оқу тілі мен оқу орнының түрін таңдау еркіндігі негізінде баланың жеке басын қалыптастыру және дамыту үшін қажетті жағдайлар жасалуға мүмкіншіліктер бар (Білім туралы заң 2007).

Экологиялық білім берудің қалыптасу тарихы үш кезеңде дамыды:

1-кезең (1970 жылға дейін) – табиғатты қорғау білімі;

2-кезең (1970 – 1992ж.) – экологиялық білім;

3-кезең (1992 ж. – біздің уақытқа дейін) – экологиялық тұрақты даму үшін білім беру.

Экологиялық білім беру жүйесінің тиімді іс-қимылының міндетті шарты ретінде нормативтік-құқықтық базаны айтуымыз қажет, ол өз кезегінде экологиялық заңнаманың құрамдас бөлігі. Экологиялық заңнама – бұл күрделі, көп деңгейлі білім беру жүйесі болып табылады.

Мұнда Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызындағы Конституциясы ерекше орын алады, ол Қазақстан құқығының барлық заң салаларының негізгі қайнар көзі болып негізделген.

ҚР Конституциясы азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға, оның жағдайы туралы сенімді ақпаратқа және экологиялық құқық бұзушылықтармен денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген залалды өтеуге, экологиялық білім беру мен халықты ақпараттандырудың басымдығы мен заңнамалық негізін анықтайды (ҚР Конституциясы 1995).

Әрине, бұл жалпы ережелер экологиялық білім беруді тікелей реттемейді және көрсетпейді, бірақ бұл нормалар барлық деңгейдегі заңдар мен заң актілерінде неғұрлым егжей-тегжейлі әзірлеу мен нақтылау үшін бастапқы қайнар көзі болып табылады.

Тұтастай алғанда, қазір орнықты дамуға көшудің басым міндеттері болып мыналар саналады:

- жаһандық және өңірлік деңгейлерде әлеуметтік үйлесімділікті қолдау;
- «жасыл экономиканы», жоғары технологиялар мен балама энергия көздерді дамыту;
- тұрақты даму мәдениетін қалыптастыру;
- әлемнің түрлі аймақтарында толеранттылыққа, өзара түсіністікке ықпал ету;
- білім беру жүйесін тиісті реформалау және басқа да бірқатар міндеттер.

Бұл жерде, қазіргі қолданыстағы ҚР ЭК көрсетілген экологиялық білім берудің үздіксіздігі қағидасын аламыз. Бұл қағида экологиялық білім беру мен тәрбие берудің негізгі қағидасы деп санаймын. Бұл ҚР Білім туралы 2007 жылғы заңында көрсетілген білім берудегі мемлекеттік саясаттың қағидасы бабынан көре аламыз (Білім туралы заң 2007). Бұл қағида тұлғаның экологиялық санасын қалыптастырудың біртіндеп және кезең-кезеңімен байланысты, сондықтан ол бүкіл экологиялық және білім беру процесін мектепке дейінгі, мектеп, университет және басқа білім берудің барлық кезеңдерінде олардың сабақтастығы мен дамуында ұйымдастыруды белгілейді. Үздіксіздік қағидатын жүзеге асыру өз білімін үнемі жетілдіру, өзін-өзі тәрбиелеу қажеттілігін сезінетін экологиялық сауатты, зияткерлік және эмоционалды дамыған азаматтарды дайындаумен байланысты. Экологиялық білім берудің (тәрбиені қоса алғанда) үздіксіздігі қағидаты адамды үнемі өзгеріп тұратын қоршаған ортаға бейімдеу қажеттілігінен туындайды (Хаджиев А.А.2005:62).

Қазақстан Республикасында, оның ішінде қолданыстағы экологиялық тәрбие мен білім беру саласындағы қоршаған ортаны қорғау мәселелерін реттейтін негізгі нормативтік акт 2021 жылғы 2 қаңтарда қабылданған ҚР Экология Ко-

дексі болып табылады, онда 12 – бөлімнің «Экологиялық білім беру мен ағарту, мамандардың біліктілігін арттыру» деген атаумен экологиялық тәрбие мен білім беруге арналған ережелерді қамтиды (Экология Кодексі 2021 (Экология Кодексі 2021:192-194 б.).

2021 жылы қабылданған жаңа ҚР ЭК өзгертулерді атап өту маңызды, себебі экологиялық білім беру мен тәрбие берудің негізгі жемісі ретінде қарастыратын экологиялық мәдениет ұғымы енгізілді. Экологиялық білім беру тұжырымдамасы 2007 жылы ҚР ЭК қолданылмады, онда тек экологиялық білімді, сондай – ақ экологиялық заңнаманы тарату туралы айтылды, ал экологиялық және экологиялық-құқықтық білімді тарату субъектілерінің шеңбері мемлекеттік органдармен, ҚР кәсіподақтарымен, қоғамдық бірлестіктермен, бұқаралық ақпарат құралдарымен шектелді. Экологиялық білім беру мен тәрбие беру мақсаты орнықты даму принциптеріне негізделген азаматтардың белсенді өмірлік ұстанымын және қоғамдағы экологиялық мәдениетті қалыптастыру болып табылады деп қана көрсетілді (Экология Кодексі 2021:12).

Ал жаңа ҚР ЭК осы ұғымдарға толығымен түсініктеме бере отырып, келесідей анықтама-ны бекітті. Экологиялық білім тек нысаналы аудиторияға ғана емес, сонымен қатар қоғамның барлық топтарына бірдей таралатыны туралы айтылады.

Сонымен қатар, ҚР ЭК экологиялық білім беру мен тәрбие беру мәселелерін шешу мақсатын көздейтін, бағдарламалар мен бастамаларға мемлекет тарапынан қолдау көрсетіледі. Сондай-ақ, экологиялық қорлары, ҚР заңнамасына сәйкес басқа көздер есебінен қаржыландыруға рұқсат етіледі. Өз өкілеттіктері шегінде мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары, заңды және жеке тұлғалар экологиялық мәдениет саласындағы қызметті бірлесіп қолдау үшін ақшалай және материалдық қаражатты біріктіруге құқылы.

Сонымен қатар, ҚР ЭК экологиялық білім беру мен тәрбие беру мәселелерін шешу мақсатын көздейтін, бағдарламалар мен бастамаларға мемлекет тарапынан қолдау көрсетіледі. Сондай-ақ, экологиялық қорлары, ҚР заңнамасына сәйкес басқа көздер есебінен қаржыландыруға рұқсат етіледі. Өз өкілеттіктері шегінде мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары, заңды және жеке тұлғалар экологиялық мәдениет саласындағы қызметті бірлесіп қолдау үшін ақшалай және материалдық қаражатты біріктіруге құқылы.

Зерттеу материалдары мен әдістер

Мақалада ғылыми және философиялық көзқарастар, қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық қағидаттары, орнықты даму идеялары, экологиялық заңнаманың негіздері құрады. Зерттеуде қойылған мақсатқа жету үшін қазіргі ғылымды танудың жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістері, оның ішінде нақтылап айтсақ, тарихи, нормативтік, функционалды, салыстырмалы, жүйелік, эмпирикалық әдістер қолданылды.

Мақалада ең алдымен, қазақстандық және шетелдік авторлардың экологиялық заңнама мәселелерін зерттеуге, қазіргі даму тенденциялары мен экологиялық білім беру мен тәрбие жүйесін жетілдіру жолдарын зерттеуге, табиғат пен қоғам арасындағы қарым-қатынас жүйесіндегі экологиялық білімнің орны мен рөлін анықтауға арналған ғылыми еңбектері болып табылады. Тұрақты даму тұжырымдамасына арналған еңбектер де, осы теорияның пайда болуын болжайтын және қазіргі экологиялық білімнің әдіснамалық негізін құратын жұмыстар да қолданылды. Зерттеу барысында құқық мәселелері бойынша ғана емес, педагогика, философия, журналистика, экология саласындағы ғылыми еңбектер де пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Бірқатар ғалымдардың пікірінше, табиғатты қорғаудың қазіргі проблемаларынан туындайтын қажетті білім мен дағдыларды таратуға және тәжірибеге енгізуге бағытталған экологиялық білім табиғи объектілерді қорғаудың құқықтық режимін сақтауға және тиісті құқық бұзушылықтардың алдын алуға жанама түрде ықпал етеді.

Қабылданған шараларға қарамастан, экологиялық білім беру мен тәрбиенің жай-күйі үлкен алаңдаушылық тудырады, бұл қоғамдағы экологиялық проблемаларды дұрыс бағаламауға, экологиялық нигилизмге және экологиялық надандыққа, бюджеттік қаржыландырудың жеткіліксіздігіне, экологиялық білім беруді тиімді мемлекеттік басқарудың болмауына және осы процесті мемлекеттік емес құрылымдармен тиісті үйлестіруге байланысты болып келеді. Осыған байланысты, мемлекет тарапынан тек қана құқықтық реттеу ғана емес, сонымен қатар «Экологиялық тұрақты дамуға» қажетті стратегияларды, даму жоспарлары ұйымдастырылады.

Заңның, реформалардың, ұлттық стратегиялардың қолданылу саласы Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесінің экология-

лық компонентін, Қазақстан Республикасының экологиялық білім беру кеңістігін, сондай-ақ үздіксіз экологиялық білім беру мен білім беру жүйесін басқаруды қамтитын үздіксіз экологиялық білім беру және тәрбие беру жүйесі болуы керек.

Мұндай түсініктер мен нанымдар экологиялық тәрбие мен білім берудің ұзақ процесінің нәтижесінде қалыптасады. Бұған кейбір негізгі ережелерді орындау арқылы ғана қол жеткізуге болады. Қолданыстағы құқықты құру мен іске асырудың негізі бола отырып, қағидаттар қоғам өмірінің барлық салаларын одан әрі демократияландыруға және құқықтық мемлекет қалыптастыруға бағытталған.

А.А. Хаджиев атап өткендей, «қағидалар объективті түрде анықталған, құқықтық материяның бастапқы қағидалары ретінде әрекет етеді, құқықтық реттеудің бүкіл жүйесін енгізеді және анықтайды» (Хаджиев 2005:36).

Ф.Н. Фаткуллин заң қағидалары «оның мазмұнына тікелей енеді, маңызды нормалар ретінде ұсынылған, нақты көрсетілген және осы нормаларда бекітілген» (Фаткуллин 1987:33) деп санайды.

В.И. Леушин «құқықтық қағидалар заң үшін, тұтастай алғанда, оның жекелеген салалары мен ірі құқықтық институттары үшін заң мен құқықтық реттеудің бірлігін қамтамасыз етеді» () деп сендірді.

Н.Б. Мұхитдиновтың пікірінше, құқық қағидаттары «олар қоғамда бар объективті заңдылықтарды бейнелейді деген мағынада объективті, бірақ қалыптастыру және іске асыру тұрғысынан – бұл субъективті санаттар» деп есептейді (Мұхитдинов 1987: 101 б.).

Осы ғылыми көзқарастармен бөлісе отырып және зерттеу тақырыбына қатысты қолда бар ғылыми әзірлемелерге сүйене отырып, құқық қағидаттары құқықтың мазмұнын, оның мәні мен қоғамдағы мақсатын сипаттайтын жетекші идеялар деген қорытындыға келуге болады. Осы мәселенің ғылыми зерттелуіне қарамастан, экологиялық білім мен тәрбие туралы құқық қағидаттарының проблемалары өзінің өзектілігін және маңыздылығын жоғалтқан жоқ, сондықтан жаңа мемлекеттілік, нарықтық экономиканың дамуы және жаңарып жатқан заңнама жағдайларында одан әрі әзірлеу мен ой елегінен өткізуді талап етеді. ҚР Білім туралы заңының 3-бабында білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидалары бекітілген. Олар сонымен қатар экологиялық білім берудің де негізгі қағидалары деп айта аламыз.

Үздіксіз білім беру (ағылш. lifelong learning) – тұлғаның өмір бойы білімдік (жалпы және кәсіби) әлеуетін өсіру процесі. 1970 жылдардың ортасынан бастап үздіксіз білім беру идеясы әлемнің көптеген елдерінде кеңінен таралды және қазіргі уақытта қазіргі заманғы адамға қажет «жаңа» сауаттылықтың бірі ретінде қарастырылуда (Bridges, D. 1992:15).

Бағалаудың екіұштылығына қарамастан, қазіргі уақытта (постиндустриалды қоғам, «білім экономикасы») үздіксіз білім адам мен әлеуметтік-экономикалық дамудың, өмір сүру сапасын жақсартудың негізгі қозғаушы күші ретінде қарастырылады.

«Өмір бойы оқыту» дегеніміз, адамдар оқуды жалғастыру, оқуды үнемі жаңартып отыру, өмір бойы дағдыларын жетілдіру керек дегенді білдіреді. Сонымен қатар, өмірдің әртүрлі аспектілерін қамту маңызды, олардың бірі, әрине, қоршаған ортаны зерттеу, оның экологиялық сапасын сақтау, саркылу мен жойылудан қорғау болып табылады. Үздіксіз экологиялық білім берудің мәнін оның негізгі мақсаттарының сипаттамасы арқылы түсінуге болады:

- экологиялық сана мен ойлауды дамыту;
- тұлға мен қоғамның экологиялық мәдениеті;
- әр адамның табиғатқа жауапкершілікпен қарауы;
- табиғат пайдаланудың практикалық тәжірибесін қалыптастыру және адамдардың салауатты өмір салтына, тұрақты әлеуметтік экономикалық дамуға және экологиялық қауіпсіздікке ықпал ететін шешімдерді саналы қабылдауы.

Үздіксіздіктің тиімділігі тиісті білім беру бағдарламалары мен стандарттарының жеткілікті санының және қолжетімділігінің, білім беру қызметтерінің әртүрлілігі мен сапасының, білім беруді басқарудың саналы жүйесінің болуына ғана байланысты емес.

Көп нәтиже оқу процесін дамыған психологиялық қамтамасыз етумен, адамның жасын, мәдени, өмірлік және кәсіби тәжірибесін, өмір сүру жағдайларын ескере отырып, экологиялық сауатты болуға ынталандыруды жоспарлаумен анықталады. Үздіксіз экологиялық білім беру жүйесін құрудың қағидасына келер болсақ ол үздіксіз экологиялық білім беруде тұтас оқу процесін жобалау мен жүзеге асыруда басшылыққа алынуы керек принциптердің келесі жүйесін жүзеге асыруға болады.

Демократиялылық және әмбебаптылық қағидасы кез-келген жастағы адамға, кез-келген жерде, кез-келген уақытта, осы адамның қажеттіліктеріне, мүдделері мен мүмкіндіктеріне сәйкес

кез-келген деңгейдегі экологиялық тәрбие және білім беру қызметтерінің мазмұны, түрлері мен формаларының қол жетімділігі мен алуан түрлілігін білдіреді.

Экологиялық білім беруді ізгілендіру қағидасы бірлескен шығармашылық қызмет, өзара білім беру, өзара байыту және білім беру процесінің субъектілері арасындағы диалогтық қарым-қатынас жүзеге асырылатын, әркімнің шығармашылық даралығын көрсетуге және дамытуға мүмкіндік беретін білім беру мекемесінің өмір салтын құруды қамтиды. Тұлғаның экологиялық мәдениетінің үздіксіз өсуін қамтамасыз ететін экологиялық білім беру деңгейлерінің тік интеграция қағидаты.

Негізгі, қосымша, мемлекеттік, мемлекеттік емес және қоғамдық білім беру мекемелерінің қызметін көлденең үйлестіру қағидаты үздіксіз жүйеде келісілген білім беру саясатының алғышарттарын жасайды, әртүрлі білім беру бағдарламалары мен педагогикалық технологиялардың «түйісулеріндегі» проблемалық мәселелерді жояды (Зорькина 2018:27-30 б.).

Экологиялық білімнің адам мен қоғамның іс жүзінде өзгеретін ісәрекетінің қажеттіліктерімен байланысы қағидаты – экология және қоршаған ортаны қорғау саласындағы абстрактілі ағартушылықтан бас тартуды және нақты экологиялық деректерді қолданатын, экологиялық ақпаратты нақты өмірдің проблемалары мен міндеттері контекстінде және адамдардың кәсіби қызметі кезеңінде қолдану жағдайларын модельдейтін контекстік типтегі оқутәрбие процесінің белсенді моделіне көшуді қамтиды.

Бұл принцип, шын мәнінде, экологиялық білімнің, ғылымның, өндірістің және адам өмірінің педагогикалық негізделген интеграциясының қажеттілігін білдіреді. Экологиялық білім беру мазмұнының икемділігі, вариативтілігі, жүйелілігі және пәнаралық байланыс қағидасы. Икемділік адам мен қоғамның экологиялық білім берудегі өзгеретін қажеттіліктеріне сәйкес мазмұнды өзгере отырылуына байланысты қайта қарауды қажет ететін білім беру бағдарламаларының алуан түрлілігін талап етеді. Яғни, қоғам бір орында тұрақтамайды.

Адамның қоғамдағы орны әр кезеңдерде түрлі қатынастарға түсуімен сипатталады. Сондай-ақ, адамның ақпаратты қабылдау, оны түсіну мүмкіншіліктері жас өсуіне қарай өзгеретінін де естен шығармауымыз қажет. Мәселелілік оқыту мен тәрбиелеу процесінде экологиялық ойлау мен танымдық мотивацияны дамытудың қажетті шарты болып табылады. Жүйелілік пен

пәнаралық қарым-қатынас экологияның ғылым ретіндегі бірегейлігін, оның теориялық білім мен адамның практикалық іс-әрекетінің әртүрлі салаларын интеграциялау, экожүйенің бірлігін бейнелеу қабілетін көрсетеді. Білім алушының алдына проблемалық мәселені қою негізгі қағидалардың бірі болып табылады.

Себебі, теориялық білімді қорытындылау, түйіндеу мақсатында тәжірибе жүзінде алынған білім өмір бойы адамның санасында сақталады. Экологиялық тәрбие мен білім беру жағдайында, білім алушының тұрғылықты жеріндегі экологиялық жағдаймен таныстыру, экологиялық жай – күйі туралы шынайы ақпаратты алуы экологиялық жанашырлықты оята отырып, адамның экологиялық мәдениетінің қалыптасуына алып келеді. Білім беру бағдарламалары мен педагогикалық технологиялардың сабақтастығы қағидасы – экологиялық мәдениеттің үздіксіз дамуын, адамның экологиялық білім берудің келесі кезеңдеріне көшуінің жеңілдігін қамтамасыз етеді.

Сабақтастық мемлекеттік білім беру стандарттарында айқындалған экологиялық білім берудің іргелі мазмұнына негізделеді. Мазмұнның өзектілігіне ие бола отырып, адам оқу түрлерін, қарқыны мен мерзімін, экологиялық білім арудың жеке бағдарламасын өз бетінше таңдай алады. Экологиялық білім берудегі ұлттық-мәдени дәстүрлерді, демографиялық, табиғи және әлеуметтік-экономикалық жағдайларды есепке алу принципі – оқыту мен тәрбие мазмұнын таңдауға да, оқу орындарына осы аймақ, қала, ауыл үшін нақты экологиялық ақпарат беруге, сондай-ақ білім беру процесін ұйымдастыруға да қатысты. жалпыадамзаттық және ұлттық дәстүрлердің ең жақсы үйлесімі мәдениет.

Жалпы, кәсіптік және экологиялық білім берудің бірлігі қағидаты барлық қолданыстағы білім беру бағдарламаларын және жалпы және кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттарын мазмұнды экологияландыруды да, арнайы экологиялық бағдарламаларды пайдалануды да көздейді. Бұл жеке тұлғаның экологиялық дүниетанымын оның жалпы дүниетанымының органикалық құрамдас бөлігі ретінде қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Дербес міндет эколог-мамандар мен педагог-экологтарды даярлау және олардың біліктілігін арттырудың білім беру бағдарламаларын кеңейту болып табылады (26).

Үздіксіз экологиялық білімге көшу жоғарыда аталған принциптердің жиынтығын жүйелі түрде жүзеге асыруды білдіреді, олардың әрқайсысы экологиялық білімнің белгілі бір деңгейлері мен

бағытына қатысты нақтыланады. Осылайша, экологиялық бағдарланған білім беру ортасын құру экологиялық бағдарланған қызметті ұйымдастырудың маңызды шарты болып табылады, ал қоршаған ортаның өзі оны ұйымдастыру мен жүзеге асыру үшін кеңістік болып табылады.

Экологиялық бағдарланған дамытушы білім беру ортасы тиімділігінің интегралдық критерийі оның шеңберінде білім алушылардың экологиялық бағдарланған дүниетанымын қалыптастыру үшін жағдайларды қамтамасыз ету мүмкіндігі болып табылады. Адамды тұлға ретінде, маман ретінде, азамат ретінде, «экологиялық субъект» ретінде экологиялық білім беру мен тәрбиелеудің әртүрлі тәсілдеріне жасалған талдау қазіргі жаһандық экологиялық мәселелерді шешудегі білім мен тәрбиенің маңызды рөлі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Жоғары мектеп жағдайында студенттер арасында экоцентрлік типтегі экологиялық сананы қалыптастыруға ықпал ететін білім беру ортасын құру мәселесі туындайды, оның негізінде табиғатқа және адамға (өзіне және басқаларға) жеке маңызды көзқарас жатыр. Гипотеза ретінде мұндай сананың қалыптасуы студенттерді экологиялық бағдарланған іс-шараларға қосу арқылы экологиялық құзіреттілікті дамыту барысында экологиялық бағдарланған құндылықтарды алу процесі ретінде жүруі керек деп болжауға болады. Бұл үшін қажетті шарт экологиялық бағдарланған дамытушы білім беру ортасын құру болып табылады.

Үздіксіз экологиялық білім беру жүйесінің құрылымы мен мазмұны Бірінші саты – отбасылық және мектепке дейінгі тәрбие берудің мазмұны:

- сыртқы әлеммен танысу, адамның табиғатпен бірлігін, табиғат пен адамның табиғи құқықтары туралы түсініктерін түсіну, табиғаттағы алғашқы мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру;

- қоршаған ортаға эмоционалды қабылдау мен жағымды қатынасты қалыптастыру, табиғат сұлулығын көре білу;

- табиғи және адам өзгерткен табиғат туралы қарапайым білім жүйесін қалыптастыру (ең алдымен-жақын орта);

- салауатты өмір салтының бастапқы негіздерін түсіну, өз тұрғын үйіне, үй жануарларына, өсімдіктерге ұқыпты қарау, суды, электр энергиясын, азық түлікті пайдалану дағдыларын қалыптастыру, тұрмыстық қалдықтарды екінші рет пайдалану қажеттілігін түсіну;

- адамның күнделікті мінез-құлқы мен қоршаған ортаның жай-күйі, отбасы мүшелері-

нің денсаулығы мен әл-ауқатын қоса алғанда, оның өмір сүру сапасы арасындағы байланысты түсіну;

- экологиялық қауіпсіз мінез-құлықтың алғашқы дағдыларын және адам денсаулығының қоршаған орта жағдайына және өзінің мінез-құлқына тәуелділігі туралы қарапайым түсініктерді;

- адам туралы биосоциалдық болмыс және оның өмір сүру ортасы («қоршаған әлем») туралы қарапайым түсініктерді қалыптастыру;

- табиғат объектілеріне және қолдан жасалған әлем объектілеріне саналы түрде ұқыпты қарауға тәрбиелеу, экологиялық мәдениет негіздерін қалыптастыру;

- балаларды әлеуметтік пайдалы еңбекке баулу, отбасы мүшелеріне көмек көрсету, Үй жануарлары мен өсімдіктерге күтім жасау;

- қоршаған ортаға қатысты өз іс-әрекеттерін болжау, оны сақтау және жақсарту бойынша мүмкін болатын іс-әрекеттерге қатысу дағдылары мен тілегін қалыптастыру.

Екінші саты – жалпы білім беретін мектепте, бастауыш және орта кәсіптік оқу орындарында экологиялық білім беру мазмұны:

- жер шарындағы тіршіліктің әртүрлі себепсалдарлық байланыстары, табиғат пен қоғам, олардың өзара іс-қимылы туралы ғылыми идеялары, адамдардың өз өмірі үшін қолдан жасалған қоршаған ортаны құруға ұмтылысы туралы, экологиялық проблемалар, олардың пайда болу себептері туралы, биосферадағы өмір негіздерінің бұзылу қаупі туралы білімді қалыптастыру;

- бастапқы экологиялық білімді игеру, қоршаған ортаны қорғау саласындағы стандартты мәселелерді шешудің стандартты әдістері үшін жеткілікті ақпарат жинақтау, нақты анықталған алгоритмі бар қарапайым модельдерді қолдану, экологиялық мәселелерді әртүрлі деңгейлерде шешудің нақты жолдары туралы түсінік;

- салауатты өмір салтын сақтауға, қоршаған ортаны ұқыпты пайдалануға және қорғауға бағытталған қажетті шектеулерді түсіне отырып, экологиялық сау қажеттіліктерді, уәждерді, пиғылдар мен мінез-құлық әдеттерін тәрбиелеу;

- қоғам қабылдаған құқықтық және адамгершілік нормалар негізінде қоршаған ортаға, өз денсаулығына және айналасындағы адамдардың денсаулығына жауапты қатынасты қалыптастыру, адамның табиғатпен байланысының үздіксіздігі, оқушыларды практикалық экологиялық қызметке тарту, белсенді өмірлік ұстанымды және табиғат жағдайы үшін жеке жауапкершілік санасын қалыптастыру және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану;

- өз жеріндегі қоршаған ортаның экологиялық жай-күйін зерттеу мен бағалау, оны қорғау мен жақсарту жөніндегі нақты іс-қимылдар бойынша зияткерлік қабілеттер мен қарапайым практикалық дағдылар жүйесін қалыптастыру;

- эмоционалдық саланы дамыту;

- қоршаған ортаның экологиялық жайкүйін сезімдік-эстетикалық және гигиеналық бағалау, мақсатты, себепсалдарлық және ықтималдық талдау, іс-әрекеттер мен іс-әрекеттерді болжау және модельдеу қабілеті.

Жоғары мектепте әлемнің құрылымы, жаһандық, өңірлік және жергілікті экологиялық проблемалар мен олардың шығу тегі туралы, тұрақты даму негіздері туралы терең ғылыми білімі бар, қоршаған ортаның сапасын басқаруда және өзінің кәсіби қызметі саласында табиғат пайдалануда практикалық іс-қимыл жасау дағдылары мен іскерліктері бар, зияткерлік, адамгершілік және рухани әлеуеті жоғары білімді мамандарды даярлау жүргізіледі.

Іске асыру құралдары мен жолдары:

- Қазақстан Республикасының табиғаты, оның байлығы, биологиялық әртүрлілігі, экологиялық проблемалары туралы фильмдер, теле және радиохабарлар сериясын жасау және шығару;

- флорасының, фаунасының, ландшафтарының, табиғат ескерткіштерінің бірегей түрлерін сипаттай және көркем бейнелей отырып, брошюралар, ақпараттық парақтар, ғылыми-көпшілік әдебиеттер, күнтізбелер, ашық хаттар, буклеттер, кинофильмдер, пошта маркалары мен белгішелер шығару;

- халықтың жаңа экологиялық бағдарланған мінез-құлық моделін және экологиялық таза тауарлар мен көрсетілетін қызметтерге артықшылық беретін басымдықтар жүйесін құру мақсатында тұрмыстық стереотиптерге белсенді ықпал ету;

- қоршаған орта және даму проблемалары бойынша қоғамдық пікірдің тұрақты жұмыс істейтін мониторингін ұйымдастыру (әлеуметтік-экологиялық мониторинг);

- ғалымдардың, жұртшылықтың, салалар мен ведомстволар басшыларының қатысуымен кәсіпорындардың қызметінен экологиялық қауіпті, экологиялық қауіпті төмендету проблемалары бойынша материалдарды баспасөзде жариялай отырып, ашық жария «дөңгелек үстелдер», семинарлар, коллоквиумдар өткізу;

- «экожурналистика» бағыты бойынша білікті мамандарды даярлауды кеңейту.

Үкіметтік емес ұйымдардың қызметі экологиялық тәрбие мен білім берудегі мәселелерді де қамтиды. ҰЕҰ – ң қызметінің мақсаты:

- қоғамдық экологиялық сананың жоғары деңгейін қалыптастыру;

- өз мүшелері мен тұрғындары арасында экологиялық – ағарту жұмыстарын жүргізуге партияларды, саяси және қоғамдық қозғалыстарды тарту; орнықты қоғам мен табиғи жүйелерді қалыптастыру жолдарын зерттеу үшін білім беру органдарымен өзара іс-қимыл жасау;

- мемлекеттік экологиялық саясатты әзірлеуге және жүзеге асыруға ықпал ету.

Өз қызметін жүзеге асыру мақсатында, келесідей бағытта жұмыс атқарады:

- қоршаған ортаны қорғау, табиғатты қорғау заңнамасын, экологиялық мораль және этика қағидаларының нормаларын бұзуға төзбеушілікте қоғамдық пікірді қалыптастыру;

- табиғатты қорғауда бұқаралық акцияларды кеңінен насихаттауды ұйымдастыру болып табылады.

Ал қазіргі біздің жағдайымызда, бұл білім қоғамның көп бөлігін игеруі керек, адамдарға мектеп қабырғасынан бастап университетке дейінгі және қоғамның ересек топторын жалпыға бірдей экологиялық білім беру арқылы ғана мүмкін болады.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыруға бағытталған білім беру күш-жігері мектепке дейінгі мекемелер жұмысының тиімділігінің, сондай-ақ елдегі білім берудің барлық деңгейлерін іске асырудың маңызды критерийлерінің бірі ретінде танылды.

Мектептерде экологиялық білім беруге тұжырымдамалық көзқарастың болмауы мектеп түлектерінің көпшілігінің қоршаған орта проблемаларын тұтас түсінетіндігіне күмән келтіруге негіз береді. Бұл мәселелер әлеуметтік ғылымдар курстарына енгізілгеніне ешқандай дәлел жоқ. Экологияның өзі факультативті түрде оқытылады. Бірнеше мектепте экологиялық пәндерді тереңдетіп оқыту ұсынылады.

«Экология», «тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған орта» және «су ресурстары және суды пайдалану» тақырыптарын қоса алғанда, бірқатар мамандандырылған экологиялық оқу бағдарламалары бар. Мұндай тақырыптар республиканың отызға жуық жоғары оқу орындарында ғана оқытылады. Экологиялық менеджмент, экологиялық құқық (заңгер мамандығын қоспағанда) және экологиялық бақылау сияқты маңызды пәндер бойынша оқу бағдарламалары әлі де жоқ. Жоғарыда аталған пәндер бойынша даярлықтың

болмауына байланысты мемлекеттік және жеке секторларда өнеркәсіптің экологиялық зиянды салалары қарқынды дамып келе жатқан мемлекет ретінде мұқтаж болатын мамандардың жетіспеушілігі сезіледі. Шын мәнінде, бұл ұлттың өмір сүруі туралы мәселе, демек, мемлекеттік маңызы бар мәселе. Осыған байланысты экологиялық дүниетаным, экологиялық сана мен ойлау жеке адам мен тұтастай қоғамның қорғаныс және бейімделу механизмі ретінде әрекет етеді. Экологиялық қауіпсіздік Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің маңызды бөлігі ретінде әр адамның жалпы және кәсіби экологиялық мәдениеті өскен сайын нығая түседі, бұл барлық әлеуметтік топтар мен барлық жастағы адамдарға үздіксіз экологиялық білім беру мен білім беру нәтижесінде мүмкін болады.

Халықаралық экологиялық құқық (қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығы) көптеген елдердің ұлттық заңнамасына елеулі әсер ететін халықаралық құқықтың маңызды салаларының бірі болып табылады.

Ғалымдар, экологтар, заңгерлер бұл саланың басымдығы туралы бұрыннан айтып келеді. Сонымен, В.А. Грачев «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздікті заңнамалық қамтамасыз ету» мақаласында экологиялық мәдениет, экологиялық тәрбие, білім беру, білім беру экологиялық дүниетанымды қалыптастырудың және адамның белсенді өмірлік ұстанымының негізі болып табылады деп жазады (Грачев 2001). Экологиялық білімді ұжымдық қауіпсіздік факторы ретінде қарастыра отырып, автор кез келген дәрежедегі экологиялық сауатты мемлекет қайраткері ғана өзіне жүктелген салада экологиялық мәселелерді сауатты басқара алады; тек экологиялық сауатты заң шығарушы елдің құқықтық өрісін экологиялық тұрғыдан сауатты түрде түзетеді; тек экологиялық сауатты ата-аналар экологиялық сауатты ұрпақты тәрбиелейді; тек экологиялық сауатты қоғам кезкелген деңгейдегі экологиялық апаттарға жол бермейді адамзаттың болашақ ұрпақтарының аман қалуы мен өркендеуінің кепілі ретінде қарайды деп санайды. Осылайша, экологиялық заңнамаға экологиялық білім беру және ағарту мәселелері жөніндегі бөлімді енгізудің орындылығы мен негізділігі ешкімде күмән тудырмайды. Мұндай бағдарламалық құжат үздіксіз экологиялық білім беру мен ағарту жүйесін дамыту үшін жақсы негіз бола алады, егер ол ісәрекетке, ең алдымен барлық деңгейдегі мемлекеттік органдарға басшылық болуы қажет.

Атап айтқанда, В.Б. Калинин тұрақты даму үшін білім беру пәні әлеуметтік-табиғи жүйелердің тұрақтылығы, аумақтық құрылымдарды, ресурстарды, экономиканы теңгерімді жоспарлау және тұрақты басқару шарттары болып табылады деп санайды. Бұл ретте, өз мүмкіндіктерін әлі де тауыспаған экологиялық білім беруден бас тартуға болмайтындығы атап өтілді. В.Б. Калинин өзінің басқа жұмысында: «кең мағынада, тұрақты дамуға арналған білім берудің негізгі мақсаты – қоғамдық өмірдің жаңа құбылыстары мен процестерін түсінетін, көзқарастар жүйесін, идеологиялық, адамгершілік, мәдени және этикалық қағидаларды, мінез-құлық нормаларын білетін, жанжақты білімді әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыруға ықпал ету арқылы тез өзгертін әлемдегі үздіксіз білім мен қоғамға дайын болу» деп тұжырымдайды (Калинин 2012). Осылайша, автор тұрақты даму үшін білім беруді кең және тар мағынада қарастырады, егер біріншісі дүниетанымдық, моральдық мәселелерді шешуге көбірек сәйкес келсе, екіншісі басқарушылық, технологиялық және экономикалық бағыттарды қамтиды.

Қорытынды

Осыған байланысты, мұндай белгісіздікті экологиялық білім мен тұрақты даму үшін білім беруді бірлесіп қарау арқылы шешуге болады. Білім беру түрлерінің арақатынасы келесідей болуы керек деп есептейміз. Экологиялық білім дүниетанымдық тәртіп мәселелерін шешуге, жалпы халықтың экологиялық санасын қалыптастыруға, оның ішінде қоғамдық сананың нысаны ретінде, ал тұрақты даму үшін білім беру әлеуметтік жүйелер мен төменгі тәртіп жүйелерінің тұрақтылығының басқарушылық, экономикалық және тіпті технологиялық мәселелерін шешуге арналған. Білім беру процесін үйлестірілген түрде жүргізуге, түпкілікті нәтижеге тек дүниетанымдық жазықтықта ғана емес, сонымен бірге басқарушылық деңгейде де жүргізуге, экологиялық сананы қалыптастыру міндеттерін шешуге ғана емес, сонымен бірге қоғам мен табиғат арасындағы қатынастарды реттеу үшін қажетті білім мен дағдыларды беруге мүмкіндік береді. Бұл ретте тұрақты даму тұжырымдамасы шеңберінде бүкіл білім беру жүйесін экологияландыру – осы саладағы прогрестің қажетті шарты екенін тағы да атап өту қажет.

Осы зерттеудің қойылған сұрақтарды қарастыра отырып, авторлармен бірнеше қорытын-

ды жасалынды. Біріншіден, қазіргі жағдайда экологиялық білім берудің мақсаты, жоғарыда атап өткеніміздей, бүкіл адамзаттың және оның әр өкілінің экологиялық санасын қалыптастыру болып табылады, ол экологиялық мәдениетті қалыптастырудың негізі болып табылады, ол адамның тіршілік ету ортасы мен оның ішкі әлемінің үйлесімін, өзіне ғана емес, сонымен бірге жауаптылықты алатын болашақ ұрпаққа тән. Ол салауатты өмір салтына, елдің және әрбір адамның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына және экологиялық қауіпсіздігіне ықпал етуі тиіс. Бұл ретте экологиялық білім жаңа даму парадигмасының мазмұндық, дүниетанымдық жағын, ал орнықты даму үшін білім беру функционалдық – басқарушылық жағын қалыптастыруы тиіс. Мұндай бірлікте қоғам мен табиғат арасындағы қарым-қатынастың қазіргі жағдайына сәйкес келетін бүкіл білім беру процесінің күрделілігі мен жүйелілігі қамтамасыз етіледі.

Екіншіден, «қоғам – табиғат» жүйесіндегі қарым-қатынастардың күрделенуі, жаңа нақты субъективті қатынастардың пайда болуы, әсіресе экологиялық қызмет саласында, экологиялық білім беру бағдарламаларында өзгерістерді, олардың мазмұнының міндетті минимумын анықтайтын мемлекеттік білім беру стандарттарын әзірлеуді талап етеді. Сонымен бірге, біздің ойымызша, экологиялық және табиғи ресурстарды зерттеуге ерекше назар аудару керек, дәстүрлі білім беру жүйесінің негізі болуы керек барлық экологиялық білім беру бағдарламаларын олардың әмбебаптығы мен үздіксіздігіне қол жеткізе отырып, экологиялық қызметтің нақты тәжірибесімен үйлестіруді қамтамасыз ету қажет. Экологиялық білім беру процесін ақпараттық қамтамасыз ету, сондай-ақ оның белгілі бір аймақтың экологиялық қауіпсіздігі мен әл-ауқатының практикалық мәселелерін шешумен байланысы ерекше назар аударуға тұрарлық. Экологиялық білім беру барлық оқу пәндерінің құрамдас бөлігі болуға, сондай-ақ орнықты даму үшін білім берумен оңтайлы үйлесімде дербес пән ретінде оқытылуға тиіс. Сондай-ақ, студенттердің экологиялық жұмыстарға қатысуын, нақты зерттеулер жүргізуді, табиғи ортаның жай-күйін өлшеу мен талдауды көздейтін белсенділік тәсілінің мүмкіндіктерін пайдалану қажет.

Үшіншіден, қоғам мен табиғаттың үйлесімді және теңгерімді өзара ісқимылы қажеттіліктеріне сәйкес келуге тиіс экологиялық білім беру жүйесін қалыптастырудың жаңа тәсілдерін ескере отырып, қоғамдық өмірдің осы саласын құқық-

тық реттеудің қазіргі практикасын қайта қарау қажет. Бір жағынан, экологиялық қатынастарға әсер ететін барлық деңгейлерді қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерге жалпы және

кәсіби экологиялық білімге арналған арнайы бөлімдерді қосу арқылы экологиялық білім беру саласындағы қоғамдық қатынастарды жан-жақты құқықтық реттеу мүмкіндігін қарастырған жөн.

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» заңы // ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет»

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы // ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет»

Хаджиев А.А. Проблемы теории земельного права Республики Казахстан в условиях становления и развития рыночных отношений: дисс... докт.юр.наук.-Алматы: КазНУ им аль-Фараби, – 2005г. – 362стр.

Қазақстан Республикасының Экология Кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. // ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет»

Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. Курс лекций / Науч. ред.: Марченко М.Н. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 336 с.

Леушин В.И. Теория государства и права. Изд-во М., – 2009. – 120 с.

Мухитдинов Н.Б. Основы горного права.-Алма-ата,1983.-247стр.

Bridges, D. “Enterprise and liberal education”, Journal of Philosophy of Education Vol.26. No1, – 1992.- pp.91-98

Зорькина Н.В. Принципы экологического образования в контексте опережающего обучения. – European journal of education and applied psychology – 2018. -№3 С.27-30

Грачев В.А. Законодательное обеспечение охраны окружающей среды и экологической безопасности // Безопасность жизнедеятельности. – 2001. – № 1. С. 19-21.

Калинин В.В. О соотношении экологического образования и образования для устойчивого развития. Бюллетень «АсЭ-О-Информ». 2012; 54. <http://www.aseko.org/theory/ratio.htm>

References

Kazakhstan Republikasyn 2007 zhylygy 27 shildedegi “Bilim turaly” zany // KR normativtik kykyktyk aktilerinin akparattyk-kykyktyk zhuyesi “Adilet”

Kazakhstan Republikasyn 1995 zhylygy 30 tamyzdagy Constitutions // KR normativtik kukykyktyk aktilerinin akparattyk-kukykyktyk zhuyesi “Adilet”

Hadjiev A.A. Problems of the theory of land law of the Republic of Kazakhstan in the conditions of formation and development of market relations: diss... Doctor of Legal Sciences.-Almaty: KazNU named after al-Farabi, – 2005 – 362 pages.

Kazakhstan Republikasyn Ecology Codex Kazakhstan Republikasyn 2021 zhylygy 2 kantardagi No. 400-VI KRZ Codexi. // KR normativtik kukykyktyk aktilerinin akparattyk-kukykyktyk zhuyesi “Adilet”

Fatkullin F.N. Problems of the theory of state and law. Course of lectures / Scientific ed.: Marchenko M.N. – Kazan: Kazan Publishing House. un-ta, 1987. – 336 p.

Leushin V.I. Theory of state and law. Publishing house M., – 2009. – 120 p.

Mukhitdinov N.B. Fundamentals of mining law.-Alma-Ata, 1983.-247 pages.

Bridges, D. “Enterprise and liberal education”, Journal of Philosophy of Education Vol.26. No1, – 1992.- pp.91-98

Zorkina N.V. Principles of environmental education in the context of advanced training. – European journal of education and applied psychology – 2018. -No.3, pp.27-30

Grachev V.A. Legislative provision of environmental protection and environmental safety // Life safety. – 2001. – No. 1. pp. 19-21.

Kalinin V.B. On the relationship between environmental education and education for sustainable development. Bulletin “AsEcO-Infom”. 2012; 54. <http://www.aseko.org/theory/ratio.htm>

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW
AND PROCESS, FORENSICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА**

L.K. Kusainova¹ , V.V. Khan² ,
A.B. Izbassova^{3*} , A.B. Sopykhanova¹

¹Karaganda University named after E.A. Buketov, Kazakhstan, Karaganda

²Law Enforcement Academy under the General Prosecutor's Office, Kazakhstan, Astana

³Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: A_izbasova@mail.ru

EXPLICATION OF THE IRRATIONAL COMPONENT OF THE RIGHT TO THE FAIR COURT IN THE CRIMINAL PROCESS OF KAZAKHSTAN

The article analyzes the principle of judicial protection of the rights and freedoms of a citizen in criminal proceedings, which is dictated by the genetic need of a person to seek justice in resolving the current conflict situation with the help of a neutral authority, an impartial judge. The principle being an integral component of the ideological system of law as a phenomenon of civilization and culture of mankind. At the same time, the principle of protecting the rights and freedoms of a person and a citizen is explicated in procedural norms and acts by national courts in different ways, which affects the completeness or declarativeness of its practical action. An analysis was also made of the implementation of the principle of judicial protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in criminal proceedings by applying the transformation of the accusatory bias paradigm, establishing cause-and-effect relationships, manifestation and prevalence of the irrational component in the content of this principle through methods of analysis and synthesis. To increase the role and implement its, it should not be limited to institutional mechanisms and bureaucratization of going to court.

The branch of criminal procedural law, which regulates the powers of the defense to collect evidence, is the most sensitive to criticism from society, since there is an imbalance of capabilities between the defense and prosecution, which contradicts the principle of adversarial and equal rights of the parties.

Key words: principle of judicial protection, human and civil rights and freedoms, irrational component, rational component, accusatory bias paradigm, transformation, court, explication, justice.

Л.К. Кусаинова¹, В.В. Хан², А.Б. Избасова^{3*}, А.Б. Сопыханова¹

¹Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.

²Бас прокуратура жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қазақстан, Астана қ.

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: A_izbasova@mail.ru

Құқықтың иррационалды компонентінің Қазақстанның қылмыстық процесіндегі әділетті сотқа экспликациясы

Мақалада қылмыстық сот ісін жүргізуде азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау принципі талданады, ол адамның қазіргі жанжалды жағдайды бейтарап биліктің, бейтарап судьяның көмегімен шешуде әділдік іздеуге генетикалық қажеттілігінен туындайды. Ол қағидасы адамзат өркениетінің және мәдениетінің феномені ретіндегі құқықтың идеологиялық жүйесінің құрамдас бөлігі бола отырып, қисынсыз сипатқа ие. Сонымен қатар, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қағидасы іс жүргізу нормалары мен ұлттық соттардың актілерінде әртүрлі тәсілдермен түсіндіріледі, бұл оның практикалық әрекетінің толықтығына немесе декларативтілігіне әсер етеді. Сондай-ақ, қылмыстық сот ісін жүргізуде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау принципін іске асыруға айыптау парадигмасын түрлендіруді қолдану, себеп-салдарлық байланыстарды орнату, талдау және синтез әдістері арқылы осы принциптің мазмұнындағы иррационалды компоненттің көрінісі мен таралуы арқылы талдау жүргізілді. Ол қағидатының рөлін арттыру және іске асыру үшін институционалдық тетіктермен және сотқа жүгінуді бюрократиялаумен шектелмеуге тиіс.

Дәлелдемелерді жинау жөніндегі қорғаныс өкілеттіктерін реттейтін қылмыстық іс жүргізу құқығы саласы қоғамның сынына өте сезімтал, өйткені қорғаныс пен айыптау арасында тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі принципіне қайшы келетін мүмкіндіктер теңгерімсіздігі

Түйін сөздер: сотты қорғау принципі, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары иррационалды компонент, рационалды компонент, айыптау парадигмасы, трансформация, сот, экспликация, әділеттілік.

А.К. Кусаинова¹, В.В. Хан², А.Б. Избасова^{3*}, А.Б. Сопыханова¹

¹Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Казахстан, г. Караганда

²Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре, Казахстан, г. Астана

³Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: A_izbasova@mail.ru

Экспликация иррационального компонента права на справедливый суд в уголовном процессе Казахстана

В статье проанализирован принцип судебной защиты прав и свобод человека гражданина в уголовном судопроизводстве, который продиктован генетической потребностью человека в поиске справедливости решения сложившейся конфликтной ситуации с помощью нейтрального авторитета, беспристрастного судьи. Он по своей природе носит иррациональный характер, являясь составным компонентом идейной системы права как феномена цивилизации и культуры человечества. В то же время принцип защиты права и свобод человека и гражданина эксплицируется в процессуальных нормах и актах национальными судами по-разному, что сказывается на полноте или декларативности его практического действия. Также проведен анализ реализации принципа судебной защиты прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве путем применения трансформации парадигмы обвинительного уклона, установления причинно-следственных связей, проявления и превалирования иррационального компонента в содержании данного принципа через методы анализа и синтеза. Для повышения роли и реализации его не должно ограничиваться институциональными механизмами и бюрократизацией обращения в суд.

Отрасль уголовно-процессуального права, регулирующая полномочия защиты по сбору доказательств, наиболее чувствительна к критике со стороны общества, поскольку существует дисбаланс возможностей между защитой и обвинением, что противоречит принципу состязательности и равноправия сторон.

Ключевые слова: принцип судебной защиты, права и свободы человека и гражданина, иррациональный компонент, рациональный компонент, парадигма обвинительного уклона, трансформация, суд, экспликация, справедливость.

Introduction

Scientific research in the field of human rights, protections and freedoms has been carried out since the 20th century. In any legal democratic state, both the state and the citizen must correlate their actions with the law. Thus, with any conflict of interests or different legal understandings, legal conflicts are possible. Thus, this situation will be resolved by the courts – an independent link of state power, which, having a special apparatus, protects the rights and freedoms of people, asserts legality and justice.

Thus, the principle of protecting the rights and freedoms of man and citizen is irrational in nature, being an integral component of the ideological system of law as a phenomenon of civilization and culture of mankind. At the same time, the principle of protecting the rights and freedoms of man and citizen is explicated in procedural norms and acts by national courts in different ways, which affects the completeness/declarativeness of its practical action.

Everyone has the right to fair protection. Therefore, the content of the irrational component in this principle is its expression.

So it can be argued that the principle of judicial protection of human rights and freedoms is a reflection of international norms that form the constitutional system of natural human rights and freedoms.

Yes, Art. 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml) states the legal postulate of the inalienability of the human right to a fair and public (public) trial.

The explication of the principle of judicial protection of human rights and freedoms in the form of a rational component of the legal law, national normative and procedural acts, embodies the guarantee of complete equality of the parties, which forms an integrative paradigm of concepts: a semantic outline of the nature and basis of the charge (the principle of the language of legal proceedings); a real possibility of exercising the right

to protection; direct and immediate access to justice; the right to legal assistance; cross-examination; putting forward their own version of the defense and refuting the position of the prosecution; witness immunity (<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>).

This position of the principle of judicial protection of rights and freedoms is dictated by the genetic need of a person to seek justice in resolving the current conflict situation with the help of a neutral authority, an impartial judge. Therefore, starting from the accusatory form of legal proceedings, the disputing parties turn to priests, patriarchs, elders and other independent mediators for a fair resolution of the conflict, capable of leading the parties to a peaceful settlement of the dispute and deontologically conditioned compensation for the damage caused.

Methods and materials

To study the explication of the frame construction of the principle, a descriptive and experimental research method was used.

To confirm our main hypothesis, as well as quantitative and qualitative characteristics of the application of the principle under study, as well as the alleged and possible transformation of the accusatory bias paradigm, causal relationships were established for the manifestation and prevalence of the irrational component in the content of this principle through analysis and synthesis. To substantiate the hypothesis about the presence of certain reasons that determine the dependence of judges on certain normative provisions of national legislation, structural subordination and accountability that affect the judiciary, a comprehensive comparative legal analysis of national legislation and foreign experience, as well as law enforcement practice, was used.

In the course of the study, it is proposed to use general and specific methods of understanding objective reality, as well as an integrated approach, which includes the study of scientific literature, analysis of national and foreign legislation, the use of a systematic approach, sociological research method, as well as comparative. In addition, a comprehensive comparative legal analysis will make it possible to more fully reveal the essence and content of the presence and dependence, as well as the impact on the judiciary, based on an analysis of national and foreign legislation and law enforcement practice.

The systematic approach we use in scientific research will allow us to identify and compare the relationship of components that determine the presence of irrationality or rationality in the principle of judicial protection of human and civil rights and freedoms, as well as to determine the disposition of judges in the national system.

To confirm our hypothesis about the dichotomy of the irrational and rational, in principle, judicial protection of the rights, freedoms of man and citizen, during observation, primary empirical data of judicial practice will be collected, which will establish a record of ongoing situations in criminal proceedings with the presence or absence of a component of irrationality in the implementation of the principle of independence of the judiciary .

Results

In the national legislation of the Republic of Kazakhstan, the right to fair assistance is realized through an investigating judge.

During the pre-trial investigation, a citizen has the right to apply for judicial protection in cases of illegal or unjustified investigation, inquiry, criminal prosecution by the body of a search, seizure, termination of a criminal case, etc. (Part 1, Article 106 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan).

In cases where preventive measures related to deprivation of liberty are applied to the suspect, the law also guarantees judicial protection and is applied only with the sanction of the court. When a suspect is detained and the prosecutor supports the petition of the person conducting the pre-trial investigation to authorize the detention, the prosecutor is obliged to submit to the court a decision and materials confirming its validity no later than twelve hours before the expiration of the detention period.

The sanction of the court is also required during the inspection, search, seizure, personal search.

Sentences, decisions of courts of first instance may be appealed on appeal. Persons who are not parties to the process appeal against court decisions affecting their rights and legitimate interests.

When determining jurisdiction, the procedural law proceeds from the complexity of the case and its social significance, as well as ensuring its quick and efficient resolution.

Thus, the bulk of criminal cases in the first instance fall under the jurisdiction of district and equivalent courts. Criminal cases on especially grave crimes are within the competence of specialized inter-district courts for criminal cases, if they are not

under the jurisdiction of specialized inter-district military courts for criminal cases.

Predominantly, a criminal case is subject to consideration in court at the place where the criminal offense was committed. In those situations when a criminal offense was started at the place of activity of one court, and ended at the place of activity of another court, the case becomes jurisdictional to the court at the place of completion of the investigation (Article 314 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan).

If a violation of this rule is established at the stage of the main trial, the court has the right to leave the case in its proceedings, but only with the consent of all participants in the process (part 2 of article 316 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan).

Another component of the disclosed principle is the guarantee of the law, which obliges the state to provide everyone with access to justice and compensation for the damage caused.

First of all, this concerns the victim, since his role is significantly limited by the powers of the prosecutor.

In this regard, based on the procedural status of the victim, the body conducting the criminal process is obliged to compensate for property damage. The issue of compensation for moral damage to the victim in the criminal process is considered within the framework of the claim filed by him. In cases where such a claim was not brought in a criminal case or was left without consideration, the victim has the right to bring it in civil proceedings.

The implementation of the principle of judicial protection of human rights and freedoms from illegal actions and unreasonable decisions, objectified in the norms of the current national law, correlates with the operation of the general legal principle of legality (Leigh, I. 2007; 174-205). Thus, the courts are not entitled to apply laws and other regulatory legal acts that infringe on the rights and freedoms of a person and citizen enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. If the court sees that a law or other normative legal act to be applied infringes on the rights and freedoms of a person and citizen enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, it is obliged to suspend the proceedings and apply to the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan with a motion to recognize this act as unconstitutional.

The latest novelty of national law in terms of expanding human rights state mechanisms is the transformation of the institution of constitutional control, the transformation of the Constitutional Council

into the Constitutional Court, which provided a real opportunity for the citizens of Kazakhstan to protect their constitutional rights and freedoms, bypassing red tape, bureaucracy and institutionalism.

Thus, according to Article 45 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan", the Constitutional Court, upon the appeal of citizens, considers for compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan that directly affect their rights and freedoms, enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

A citizen of the Republic of Kazakhstan has the right to apply to the Constitutional Court if:

1) the disputed law or other normative legal act has been applied by the court or directly affects the rights and freedoms in a particular case with the participation of a citizen and a judicial act has been issued in the case that has entered into legal force;

2) the appeal was filed no later than one year after the adoption of the above judicial act.

A citizen's appeal is also permissible if the citizen's preliminary appeal to the court does not lead to a different application of the law that directly affects his rights in a particular situation due to the imperativeness of the relevant provisions of the law.

At the same time, legislative attempts by the judiciary to limit access to justice for citizens and return to the past experience of bureaucratization and red tape in the process of appealing against the actions and decisions of the investigative bodies have been a negative trend in recent years. However, the prosecution authorities carefully monitor the implementation of the policy of the President of the Republic of Kazakhstan on the formation of a national three-tier model of criminal justice, the process of de-bureaucratization and ensuring direct access of citizens to justice. As part of their participation in working groups on legislative work, prosecutors did not allow violations of constitutional legality in the framework of law-making activities.

In addition, such attempts to bureaucratize access to justice were critically assessed at the international round table, despite the supporters of individual representatives of criminal procedure science with a sense of justice formed during the Soviet period, to bureaucratize this process. The rationale for such positions was based solely on voluntaristic focusing of individual elements of the movement of the criminal case at the pre-trial stages of the criminal process, which in general does not correspond to objective reality within the framework of the entire system of the national criminal process.

In general, the participants of the international round table, the list of which included civil society, the bar, the Commissioner for Human Rights, prominent scientists of the countries of the Eurasian space, supported the state policy in terms of ensuring maximum access to justice for citizens.

Another form of alienation of the principle of judicial protection of the rights and freedoms of man and citizen is the dominance of the principle of reducing the procedural form. The functioning of all kinds of accelerated and simplified forms that contradict the principles of exclusivity and compensation, in fact, reduce all criminal justice to an administrative and administrative mechanism through the curtailment of the process of proof and its replacement with the fetishization of formal grounds for bringing a person to criminal responsibility (Xan B.B. 2021; 10-16).

Historically, such a legacy has remained in the post-Soviet legal consciousness since the period of the formation and strengthening of the Bolshevik government, from the very beginning of its activity, cultivating methods of extrajudicial reprisals with the help of “police troikas” and special tribunals. As a result, the right to a fair trial is alienated in full, the fate of a person remains at the disposal of the administrative, police authorities, which fundamentally contradicts the content of the legal law.

Discussion

In the customary law of the Kazakhs, a special place in the system of dispute settlement was occupied by biys, which, unlike the khan’s power, were a primordial attribute of Kazakh society. Occupying an independent and impartial position in the Kazakh society, the institution of biys ensured the implementation of the principle of justice, leading to an answer in its court of stronger tribal groups and the khan’s power itself. Justice as a criterion for deciding a biy was dictated by the lack of means of public coercion, the replenishment of which occurred at the expense of wisdom, which satisfied the needs of society with its content and led to its voluntary fulfillment. The validity of the decision of the biy, based on the norms of customary law and traditions of ancestors, national folklore, professional competence, convinced the parties of the fairness of the decision (Исаев И.А. 2015; 364).

A similar conflict resolution architecture can be found in the earlier sources of the life of the Jewish people, defined by the period of the judges. Shof-tim (judges) were identified with the wise men sent down to the Jewish people for the correct interpreta-

tion of norms and the fair resolution of conflicts. At the same time, the bearer of the title of judge was a person who had the highest public authority among the Israelis, regardless of gender. The judge in the public life of the Israelis occupied a dominant position, especially in resolving key legal and political issues related to the security of society and the preservation of national traditions.

Thus, the initial position of the irrational component of the right to a fair trial determines the direct effect of the principle of judicial protection of human rights and freedoms from illegal actions and unreasonable decisions on the part of executive and representative authorities.

At the same time, depending on the historical form of the criminal process, the realization of the right to a fair trial can be bureaucratic in nature and proceed from the principle of institutionality. Thus, the primitive inquisitorial form of the criminal process presupposes a consistent movement of citizens’ appeal through administrative instances before it falls into the hands of a judge to resolve the existing conflict. Such bureaucratization was typical of the Soviet criminal process, in which all actions and decisions of the criminal prosecution body were subject to appeal exclusively within its powers: the head of the investigation department, the body of inquiry, the prosecutor and the higher prosecutor, which, within the established deadlines for appeal, actually did not allow the exercise of the right citizens for judicial protection at pre-trial stages,

A similar bureaucratization existed during the period of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan in 1997, which was recognized by the normative resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan “On the verification of the constitutionality of the first part of Article 109 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan at the request of the West Kazakhstan Regional Court” dated January 24, 2007 No. 1 corresponding to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, despite the provisions of the descriptive and motivational part defining the right to judicial protection (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/S070000001>).

Questions about the purpose of the principle of justice in Kazakh criminal proceedings are caused by the comprehensiveness of this provision and have been the subject of discussion among academic lawyers since the formation of an independent, rule-of-law state. The fairness of criminal proceedings means the impartial, independent, objective activities of pre-trial authorities, as well as a fair, open and

honest trial of the case. Justice, as we know from world experience, among other things, presupposes, within certain limits, a healthy balance between the activities of the parties to criminal prosecution and defense attorneys in criminal proceedings. It is undeniable that the activities of defense representatives, who sometimes represent the interests of clients alone, in most cases they cannot compete in strength with representatives of the state who have superiority and advantage. At the same time, the criminal procedural law, based on the principle of legality, presupposes that state representatives are obliged to comply with the rules established in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in legislative regulations, and other legal acts of the state, at the same time, these rules limit the lack of rights, lawlessness in relation to ordinary person and equalizes her chances in criminal proceedings. In other words, criminal procedural institutions and procedures, guided by higher laws, give every person the opportunity to defend their rights and interests within the framework of the justice system the criminal procedural law, based on the principle of legality, assumes that state representatives are obliged to comply with the rules established in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in legislative regulations, and other legal acts of the state, at the same time, these rules limit the lack of rights, lawlessness in relation to the ordinary person and equalizes her chances in criminal proceedings. In other words, criminal procedural institutions and procedures, guided by higher laws, give every person the opportunity to defend their rights and interests within the framework of the justice system the criminal procedural law, based on the principle of legality, assumes that state representatives are obliged to comply with the rules established in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in legislative regulations, and other legal acts of the state, at the same time, these rules limit the lack of rights, lawlessness in relation to the ordinary person and equalizes her chances in criminal proceedings. In other words, criminal procedural institutions and procedures, guided by higher laws, give every person the opportunity to defend their rights and interests within the framework of the justice system lawlessness against an ordinary person

and equalizes her chances in criminal proceedings. In other words, criminal procedural institutions and procedures, guided by higher laws, give every person the opportunity to defend their rights and interests within the framework of the justice system lawlessness against an ordinary person and equalizes her chances in criminal proceedings. In other words, criminal procedural institutions and procedures, guided by higher laws, give every person the opportunity to defend their rights and interests within the framework of the justice system.

It is generally accepted that justice is a fundamental, international legal requirement for the apparatus of any national system of criminal legislation.

Conclusions

The principle of protecting the rights and freedoms of man and citizen is irrational in nature, being an integral component of the ideological system of law as a phenomenon of civilization and culture of mankind. The principle under study is explicated in procedural norms and acts by national courts in different ways, which affects the completeness/declarativeness of its practical operation. In particular, according to the just opinion of the President (<https://baiterek.gov.kz/>), society should not put up with the bias of judges, it is necessary to look for ways to solve the current problem, eliminating the paradigm of the accusatory bias of the court, its passivity in the field of protecting the rights and freedoms of man and citizen, as well as a long distance between the court and man, debureaucratization in the administration of justice.

Thus, the right to a fair trial is a natural human right to protect their rights and freedoms from all sorts of encroachments on the part of the executive and legislative branches of government.

The right to a fair trial has direct effect and cannot be limited by institutional arrangements and bureaucratization of going to court.

The article was published at the expense of the project AR 19577066 “The delicacy of digitalization as a tool for the legalization of laundering of criminal proceeds: prevention and economic and legal analysis”

References

- International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 – [Electronic resource]. – Access mode:https://www.un.org/en/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
- International Covenant on Civil and Political Rights // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

Leigh, I.(2007)The standard of judicial review after the human rights act//Judicial Reasoning Under the UK Human Rights Act. Cu174-205//DOI:<https://doi.org/10.1017/CBO9780511493775.010>

Khan V.V. “Legal law”: the dichotomy of the irrational/rational in law // scientific journal “Bulletin of the Academy of Law Enforcement Agencies”. – No. 4 (22) – 2021. – P. 10-16.[Electronic resource]-Access mode: <https://vestnikacademy.kz>

Isaev I.A. The dark side of the law. Irrational in law: monograph. / Isaev I.A. – M.: Prospekt, 2015.-364p.

Regulatory Decree of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan “On the verification of the constitutionality of the first part of Article 109 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan on the appeal of the West Kazakhstan Regional Court” dated January 24, 2007 No. 1 // [Electronic resource]. – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S070000001>

Message of the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 01, 2022”The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the country’s prosperity”. [Electronic resource]. – Access mode: <https://baiterek.gov.kz/>

References

Megdunarodnyi Pakt o grazdanskikh i politicheskikh pravakh ot 1966g. [International Covenant on Civil and Political Rights of 1966]- [Electronic resource].- Access mode: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml- [in Russian]

International Covenant on Civil and Political Rights [Electronic resource].- Access mode: // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

Leigh, I.(2007)The standard of judicial review after the human rights act// Judicial Reasoning Under the UK Human Rights Act. Cu174-205// DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493775.010>

Khan V.V. (2021) «Pravovoi zakon»: dihotomiya irratsionalnogo/ratsionalnogo v prave [“Legal law”: the dichotomy of the irrational/rational in law]- [Electronic resource].- Access mode: “Bulletin of the Academy of Law Enforcement Agencies”- №4(22)-p.10-16//<https://vestnikacademy.kz> [in Russian]

Isaev I.A. Tenevaya storona zakona. Irratsionalnoe v prave: monografiya [The dark side of the law. Irrational in law: monograph]- M.: Prospekt, 2015.-364p/[in Russian]

Normativnoe postanovlenie Konstitucionnogo Soveta Respubliki Kazahstan «O proverke konstitucionnosti chasti pervoi statyi 109 Ugolovno-processualnogo kodeksa Respubliki Kazahstan po obrasheniyu Zapadno-Kazahstanskogo oblastnogo suda» [Regulatory Decree of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan “On the verification of the constitutionality of the first part of Article 109 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan on the appeal of the West Kazakhstan Regional Court”] January 24, 2007 No. 1 // [Electronic resource]. – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S070000001> [in Russian]

Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Gomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Edinstvo Naroda i sistemnye reform- prochnaya osnova prosvetaniya strany» [Message of the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan “The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the country’s prosperity”]. – September 01, 2022- [Electronic resource]. – Access mode: <https://baiterek.gov.kz/> [in Russian].

K.R. Sartayeva*¹ , **G.D. Meirkulova¹** , **A.Zh. Zhanaliyeva²**

¹South Kazakhstan University named after M. Auezov, Kazakhstan, Shymkent

²Miras University, Kazakstan, Shymkent

*e-mail: galiya_1305@list.ru

ANALYSIS OF THE SPECIFICS OF FRAUD IN THE REAL ESTATE SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The active globalization processes observed in the sphere of economic and political activity have negatively affected the qualitative and quantitative indicators of mercenary crime in the real estate sector. The complication of forms of criminal activity due to the combination of criminal and legal mechanisms of real estate turnover actually leveled the role of previous preventive measures and caused the need to develop new mechanisms of legal influence on mercenary crime adapted to modern criminal challenges, which would be based on a deep systematic analysis of modern fraud in the real estate sector.

The construction business in the Republic of Kazakhstan has a large turnover of investment and budget funds and is an extremely attractive area for criminals.

Various types of transactions are concluded in the real estate market, and the turnover of funds in the construction sector alone amounts to billions of US dollars.

The analysis of scientific research of modern Kazakh science shows the absence of such, whereas a comprehensive study of the legal and criminological nature of fraud in real estate, taking into account the peculiarities of criminalization of the act in question, is necessary.

The article analyzes the specifics of real estate as an object of fraud, examines the main types of such fraud and analyzes the measures that are carried out and should be carried out in order to avoid such illegal actions.

Key words: crime, real estate, fraud, real estate fraud, criminology.

К.Р. Сартаева*¹, Г.Д. Мейркулова¹, А.Ж. Жаналиева²

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

²Мирас университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: galiya_1305@list.ru

Қазақстан Республикасының жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтықтың ерекшелігін талдау

Экономикалық және саяси қызмет саласында байқалған белсенді жаһандану процестері жылжымайтын мүлік саласындағы өзіншіл қылмыстың сапалық және сандық көрсеткіштеріне теріс әсер етті. Жылжымайтын мүлік айналымының қылмыстық және заңды тетіктерін ұштастыру есебінен қылмыстық іс-әрекет нысандарының күрделенуі іс жүзінде бұрынғы алдын алу шараларының рөлін нивелирледі және қазіргі заманғы қылмыстық сын-қатерлерге бейімделген, қазіргі заманғы жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтықты терең жүйелі талдауға негізделген өзіншіл қылмысқа құқықтық ықпал ету тетіктерін әзірлеу қажеттілігін туындатты.

Қазақстан Республикасындағы құрылыс бизнесі инвестициялық және бюджет қаражатының үлкен айналымына ие қылмыскерлер үшін өте тартымды сала болып табылады.

Жылжымайтын мүлік нарығында мәмілелердің әртүрлі түрлері бар және тек құрылыс саласындағы ақша айналымы миллиардтаған АҚШ долларын құрайды.

Қазіргі заманғы қазақстандық ғылымның ғылыми зерттеулерін талдау ондайлардың жоқтығын көрсетеді, ал жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтықтың құқықтық және криминологиялық сипатын қарастырылып отырған іс-әрекетті криминализациялау ерекшеліктерін ескере отырып кешенді зерттеу қажет.

Мақалада жылжымайтын мүліктің алаяқтық объектісі ретіндегі ерекшелігіне талдау жасалады, мұндай алаяқтықтың негізгі түрлері зерттеледі және мұндай заңсыз әрекеттерді болдырмау үшін жүргізілетін және жүргізілетін шараларға талдау жасалады.

Түйін сөздер: қылмыс, жылжымайтын мүлік, алаяқтық, жылжымайтын мүлікке қатысты алаяқтық, криминология.

К.Р. Сартаева*¹, Г.Д. Мейркулова¹, А.Ж. Жаналиева²

¹Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

²Университет Мирас, Казахстан, г. Шымкент

*e-mail: galiya_1305@list.ru

Анализ специфики мошенничества в сфере недвижимости Республики Казахстан

Активные глобализационные процессы, наблюдаемые в сфере экономической и политической деятельности, негативно отразились на качественных и количественных показателях корыстной преступности в сфере недвижимости. Усложнение форм преступной деятельности за счет сочетания преступных и легальных механизмов оборота недвижимости фактически нивелировало роль прежних профилактических мер и обусловило потребность в разработке новых, адаптированных под современные криминальные вызовы механизмов правового воздействия на корыстную преступность, которые были бы основаны на глубоком системном анализе современного мошенничества в сфере недвижимости.

Строительный бизнес в Республике Казахстан обладает большим оборотом инвестиционных и бюджетных средств является чрезвычайно привлекательной сферой для преступников.

На рынке недвижимости заключаются различные виды сделок, а оборот денежных средств только в строительной сфере составляет миллиарды долларов США.

Анализ научных исследований современной казахстанской науки показывает отсутствие таковы, тогда как комплексное исследование правовой и криминологической природы мошенничества в сфере недвижимости с учетом особенностей криминализации рассматриваемого деяния необходим.

В статье проводится анализ специфики недвижимости как объекта мошенничества, исследуются основные виды такого мошенничества и проводится анализ мер, которые проводятся и должны проводиться во избежание таковых противоправных действий.

Ключевые слова: преступление, недвижимость, мошенничество, мошенничество в сфере недвижимости, криминология.

Introduction

Despite the adoption of a number of regulatory legal acts, the development of competition, contractual relations, there is a tendency to increase criminal encroachments, and only the structure and nature of crime, as well as its state and dynamics, are subject to negative changes.

In modern conditions, the issue of real estate as a subject of theft is more controversial and complex than ever.

Crimes committed in the field of real estate, primarily fraud, pose a serious public danger, encroaching not only on the economic security of the state, but also on the constitutional rights of citizens (the right to private property, the right to housing), contribute to an increase in the level of corruption of public servants, discredit public authorities and local governments, law enforcement agencies, judicial the system, first of all in the eyes of ordinary citizens, creates a myth about the permissiveness of those in power.

The damage caused by fraud hinders the development of housing and commercial construction in the country. Real estate is characterized by a high market value. And therefore, most of the crimes considered in the work are committed on a large

and especially large scale. The amount of damage caused is estimated in multibillion-dollar amounts.

The purpose of the study is a criminal-legal and criminological study of fraud in the real estate sector and the preparation of scientifically based recommendations for its criminal-legal prevention.

Materials and methods

The specifics of the genesis of the institution of criminal liability for fraud in the real estate sector is that in various historical periods there were no special criminal law norms regulating liability for fraud in the real estate sector.

Real estate fraud is a complex socio-legal and criminological phenomenon with stable properties and characteristics (high level of professional training, close connection with corruption and economic crimes, high latency and a large amount of criminal income), which translates real estate fraud into the category of real threats to the economic and criminological security of the state and causes the need for development of systemic preventive measures.

According to A.A. Yuzhin, with whom one can agree, "the allocation of the right to someone else's property as an independent subject of fraud is conditioned not only to indicate the moment of the end

of the crime, although it is postponed to an earlier date compared to theft, but also to indicate the range of objects of civil rights that can be the subject of fraud in general for example, real estate” (Yuzhin 2016: 92).

Fraud, the subject of which is real estate, meets the requirements outlined above, and therefore its systematic analysis is not only possible, but also necessary.

A number of circumstances indicate the systemic nature of fraud in the real estate sector

1) the integrity of the forming objective elements – the acts in question are united by a common orientation, a specific object of protection – social relations in the sphere of turnover of immovable property;

2) the structurality of objective and subjective features: all elements of the compositions of the crimes under consideration have a qualitative originality and are united by intra-system connections;

3) hierarchy of compositions: fraud in real estate is included in the system of crimes in the field of economics;

4) a single determinational complex and similarity of criminological parameters of the compositions: as a rule, the basis for the commission of crimes are common causes and conditions, a single motivational complex and a close similarity of criminological characteristics of criminals.

The analysis of crimes in the field of real estate in the perspective of a systematic study allows us to solve a whole range of important theoretical and practical problems:

- consider the features of real estate as a subject of fraud;

- to determine the legal nature of such acts;

- to propose a number of scientifically sound recommendations for improving the current legislation. But first of all, a systematic assessment of fraud in real estate involves establishing the legal status of real estate as an object of civil turnover and the subject of criminal encroachment.

In the structure of real estate fraud, the following types of criminal acts can be distinguished:

1) fraud in the field of non-commercial real estate (fraud in construction and fraud in the secondary residential real estate market, or “household” fraud);

2) fraud in the field of commercial real estate: fraud with land transactions and fraud related to unfriendly takeover of enterprises.

In practice, there are socially dangerous acts of economic and corruption orientation, associated with fraud in the field of real estate, not provided for by the Criminal Code of the Republic of Kazakh-

stan, but at the same time causing significant damage to regional and local budgets, economic entities, for example, such as raiding, illegal construction of residential and non-residential premises.

Immovable property (real estate) is land plots, buildings, structures and other property that is firmly connected to the land, that is, objects that cannot be moved without disproportionate damage to their purpose. Real estate includes everything that is firmly connected with a certain location – land plots, buildings and structures (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_). At the same time, real estate is divided into two categories – primary and secondary objects. Primary objects include buildings and structures of functional purpose, objects important for urban planning, and secondary objects – objects of individual (separate) ownership (apartments, built-in premises, shops, offices that are part of the primary object).

The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2007 No. 310-III “On State registration of rights to immovable property” establishes that the state registration in the legal Cadastre is subject to the emergence, modification and termination of rights (encumbrance of rights) to immovable property, as well as legal claims. Neither transfer, nor encumbrance, nor modification or termination of the right to immovable property may be registered in the legal Cadastre until such right is registered in accordance with the procedure established by this Law. Other rights may be registered at the request of the copyright holders (<https://online.zakon.kz/>).

At the same time, 27 criminal cases on fraud committed during shared-equity construction are currently being investigated in Astana. According to the criminal cases, we recognized 305 people as victims. Material damage in the amount of over 3.2 billion tenge was caused. In the Mangystau region, one criminal case is being investigated during the construction of the residential complex “Mahabbat”. 21 shareholders were recognized as victims, the damage amounted to over 252 million tenge, etc. (<https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>).

The specifics of fraudulent actions with real estate is that “a mandatory sign of fraud is the presence of a selfish purpose in the guilty person, that is, the desire to illegally and gratuitously turn someone else’s property into their own property, or the right to it in their favor, or in favor of other persons. Fraud is committed by deception or abuse of trust, under the influence of which the owner or other owner of the property voluntarily transfers the property or the right to it to other persons” (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>).

Deception is a way of committing fraud for the purpose of stealing someone else's property or acquiring the right to someone else's property. Deception may consist in intentionally misleading the owner or other owner of the property by a message, knowingly false, untrue information or in concealing the true facts that should have been reported to the owner or owner of the property, creating an erroneous idea in the owner of the property or another person about the legality of the transfer of property into the possession of the guilty person and (or) other persons.

As a result of deception, the owner or other owner of the property, being misled, voluntarily transfers the property to the guilty person, believing that there are grounds for this, and he acts in his own interests.

Abuse of trust as a method of fraud consists in the fact that the perpetrator uses the trust that has arisen between him and the owner or other person in charge of which the property is located, in order to illegally obtain someone else's property or the right to it for selfish reasons.

The trust of the owner of the property or another person to the fraudster can be caused by various circumstances: personal acquaintance, recommendations of relatives and other persons, official position of the perpetrator, etc. In case of fraud, deception can be expressed both orally and in writing.

The use of forged documents in the theft is one of the forms of deception. Fraud committed using a forged official document made by another person is fully covered by the fraud and does not require additional qualification under Article 385 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [6].

Fraud is recognized as completed from the moment when the stolen property is seized and has passed into the illegal possession of the perpetrator or other persons, and they have received a real opportunity to own, use or dispose of it at their discretion as their own. If fraud is committed in the form of acquiring the right to someone else's property, the crime is considered completed from the moment the perpetrator has a legally fixed opportunity to own, use and dispose of someone else's property as his own, after appropriate registration, certification or registration of this right.

Fraud committed against users of information systems is recognized as completed from the moment the victim transfers funds and (or) personal data to the perpetrator or at his direction to other persons. The place of committing fraud using information systems should be considered the location of the victim who transfers funds.

Fraud committed by deception or abuse of the trust of the user of the information system should be recognized as the actions of the culprit aimed at seizing the property or the right to the property of the user of the information system, committed through information technology (computer, computer programs, Internet, cell phone, etc.), by placing in the information system knowingly false information or programs, with the purpose of the implementation of his criminal intent to deceive the user through a Qiwi wallet, Internet banking, etc.

In cases where these acts involve unlawful access to an information system or a telecommunications network, the deed is subject to qualification for a set of criminal offenses under Articles 190 and 205 of the Criminal Code, or 190 and 206 of the Criminal Code, if as a result of unlawful access to computer information, destruction and modification, disruption of the operation of computers, computer systems or their networks occurred. To distinguish fraud from civil law relations, it should be borne in mind that in fraud, intent aimed at stealing someone else's property or acquiring the right to someone else's property by deception or abuse of trust arises from the guilty person before and (or) at the time of conclusion of the contract providing for the receipt of someone else's property or the right to it.

In such cases, the deceptive actions of the guilty person must be causally related to the fact that the guilty person received property or acquired the right to property, i.e. deceptive actions must precede the transfer of this property or the acquisition of the right to it.

Criminological analysis of crime in real estate confirms the position that the dynamics of fraud in real estate and related crimes of economic orientation is cyclical, but does not directly depend on the economic situation in the real estate market, may simultaneously tend to increase and decrease during both a favorable economic situation and an economic crisis. At the same time, there is a tendency to a constant transformation of the type of crimes under consideration, the growth of organized crime.

Qualitative indicators of crime are changing: budget funds, state enterprises, municipal land plots are often the object of criminal encroachments.

Based on the studied data on the state of crime in the field of real estate, criminological features of individual encroachments and their share in the overall structure of crimes in the field of illegal circulation of someone else's real estate, it is advisable to identify the following types of acts:

1) fraud in the field of non-commercial real estate (fraud in the construction market and fraud in the “secondary market” or “household” fraud);

2) fraud in the field of commercial real estate: with land transactions and fraud related to an unfriendly takeover of an enterprise.

The identification of these types of crimes is mainly focused on the identification of stable criminological signs of individual crimes associated with the circulation of someone else’s real estate in order to develop special preventive measures (Nizaeva 2017).

As for fraud in the construction sector, we note that the main factors contributing to the commission of fraud in the construction market include the following:

- a long process of approval of permits for construction (requiring, as a rule, the receipt and approval of about 80 documents), obtaining technical conditions for connection to networks, solving various land and property issues, which takes about two years;

- high cadastral value of land plots (increased tax base, payments under land lease agreements, the city’s share in the implementation of investment projects in the construction sector);

- the presence of a large number of unregistered construction companies, private teams from among illegal migrants;

- a lot of fictitious construction firms (“one-day firms”) that do not conduct business activities, are engaged in cashing out funds for the purpose of tax evasion;

- gross violations of the law during the resettlement of citizens by construction companies, including under state programs; – imperfection of legislation in the field of urban development in the field of construction (registration of real estate rights, accounting of taxpayer enterprises, etc.).

A comparative study of foreign legislation (continental, common law systems, CIS countries) has shown that in most foreign countries there is no special composition or a group of compositions united by a common generic object providing for liability for illegal real estate trafficking. In most cases, criminal liability occurs according to more general norms. As a rule, encroachment on the legitimate interests of the owner of real estate is considered as both the main and additional object, which often requires the qualification of theft in the field of real estate in aggregate.

Comparative legal analysis allows us to identify four main legal mechanisms for strengthening

criminal liability for fraud in the sphere of real estate turnover:

1) in some states there is a special qualified sign indicating real estate as an object of criminal encroachment (Spain, Russia) (Levshic 2007);

2) in others, a more general qualified feature is provided in the form of major economic damage (Austria, Liechtenstein, Ukraine, Belarus) (<http://codes.lp.findlaw.com/nycode/PEN>);

3) thirdly, the general part of the Criminal Code contains a circumstance that aggravates guilt, criminal liability or punishment in a similar or similar way (this model has a theoretical character, but we cannot exclude that it is used in certain legal systems) (Canava 1998);

4) fourthly, there is neither the above-mentioned qualified attribute nor the aggravating circumstance considered, however, granting the judge discretion when imposing punishment, considering the lower limit of the sanction, suggests that he will be able to impose a more severe punishment on the person who committed the crime in question in a particular case (Switzerland). As we can see, in the first and second cases, encroachment on real estate constructs the *corpus delicti*, and in the third and fourth – there is only a differentiation of responsibility for the commission of this criminally punishable act.

To improve the prevention of fraud in the field of real estate and related crimes, it is advisable to use the following measures:

- development of a set of measures and recommendations aimed at countering economic crimes in the field of real estate, first of all, wide informing of the population by public authorities about the basic legal regulation of urban development activities, the procedure for state registration of rights to real estate and transactions with it, as well as law enforcement agencies about fraudulent schemes of property seizure existing on the market today;

- improving the work of law enforcement agencies – development on the basis of generalization of the experience of operational, investigative, judicial and expert work of specialized data banks on similar crimes, standard information models of the type of crime under consideration for use as analogues in the investigation of crimes, conducting control and supervisory (cumulative) cases by employees in order to systematize information on the results of the activities of the divisions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan on combating fraud in the real estate sector, which will eliminate the shortage of up-to-date information on these crimes;

- improving the level of professional training and legal qualifications of employees of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, organization by the head of the department of periodic training seminars for employees with the involvement of specialists and experts in the field of construction, real estate in order to exchange experience, discuss problematic issues and trends in the industry;

- qualitative improvement of the material and technical base;

- the establishment of interaction between the departments of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, as the leading service for combating fraud in the real estate sector, with other structural divisions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, as well as the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan and the Agency of the Republic of Kazakhstan for Combating Corruption, other law enforcement agencies will qualitatively improve the mechanism of interaction of the Department of Internal Affairs with other subjects of crime prevention;

- increasing the level of information support for law enforcement agencies is the introduction of new information technologies that will allow more quickly obtaining the necessary information on objects of interest from public authorities, rather than wasting time on writing requests by operational staff and their subsequent development, which takes considerable time. Such software will allow you to quickly analyze large amounts of information (databases, information retrieval systems).

It is necessary to develop new mechanisms for the protection of property rights through the State Register:

- verification of the legal capacity of citizens by the registering authority during the state registration of real estate transactions or the introduction of mandatory notarization of residential real estate transactions;

- the establishment of a ban on carrying out any registration actions in relation to a real estate object without the personal participation of the owner (residential premises);

- the introduction of a centralized information accounting system (for example, together with the executive authorities of the subject to use information about the presence of possible obstacles to planning on state registration), notification of the owner of the property about all planned registration actions in relation to his property.

Conclusions

The analysis of the state of crime in real estate, construction confirms the position that the dynamics of fraud in real estate and related crimes of economic orientation is cyclical, but does not directly depend on the economic situation in the real estate market, may tend to both increase and decrease during the period of both favorable economic situation in the country and and the economic crisis.

At the same time, there is a tendency towards a constant transformation of the type of crimes under consideration, the growth of organized crime in the considered priority area of economic activity – construction, qualitative indicators of crime are changing: budget funds, state enterprises, municipal land plots often become the object of criminal encroachments. This conclusion is confirmed by a survey of law enforcement officers responsible for countering fraud and related crimes.

The conducted research has shown that the most important of the complex of determinants of crime (economic, political, social, ideological) are economic determinants, for example, a steady increase in the market value of real estate over the past 10 years.

The legal reasons for crime in the real estate sector are the imperfection of the current legislation. So, today in Kazakhstan there is still no proper legislative regulation of real estate activity. Now these services are provided on the basis of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and other legal and by-laws. But a single law in this area was not adopted.

This allows us to conclude that the causes and conditions of fraud in the sphere of real estate turnover differ depending on the type of real estate that is the subject of turnover.

Литература

- Южин А.А. Мошенничество и его виды в российском уголовном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2016. – С. 56.
Гражданский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХIII. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118294&pos=76;-56#pos=76;-56

- О зарегистрированных уголовных правонарушениях // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
- Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S>
- Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>
- Низаева С.Р. Расследование мошенничества в сфере оборота жилой недвижимости (проблемы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2017. – С. 128.
- Калашников М.И. Профилактика мошенничества в сфере недвижимости и смежных с ним преступлений экономической направленности / М.И. Калашников // Библиотека уголовного права и криминологии. – 2017. – № 6 (24). – С. 105–111. – 0,6 п. л
- Левшиц Д.Ю. Уголовная ответственность за финансовое мошенничество по законодательству России и зарубежных стран: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 146- 147.
- Art. 40.05 NY Penal Law [Electronic resource] // Findlaw. – Mode of access: <http://codes.lp.findlaw.com/nycode/PEN> (дата обращения: 08.09.2018).
- Цанава В.В. Опыт борьбы с экономическими преступлениями в США (основные документы, термины, меры борьбы и их комментарии). – Макеевка: Изд-во «Граффити», 1998. – С. 5

References

- Juzhin A.A. Moshennichestvo i ego vidy v rossijskom ugovolnom prave: diss. ... kand. jurid. nauk. [Fraud and its types in Russian criminal law: diss. ... cand. jurid. Sciences]. – М., 2016. – С. 56.
- Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazahstan. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 1994 goda № 268-XIII [Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 No. 268-XIII] https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
- Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 ijulja 2007 goda № 310-III «O gosudarstvennoj registracii prav na nedvizhimoe imushchestvo» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2007 No. 310-III “On state registration of rights to immovable property”] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118294&pos=76;-56#pos=76;-56
- O zaregistrirrovannyh ugovolnyh pravonarushenijah [On registered criminal offenses] // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
- Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 29 ijunja 2017 goda № 6 «O sudebnoj praktike po delam o moshennichestve» [Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2017 No. 6 “On judicial practice in cases of fraud”] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S>
- Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V ZRK] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>
- Nizaeva S.R. Rassledovanie moshennichestva v sfere oborota zhiloy nedvizhimosti (problemy teorii i praktiki): diss. ... kand. jurid. nauk. [Investigation of fraud in the sphere of residential real estate turnover (problems of theory and practice): diss. ... cand. jurid. sciences’.]– Kaliningrad, 2017. – С. 128.
- Kalashnikov M.I. Profilaktika moshennichestva v sfere nedvizhimosti i smezhnyh s nim prestuplenij jekonomicheskoy napravlenosti / M.I. Kalashnikov // Biblioteka ugovolnogo prava i kriminologii. [Prevention of fraud in real estate and related economic crimes / M.I. Kalashnikov // Library of Criminal Law and Criminology.]– 2017. – № 6 (24). – С. 105–111. – 0,6 п. л
- Levshic D.Ju. Ugolovnaja otvetstvennost’ za finansovoe moshennichestvo po zakonodatel’stvu Rossii i zarubezhnyh stran: dis. ...kand. jurid. nauk. [Criminal liability for financial fraud under the legislation of Russia and foreign countries: dis. ...cand. jurid. Sciences.] – М., 2007. – С. 146- 147.
- Art. 40.05 NY Penal Law [Electronic resource] // Findlaw. – Mode of access: <http://codes.lp.findlaw.com/nycode/PEN> (data obrashhenija: 08.09.2018).
- Canava V.V. Opyt bor’by s jekonomicheskimi prestuplenijami v SShA (osnovnye dokumenty, terminy, mery bor’by i ih komentarii) [Experience of combating economic crimes in the USA (basic documents, terms, measures of struggle and their comments)]– Makeevka: Izd-vo «Graffiti», 1998. – С. 5

6-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

A.A. Oтынshiyeva^{1*}, L.B. Nyssanbekova¹,
J. Castellino², A. Lyazim¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Middlesex University, UK, London

*e-mail: aidana-best91@mail.ru

THE ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF THE INDIVIDUAL AND HUMAN RIGHTS

In international law, a core aspect leads to the issue of the legal personality of the individual, which start to be considered specifically from mid-20th century. This was since that time the common concepts of human rights had already been worked out. The implemented international documents on human rights made it possible to come close to the solution of another equally important issue of legal personality of the individual. It should be admitted that, in the real theory of international law, this problem is not sufficiently completed, although there have already been some dramatic attempts in this direction. Even though the theme in the field of international law seems to be investigated, relating to the general concept of human rights, the problem of their relationship with the legal personality of an individual is not sufficiently discovered in international law; we set the target of defining how the study of this problem is currently under improvement integration process. Therefore, this article was aimed, first, at figured out what constitutes the basis of the legal personality of an individual. First, the article concentrated on the diverse views of scholars, and based on this, tried to find out the essence and semantic signification of each of them, as well as to determine some key elements that facilitate to define the relationship between human rights and the legal personality of an individual.

Key words: individual, legal personality, human rights, concept, geopolitics.

A.A. Отынshiyeva^{1*}, Л.Б. Нысанбекова¹, Дж. Кастеллино², А. Ләзім¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Миддлсекс университеті, Ұлыбритания, Лондон қ.

*e-mail: aidana-best91@mail.ru

Жеке тұлғаның халықаралық құқық субъектілігі мәселесі және адам құқықтары

Халықаралық құқықта адамның құқықабілеттілігі туралы мәселе маңызды мәселе болып табылады, олар XX ғасырдың ортасынан бастап егжей-тегжейлі зерделе бастады, өйткені осы уақытта адам құқықтарының жалпы ұғымдары (концепциялары) қалыптаса басталды. Адам құқықтарына қатысты қабылданған халықаралық құжаттар осы мәселені шешу үшін бір қадам болса да жеке тұлғаның құқықабілеттігіне жақындатады және маңызды мәселесін шешуге мүмкіндік берді. Алайда, халықаралық құқық теориясында осы мәселе жеткілікті түрде толық емес екенін мойындау керек, бірақ осы бағыттағы кейбір елеулі әрекеттер жасалды. Халықаралық құқық теориясында бұл проблема жеткілікті дәрежеде аяқталмағанын мойындау керек, дегенмен бұл бағытта бірқатар маңызды әрекеттер жасалды. Адам құқықтарының жалпы тұжырымдамасына қатысты халықаралық құқық саласындағы тақырып зерттелетініне қарамастан, халықаралық құқықта олардың жеке тұлғаның құқықсубъектілігін және адам құқықтарының қарым-қатынасы мәселесі жеткілікті түрде ашылмағанына қарамастан, біз осы проблеманы зерттеу қазіргі кезде қалай дамып жатқандығын нақтылауды мақсат етіп қойдық жаһандану кезіндегі жағдайды. Сондықтан, бұл мақала, ең алдымен, жеке тұлғаның құқықсубъектілігін негізін құрайтын нәрсені анықтауға бағытталған. Біріншіден, мақалада ғалымдардың әр түрлі пікірлеріне назар аударылды және соған сүйене отырып, олардың әрқайсысының мәні мен мағыналық мағынасын ашуға, сонымен бірге адам құқықтары мен жеке тұлғаның құқықсубъектілігін құқықсубъектілігін арақатынасын анықтауға ықпал ететін кейбір негізгі элементтерді анықтауға тырыстық.

Түйін сөздер: жеке тұлға, құқықсубъектілік, адам құқығы, концепция, геосаясат.

А.А. Отыншиева^{1*}, Л.Б. Нысанбекова¹, Дж. Кастеллино², А. Ләзім¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Университет Миддлсекс, Великобритания, г. Лондон

*e-mail: aidana-best91@mail.ru

К вопросу о международной правосубъектности индивида и права человека

В международном праве важным аспектом остается вопрос правосубъектности индивида, который более детально начали рассматривать с середины XX века. Это было связано с тем, что к этому моменту уже были проработаны общие концепции прав человека. Принятые международные документы по правам человека позволили вплотную приблизиться к решению еще одного не менее важного вопроса правосубъектности индивида. Следует признать, что, в теории международного права, эта проблема не является достаточно завершенной, хотя уже были сделаны некоторые значительные попытки в этом направлении. Несмотря на то, что тема в области международного права кажется исследованной, касательно, общей концепции прав человека, то вопрос их взаимосвязи с правосубъектностью индивида недостаточно раскрыто в международном праве, мы ставили цель в прояснении, как обстоит изучение данной проблемы в настоящее время в условиях развития интеграционного процесса. Поэтому данная статья была направлена, прежде всего, на выяснение того, что составляет основу правосубъектности физического лица. В первую очередь, в статье акцентировали внимание на разнообразные мнения ученых, и исходя из этого, попытались раскрыть суть и смысловое значение каждого из них, а также определить некоторые ключевые элементы, способствующие к определению взаимосвязи прав человека и правосубъектности индивида.

Ключевые слова: индивид, правосубъектность, права человека, концепция, геополитика.

Introduction

Perestroika in the USSR, democratic processes in Eastern Europe and Latin America, the occurrence of democratic countries on the African continent, the rapid economic development of the Asian region, the «Arab Spring» – led to geopolitics focused on peace and the defense of the fundamental foundations of human rights. At the same time, modern geopolitics is more focused on international relations than on the geographical factor, focusing on the development of partnerships with all international players, not just states. The geopolitics of the twenty-first century includes not only geography, but also history, sociology, international law, economics and religion, and the key subject of geopolitics is still the state.

From the content of the previous articles on the legal personality of the individual, we have come to the decision that today the official recognition of the international legal personality of individuals depends solely on States. It is their position that is decisive in this matter.

States define their official position in the international arena on the issue of the international legal personality of natural persons by voicing their position on such a more general issue as human rights. In our opinion, the recognition of the international legal personality of individuals is the highest form of recognition of human rights, in the legal sense, it means raising the individual to

the level of the state on all fundamental issues of international law immediately related to the rights and interests of the individual.

However, it should be borne in mind that the contemporary world consists of states belonging to different civilizations and having different socio-political systems. Each of these States has its own history, legal traditions, and cultural values, on which the view of human rights largely depends, and accordingly, their approaches to human rights differ. This explains the presence of different concepts of human rights, which, however, have much in total.

Material and methods

Within the scope of the work, the following materials are used as research materials:

- International legal acts the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

- Scientific articles, monographs and other scientific materials devoted to the issues of the legal personality of the individual and the general concept of human rights.

The research methods used in this article are analysis (including analysis of legal acts, statistics, proposals and projects, opinions of different researchers), comparison (including opinions and proposals), synthesis (based on analysis and comparison).

Results and discussion

At present, more and more emphasis is paid to human rights as a concept that is at the heart of the theory of the rule of law. Human rights in their current configuration constitute a great victory of modern international law; its high aspirations are feasible (Domingo, 2010:142).

Different approaches and methods to human rights do not exclude international cooperation in the field of human rights, which is confirmed by the fact that a number of international human rights treaties and other international instruments have been adopted to date. Despite the fact that these international treaties have not yet become fully universal, all States admit and recognize the international legal principle of respect for human rights. In other words, no State denies human rights as such. From this, it can be concluded that the idea of the need to ensure and protect human rights is recognized by all States and is a universal idea.

Meanwhile, at present, the question of what exactly should be meant by the universality of human rights and what its limits are is very relevant in international law. There is no agreement on this issue. According to the Western researcher Baderin, it is necessary to distinguish between the universality of human rights and universalism in the field of human rights. In his view, the universality of human rights means the universal acceptance of the idea of human rights, while universalism in the field of human rights refers to the interpretation and application of the idea of human rights. If the universality of human rights has been achieved today, as evidenced by the fact that no State today denies human rights, and then universalism in the field of human rights is still far from being achieved, since universalism presupposes the existence of universal agreement on the interpretation and application of international human rights law (Baderin, 2003:302).

The concept of universalism in the field of human rights is based on the following two supposes:

- 1) The norms of substantive law that enshrine human rights and freedoms mechanisms must be the similar.

- (2) The application of human rights norms should be uniform.

When considering the question of universalism in the field of human rights, one should not forget about the existence of the theory of cultural relativism, which assumes and demonstrates that human rights are not the product of exclusively Western civilization but are inherent and core in all of humanity and are based on morality. Therefore,

human rights cannot and should not be interpreted without regard to the cultural differences of people.

Literature review

As Bradshaw appropriately points out and states, based on the fact that article 31 of the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 establishes the need for elections to the Human Rights Committee to take into account the equitable geographical distribution of members and the representation of different forms of civilization and the essential and core legal systems, it can be concluded that the Covenant itself admits the need for an approach to its conception that is not based solely on any one theme of human rights (Bradshaw, 1999). The same provisions and rules are contained in several other international human rights treaties.

The disadvantage and drawback of the theory of cultural relativism is that there is a risk of abuse, that is, it can be used to justify human rights violations. On the other hand, the interpretation of international human rights based on solely on the liberal thematic of human rights and freedoms, proposed by the proponents of strict universalism, has the disadvantage that it is purely Western, and in fact is not universal. Thus, this theory, which claims to be Universalist, can itself be criticized as culturally related to Western values. In this regard, A. Brisk quotes S. Huntington, who, going beyond human rights, noted that universalism is an ideology adopted and implemented by the West to oppose non-Western cultures, and representatives of non-Western cultures see what the West sees as universal as Western (Brysk 2002: 321). Therefore, the very theory and conception of universalism in the field of human rights is perceived in many non-Western countries as a form of neocolonialism, the aim of which is to strengthen the dominance of the Western part.

In terms of the theory of cultural relativism, some countries, such as the States of the Asia-Pacific region, believe that their desire to preserve the traditional culture of their peoples is fully justified, but is not always admitted by Western governments and non-governmental organizations. The countries of Latin America and the Caribbean have also repeatedly demonstrated the view that the concept of the universality of human rights can expose their countries to an unacceptable level of foreign interference, so they strongly opposed the idea of dependence between the observance of human rights and freedoms and the number of economic assistances provided to countries (Abdullahi 1992: 488).

The Islamic concept of human rights differs even more from the Western concept of human rights. Kazakh scholar Nurumov notes that the rejection by the peoples of the Middle East of the Western European and American understanding of human rights, with its emphasis on political and civil individual rights, is because the Western genesis of human rights as a defense of the individual against the tyranny of the state is only partially relevant in the third world. Most developing countries depict that although they suffer from human rights violations, they see the main source of their oppression and exploitation in the structure of international relations monopolized by the Western powers that dictate the rules of the game. Therefore, it is not astonishing that, for example, Arab organizations in the Middle East view human rights in a broader and wider context than is done in Europe or America. They believe that human rights should consist of respect for sovereignty, the right of peoples to economic development and the eradication of poverty, protection from foreign occupation, ethnic cleansing, and apartheid policies. They believe that human rights in Islam and Arab social traditions also have a long history, but in the context of a family, clan, tribe, or modern state. Understanding human rights in this light, they see the main reason for the destruction of the family, the frightening increase in crime and serious social anomalies in the excessive focus of the West on individual rights (Nurumov 2000: 193).

Considering the problem of cultural relativism, scholar Nurumov formulates four features in the approach to human rights on the part of developing countries:

1) Promotion of the principle of unity of rights and obligations, as well as responsibility to other individuals in the implementation of human rights. Individual rights must be complemented by the collective rights of peoples.

2) The right of peoples to development is a key right in the whole concept of human rights. This is especially specifically important, since under the current system of protection of individual human rights, all economic, political, and cultural advantages are on the side of the West.

3) The existence of general structural inequality is a fundamental violation of human rights. It is the source of most of the problems and issues of the «third world» countries».

4) Human rights are a Western construct that, by speculating and stating on individual rights, ensures the domination of the North over the South. It is necessary to ensure non-interference in the

internal affairs of developing countries, respect for the cultures of their peoples based on the theory of cultural relativism and the concept of national sovereignty (Nurumov 2000:193).

According to Krivolapov, to solve and overcome the problem and issue of cultural relativism, it is very important to have a fair geographical distribution of members and the representation of various forms of civilization and the main legal systems in the human rights treaty bodies, which should contribute to such a universal interpretation and, accordingly, the creation of universal international standards in the field of human rights that would be acceptable to all cultures. This is also the focus of the Vienna Declaration and Programme of Action of 1993, which states that «all human rights are universal, indivisible, interdependent and interrelated», but also defines and states that «although the significance of national and regional specificities and various historical, cultural and religious features and characteristics must be borne in mind, States, regardless of their political, economic and cultural systems, have a duty to promote and protect all human rights and fundamental freedoms». It seems that in this case we are going on about the universality of human rights, meaning that the legal norms that enshrine human rights should be universal, but this does not mean that they should be interpreted in the same way in all cases in practice. Otherwise, it would not make sense to include in the Vienna Declaration and Programme of Action of 1993 a rule or a so-called provision on the need to consider and solve national and regional specifics and various historical, cultural, and religious features (Krivolapov 2006: 213).

In addition to the problem of cultural relativism, which hinders the universalism of the idea of human rights, including in the recognition of the international legal personality of the individual, the geopolitical factor is also of great importance, which also has a significant impact on the positions of States on this issue. In this respect, the example of the post-Soviet states is illustrative

It should be noted that the post-Soviet space is currently heterogeneous and is undergoing gradual geopolitical erosion and defragmentation. Thus, some post-Soviet states clearly became an integral part of the Euro-Atlantic world, elements of which they carried in themselves and as part of the USSR – these are the Baltic States. Third post-Soviet countries are drifting in this direction-Moldova, Azerbaijan. Many of these countries are in the orbit of cooperation between the Eurasian states of the post-Soviet space for reasons of a geographically

forced nature, without yet having a real choice, an alternative. As a result, as noted by the Kazakh scientist S.Aidarbayev, from a geopolitical point of view, only a few states are true adherents of Eurasianism. Of these, of course, the Eurasian states with Eurasian roots are Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. Belarus, which is also in the orbit of Eurasian integration, is currently a Eurasian state, but in the event of a change of the ruling regime to a more liberal one, it can fall into the sphere of influence of the Atlanticist West due to its direct proximity to economically and politically powerful Euro-Atlanticist neighbors. Finally, we should mention the still geopolitically undecided state, which, however, has unambiguously Eurasian roots, precedents – Uzbekistan. Armenia is also close to the Eurasian integration core field, but the position of this country is explained more by an unfriendly geographical neighborhood than by free choice. Apparently, these reasons can explain the fact that Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Armenia, and Belarus today form the core of the most advanced integration group in the post-Soviet space—the Eurasian Economic Union (Aidarbayev 2010: 329).

If we compare Eurasian and European integration process, then European integration is initially based on the concept of Euro-Atlanticism, the core of which is the idea of human rights. Thus, in accordance with Article 6 (former article 1bis) It is based on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. These values are shared by Member States in a society characterized by pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality between women and men. In paragraph 3 of Article 6, it is defined that «fundamental rights, as they are guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and as they follow from the constitutional traditions common to the member States, are included in the content of the law of the Union as general principles» (the European Convention).

To date, nowadays these general principles of EU law are among the sources of European law actively used by the Court of Justice of the EU (Entina 2000: 720-96). Thus, human rights are elevated in the EU to the category of general principles of European law. As a result, it can be stated that human rights are a category that serves as a criterion for the legitimacy of all EU integration activities.

As for the States of the post-Soviet space, they have also established in their constitutional acts a list of fundamental human rights and freedoms in the form that it is understood in Western countries. However, the attitude to these individual rights in the post-Soviet countries differs. In the theoretical constructions of the ideologists of modern Russian Eurasianism, the idea of human rights is sometimes brought to an extreme degree of belittlement, being opposed to the idea of the rights of peoples. Thus, the well-known ideologist of Eurasianism Dugin states that the idea of the universality of Western democracy is a Nazi idea, which is nevertheless firmly hammered into our heads. In support of his thesis, he gives the following arguments. Different people create different political systems, different models of power. Being different, they govern themselves in different ways, create different systems. This is the diversity of the world, of history. Western democracy embodies the experience of Western ethnic groups, summarizes and sums it up their historical, political, and social experience. This is wonderful, but where does the belief that this is universal criteria come from? Is that a political optimum? It is taken only from essentially racist premises, identifying only the western sector of humanity with the actual people, and the rest of the peoples, equating them with savages, sub-humans» says Dugin. The rights of peoples are the axis of Eurasian jurisprudence, while human rights are the» battle cry of «globalism, Atlanticism and Westernization» the scientist exclaims (Dugin, 2004:512-218).

The main conclusion of Dugin is that the idea of Western democracy «as something without alternative is a lie and a form of intellectual occupation (Dugin 2004: 512-218).

Kazakh scientists also came to the conclusion in unison with Dugin, although the Kazakh version of Eurasianism is more moderate. As Busurmanov writes, from the first years of the formation of an independent state, the process of borrowing the Western European idea of human rights to cultivate it on our Kazakh «non-Western» soil led to the emergence of situations that do not always fit and coincide with established foundations. We began to be misunderstood, and the chain of successive steps aimed at understanding and implementing democratic values began to be questioned (Busurmanov, 2005). Our Eurasian essence finds its expression and is reflected in the perception of well-known theoretical dogmas and postulates in the field of human rights, as well as the mechanisms for ensuring them, «he continues. The scientist formulates the essence of his

position as follows: without rejecting the European concept of human rights, it should be recognized that along with it there is also an Islamic, Chinese, Japanese, traditionalist, socialist, and in our case, the Eurasian concept of human rights. Human rights must also be perceived from the perspective of their adequacy to collectivist and public interests and expectations, as well as their mutual responsibility to each other. According to professor Busurmanov, the excessive and overwhelming fascination with only rights and freedoms to the detriment of the duties and responsibilities of the individual contributed to the formation of selfish individualism. Therefore, the Eurasian concept of human rights from this point of view appears to be the most relevant and meets the challenges and pros and cons of the time (Busurmanov, 2005).

It should be noted that even in such a Eurasian format, human rights are not a basis, principle, or something the same for integration processes. The Eurasian states, are truthful to themselves in this matter, do not consider human rights as the main and core element, part of integration. Human rights in these processes stay on the second, if not on the third role, although in the basic laws of almost all these states, the person, his life, rights and freedoms are admitted as the highest value of the state.

In this regard, professor S.Aidarbayev notes that it is noteworthy that in the preamble of almost all integration treaties of the post-Soviet countries, the commitment to the principles and mechanisms of international law is emphasized, but human rights are not singled out as a separate principle. This state of affairs can be demonstrated by the fact that human rights in the European sense, normatively enshrined in constitutional acts, are a category for «external» use, while in the practice of interstate relations, the Eurasian states prefer to agree not on the protection or provision of abstract general human rights, but on the fate of their compatriots, their collective rights, primarily to preserve ethnic identity (Aidarbayev 2010: 416-291). It is impossible to disagree with this point of view.

Thus, Russian neo-Eurasianism is openly anti-Western in nature, bringing some civilizational differences between the West and Eurasia to hypertrophied forms. Thus, even the Western concept of human rights, as presented by the same Dugin, appears to be a «Nazi» idea and is opposed to the idea of the rights of peoples.

One of the elements of a broad understanding of security in post-Soviet countries is the issue of security and protection of human rights. In this regard, all these countries have enshrined in

their constitutions an internationally admitted list of fundamental human rights. At the same time, the issue of legal, including international legal mechanisms for the implementation and protection of human and civil rights and freedoms, which have a significant privileged impact on the total level of democracy and human rights in a particular country, is of great importance. It is interesting that the Central Asian countries of the post-Soviet space do not participate in the European mechanisms for the protection of human rights, although Kazakhstan has such an opportunity. The post-Soviet countries located in the European part of the former Soviet Union, although they are members of the European mechanisms, are most often the object of criticism from European partners. Almost all CIS countries have their own position on the issue of human rights and their international legal protection, which differs from the position of European states. The recognition of the international legal personality of individuals by most of the post-Soviet States is not even considered as an actual problem. The specifics of their conceptual views deny this possibility.

According to professor Nurumov, even though in a number of states there is a tendency to strengthen the primacy of international law over domestic law, it has not yet become decisive. In most countries, the Constitutions, although they guarantee the rights and freedoms of man and citizen, nevertheless restrict them, ensuring the priority of domestic laws over international norms, and overcoming the dualistic contradiction between constitutional and international law, in the opinion of Nurumov, is possible by ensuring the international legal personality of the individual. By concluding international agreements on human rights and thereby voluntarily renouncing part of their sovereign rights, states unwittingly pave the way for expanding the scope of rights and freedoms of their citizens, which even the most stubborn opponents of the international legal personality of the individual are forced to recognize (Nurumov 2000: 193). However, even in this matter or an issue, countries such as Kazakhstan or Turkmenistan are extremely cautious.

At the beginning of the twenty-first century, the most significant trend in the development of international human rights law is the cardinal transformation of all international law in the direction of gradual restriction of state sovereignty. Perhaps this process will not lead to the rejection of this basic characteristic of the state for a very long time. But it's not necessary. The renunciation of sovereignty may lead to the formation of a world

state in the future, which, of course, is not a priority at this stage of human society development. It would be optimal to accommodate and disperse a certain amount of sovereignty only in the field of human rights, while in other areas it can continue to play its assigned role. In this case, a very important feature of the world order will remain – the democratic plurality of states. Specifically, such changes can occur if most States recognize the international legal personality of the individual and create effective mechanisms for the implementation of international law, the priority of its norms over the norms of national systems. In the meantime, these trends are finite, although promising (Nurumov, 2000: 169-170).

At the same time, it should be noted the validity of the remark of the famous Russian scientist Lukashuk that «the main thing is not to formally proclaim the individual as a subject of international law, but to find real ways to ensure human rights in the interaction of national and international law» (Lukashuk 2005: 371-418).

The contemporary world is characterized by such a property as the ever-expanding globalization of world economic life and the associated internationalization of many issues of the internal life of states. No country in the world can resist this ever-increasing trend. Kazakhstan is also no exception to this rule, and one of the main goals of the Republic's foreign policy is determined by the inclusion in the system of the world economy and taking its rightful place in it. The main goal of the socio-economic reforms carried out in the country is to build a developed market economy, a democratic society and a state governed by the rule of law. At the center of all these transformations is a person, his life, interests, rights, and freedoms, without which it is not only impossible to carry out reforms, but also their very meaning is lost.

However, this circumstance is «not equivalent to the automatic guarantee of rights and freedoms as a result of moving forward on the path of market relations» (Krivchikova 2000: 720-471).

Russian researcher Laitman, having studied all the arguments of supporters and opponents of the recognition of the international legal personality of individuals, makes a disappointing conclusion that there are no sufficient grounds for recognizing an individual as a subject of international law. None of the studies on this topic has established that the absence of this quality negatively affects the provision and protection of the rights of the individual or leads to a restriction of his legal personality in domestic relations. At the same time,

according to him, expanding the scope of its action at the level of interstate relations, international law penetrates deeper into national legal systems and regulates domestic relations. The new qualities of international law give it a global character. Nevertheless, its nature remains unchanged, and the criteria of international legal personality remain unchanged, which does not allow us to classify an individual as a subject of global law (Laitman 2017: 116-120).

Indeed, in all the cases referred to by proponents of the recognition of the international legal personality of the individual, it ultimately turns out that individuals received certain elements of international legal personality only because the States concerned gave their consent to it. In the absence of such consent, individuals were deprived of even these elements. This shows that the issue we are considering directly depends on States, which, in turn, cannot reach a common agreement even on a single international legal concept of human rights. At the same time, the position of several Western states that are ready to accept such recognition is met with active opposition from a large bloc of non-Western states.

As we have found, the conceptual differences between states are based on geopolitical factors, which will be very difficult to overcome (if possible). For example, it can be concluded that the theory of Eurasianism, which underlies the integration of several post-Soviet states, including Kazakhstan, as well as the Eurasian concept of human rights, which follows from it, has some fundamental differences from the concept of human rights of European states.

In our opinion, a consensus between Western and non-Western states on the recognition of the international legal personality of individuals is possible only in the very distant future (if possible, given the current state of the system of international relations and the confrontation between the West, on the one hand, and Russia, China, Islamic and Latin American countries, on the other). As part of the ideology, the issue of human rights, including the recognition of the international legal personality of the individual, is still used as a tool of struggle and confrontation. In these circumstances, we consider it unrealistic to reach a general agreement on such a geopolitically sensitive issue as human rights.

In the meantime, it is more realistic to reach agreement on the international protection of human rights, including the gradual build-up of elements that strengthen the international legal personality of individuals.

Conclusion

Summarizing up the question of geopolitics and the international legal personality of individuals, we can quote the words of the Russian researcher Bakina, who is considering the question of the relationship between human rights and geopolitics, notes that human rights, which have the source of universal moral and ethical norms and values, have passed the path of their rapid genesis, in the late twentieth and early twenty – first centuries, have changed their qualitative content and functional purpose. They have become a tool for the implementation of geopolitical expansion by developed states against developing countries, as well as a means of usurpation and distortion of human rights and freedoms in the expansionist states themselves. Consequently, in conditions when human rights have become an instrument of geopolitics, it is unlikely that states with different, and sometimes radically opposite, geopolitical interests will be able to agree on the recognition of the international legal personality of individuals.

As a result, we can conclude that human rights need legal protection in all spheres of life of society and the state, wherever and wherever there is an individual with all his diverse interests. One of the main means of implementing the state's task of ensuring human rights is to create conditions that create an environment of full respect for individual rights in society, as well as the possibility of their protection by legal means in the event of violations.

Among all these legal means of protecting human rights and freedoms, a special place is occupied by the international legal protection of violated individual rights, which has proven its effectiveness in the practice of many States.

The international legal protection of human rights is primarily of preventive importance for States, deterring the State apparatus from gross and systematic violations of the rights of the individual. At the same time, applying to international authorities for the protection and restoration of their violated rights is often the last opportunity for a person to achieve justice. Thus, the mechanism of international protection of human rights acts as a means of establishing in a particular state, as well as within the international community, a fair rule of law, at the center of which is a person. However, common principles of relations between States have not yet been fully developed; measures of international responsibility and other institutions have not been developed and recognized. As we know, international treaties concluded by States often have too general wording, which implies the need for their interpretation by the States parties and transformation into national legislation in a modified form, with reservations and their own understanding of individual rights. This leads to different approaches to solving problems in the field of human rights and prevents the development of a single conceptual approach to the situation of the individual in the modern and contemporary world.

Литература

- Хулио Сесар Пинеда. Геополитика XXI века// <https://inosmi.ru/world/20131221/215903716.html>
- Rafael Domingo.(2010) The new global law. Cambridge University/Press P.142
- Baderin M.A.(2003) International Human Rights and Islamic Law. Oxford: Oxford University Press, – P.302.
- Bradshaw N.F. (1999) The legality of NATO's attack on Serbia, 1999. Camberley: Conflict Studies Research Centre, // <https://books.google.kz/books?id=fdDGAAAAQBAJ&pg=PA82&lpg=PA82&dq>
- Brysk A.(2002) Transnational Threats and Opportunities // Globalization and Human Rights / Edited by Brysk A. Berkeley: University of California Press, – P.321.
- Human Rights in Cross-Cultural Perspectives.(1992) A Quest for Consensus / Edited by Abdullahi Ahmed An-Na'im. – University of Pennsylvania Press. Philadelphia. – P.488.
- Нурумов Д.И.(2000) Становление и развитие международной системы защиты прав человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., – 193 с.
- Криволапов П.С. (2006) Новые тенденции международного сотрудничества в области прав человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2006. – 213 с.
- Айдарбаев С.Ж. (2010) Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.10. – Алматы, 2010. – 329 с.
- Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года) в редакции Лиссабонского договора(2008) // Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М.: ИНФРА-М. – С.166-210.
- Европейское право: учебник для вузов /Под общ. ред. д.ю.н., проф. Л.М. Энтина(2000). – М.: Издательство НОРМА. – 720 с.
- Дугин А.Г.(2004) Проект «Евразия». – М.: Эксмо, Яуза. – 512 с.

- Бусурманов Ж. (2005) Права человека и евразийский фактор //Central Asia Monitor. – 2 декабря.
- Айдарбаев С.Ж. (2010) Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты: Монография. – Алматы: Казак университеті, 2010. – 416 с.
- Лукашук И.И. (2005) Международное право: общая часть. М.: Волтерс Клувер. – 371 с.
- Международное право: учебник /отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова.(2000) – М.: Междунар. отношения – 720 с.
- Лайтман В.И. (2017) Международная правосубъектность индивидов: аргументы «за» и «против» // Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. LXXI-LXXII междунар. науч.-практ. конф. № 3-4(65). – Новосибирск: СибАК – С. 116-120.
- Бакина А.В. Роль дискурса и прав человека в контексте осуществления геополитической экспансии //https://cyberleninka.ru/article/n/rol-diskursa-i-prav-cheloveka-v-kontekste-osuschestvleniya-geopoliticheskoy-ekspansii

References

- Ajdarbaev S.Zh. (2010) Integracionnye processy na postsovetском prostranstve v uslovijah globalizacii mira: mezhdunarodno-pravovye aspekty: dis. ...dok. jurid. nauk: 12.00.10. – Almaty, 2010. – 329 s.
- Ajdarbaev S.Zh. (2010) Integracionnye processy na postsovetском prostranstve v uslovijah globalizacii mira: mezhdunarodno-pravovye aspekty: Monografija. – Almaty: Qazaq universiteti, 2010. – 416 s.
- Baderin M.A. (2003) International Human Rights and Islamic Law. Oxford: Oxford University Press, – R.302.
- Bradshaw N.F. (1999) The legality of NATO's attack on Serbia, 1999. Camberley: Conflict Studies Research Centre, // https://books.google.kz/books?id=fdDGAAAAQBAJ&pg=PA82&lpg=PA82&dq
- Brysk A. (2002) Transnational Threats and Opportunities // Globalization and Human Rights / Edited by Brysk A. Berkeley: University of California Press, – R.321.
- Bakina A.V. Rol' diskursa i prav cheloveka v kontekste osushestvleniya geopoliticheskoy jekspansii // https://cyberleninka.ru/article/n/rol-diskursa-i-prav-cheloveka-v-kontekste-osuschestvleniya-geopoliticheskoy-ekspansii
- Busurmanov Zh. (2005) Prava cheloveka i evrazijskij faktor //Central Asia Monitor. – 2 dekabrja.
- Dugin A.G.(2004) Proekt «Evrazija». – М.: Jeksmo, Jauza. – 512 s.
- Dogovor o Evropejskom Sojuze (Maastricht, 7 fevralja 1992 goda) v redakcii Lissabonskogo dogovora(2008) // Evropejskij Sojuz: Osnovopolagajushhie akty v redakcii Lissabonskogo dogovora s kommentarijami. – М.: INFRA-M. – S.166-210.
- Evropejskoe pravo: uchebnik dlja vuzov /Pod obshh. red. d.ju.n., prof. L.M. Jentina(2000). – М.: Izdatel'stvo NORMA. – 720 с.
- Hulio Sesar Pineda. Geopolitika XXI veka//https://inosmi.ru/world/20131221/215903716.html
- Human Rights in Cross-Cultural Perspectives.(1992) A Quest for Consensus / Edited by Abdullahi Ahmed An-Na'im. – University of Pennsylvania Press. Philadelphia. – R.488.
- Krivolapov P.S. (2006) Novye tendencii mezhdunarodnogo sotrudnichestva v oblastiprav cheloveka: dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.10. – М., 2006. – 213 s.
- [14] Lukashuk I.I. (2005) Mezhdunarodnoe pravo: obshhaja chast'. М.: Volters Kluver. – 371 s.
- [15] Lajtman V.I. (2017) Mezhdunarodnaja pravosub#ektnost' individov: argumenty «za» i «protiv» // Voprosy sovremennoj jurisprudencii: sb. st. po mater. LXXI-LXXII mezhdunar. nauch.-prakt. конф. № 3-4(65). – Novosibirsk: SibAK – S. 116-120.
- [16] Mezhdunarodnoe pravo: uchebnik /otv. red. Ju.M. Kolosov, Je.S. Krivchikova.(2000) – М.: Mezhdunar. otnoshenija – 720 s.
- [17] Nurumov D.I. (2000) Stanovlenie i razvitie mezhdunarodnoj sistemy zashhity prav cheloveka: dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.10. – М., – 193 s.
- [18] Rafael Domingo (2010) The new global law. Cambridge University/Press P.142

A.Zh. Muratova^{1*}, **K.M. Beaver²**, **F.Z. Korbassarova³**,
A.M. Biskultanova¹, **E. Ondashuly¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²College of Criminology and Criminal Justice Florida State University, USA, Florida

³Taraz Regional University named after. M.Kh. Dulaty, Kazakhstan, Taraz

*e-mail: m-alua@mail.ru

LEGAL ISSUES OF ANIMAL PROTECTION IN THE STATE OF FLORIDA

Animal rights protection has become an increasingly important and relevant topic. In this article we'll look at legal considerations regarding animal welfare in Florida, USA. With its abundance of biodiversity and ecosystem resources, Florida provides an ideal place for developing legislation ensuring animal wellbeing.

This study will aim to analyze the fundamental principles and concepts underlying Florida's legal system for animal protection. We will explore laws which determine animal rights and responsibilities, such as those intended to safeguard wildlife or prevent cruelty against them.

This research pays special consideration to its scientific and practical ramifications, helping better understand legal protection for animals, raise public awareness of this topic, implement laws that enhance animal living conditions and shape public awareness campaigns. Methodologies included an examination of Florida legislation, court rulings and non-profit animal protection organizations.

These study's key findings allow us to establish the need for legislation protecting animal rights as well as Florida's continued development and strengthening of its animal protection system.

This study is vitally important, as it allows us to bring to light an important topic and legal issues relating to animal protection. It will benefit legislators and stakeholders alike while contributing to legal mechanisms protecting animals not just in Florida but worldwide.

Key words: animals, animal rights, cruel treatment, animal cruelty.

А.Ж. Муратова^{1*}, К.М. Бивер², Ф.З. Копбасаров³,
А.М. Бискультанова¹, Е. Ондашұлы¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Флорида штаты университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, АҚШ, Флорида қ.

³М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз қ.

*e-mail: m-alua@mail.ru

Флорида штатындағы жануарларды қорғаудың құқықтық мәселелері

Жануарлар құқығын қорғау барған сайын маңызды және өзекті тақырыпқа айналууда. Бұл мақалада біз Флоридадағы, АҚШ-тағы жануарларды қорғауға қатысты заңды аспектілерді қарастырамыз. Флорида өзінің бай биоәртүрлілігі мен экожүйелік ресурстарының арқасында жануарлардың әл-ауқатын қамтамасыз ететін заңнаманы әзірлеу үшін тамаша орын болып табылады.

Бұл зерттеудің мақсаты Флоридадағы жануарларды қорғаудың құқықтық жүйесінің негізгі принциптері мен тұжырымдамаларын талдау болады. Біз жабайы табиғатты қорғауға немесе оларға қатыгездіктің алдын алуға бағытталған жануарлардың құқықтары мен міндеттерін анықтайтын заңдарды зерттейміз.

Зерттеу жануарлардың құқықтық қорғалуын жақсырақ түсінуге, осы тақырып туралы жұртшылықтың хабардарлығын арттыруға, жануарлардың өмір сүру жағдайларын жақсартатын заңдарды енгізуге және жұртшылықты хабардар ету науқандарын қалыптастыруға көмектесетін оның ғылыми және практикалық салдарына ерекше назар аударады. Әдістемелерге Флорида заңнамасын, сот шешімдерін және коммерциялық емес жануарларды қорғау ұйымдарын зерттеу кірді.

Бұл зерттеудің негізгі қорытындылары бізге жануарлардың құқықтарын қорғайтын заңнаманы қабылдау және Флоридадағы жануарларды қорғау жүйесін одан әрі дамыту және нығайту қажеттілігін анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеу өте маңызды, өйткені ол жануарларды қорғауға қатысты маңызды тақырып пен

жануарларды қорғаудың құқықтық тетіктерін құруға үлес қосу арқылы заң шығарушыларға да, мүдделі тараптарға да пайда әкеледі.

Түйін сөздер: жануарлар, жануарлар құқығы, қатыгездік, жануарларға қатыгездік.

А.Ж. Муратова¹, К.М. Бивер², Ф.З. Копбасарова³,
А.М. Бискультанова¹, Е. Ондашулы¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Колледже криминологии и уголовного правосудия Университета штата Флорида, США, г. Флорида

³Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Казахстан, г. Тараз

*e-mail: m-alua@mail.ru

Правовые вопросы защиты животных в штате Флорида

Защита прав животных становится все более важной и актуальной темой. В этой статье мы рассмотрим юридические аспекты, касающиеся защиты животных во Флориде, США. Благодаря своему богатому биоразнообразию и экосистемным ресурсам Флорида является идеальным местом для разработки законодательства, обеспечивающего благополучие животных.

Целью этого исследования будет анализ фундаментальных принципов и концепций, лежащих в основе правовой системы защиты животных Флориды. Мы изучим законы, которые определяют права и обязанности животных, например, те, которые направлены на охрану дикой природы или предотвращение жестокого обращения с ними.

В этом исследовании особое внимание уделяется его научным и практическим последствиям, помогающим лучше понять правовую защиту животных, повысить осведомленность общественности об этой теме, внедрять законы, улучшающие условия жизни животных, и формировать кампании по информированию общественности. Методологии включали изучение законодательства Флориды, судебных решений и некоммерческих организаций по защите животных.

Ключевые выводы этого исследования позволяют нам установить необходимость принятия законодательства, защищающего права животных, а также дальнейшего развития и укрепления системы защиты животных во Флориде.

Это исследование жизненно важно, поскольку оно позволяет нам пролить свет на важную тему и правовые вопросы, связанные с защитой животных. Это принесет пользу как законодателям, так и заинтересованным сторонам, внося свой вклад в создание правовых механизмов защиты животных не только во Флориде, но и во всем мире.

Ключевые слова: животные, права животных, жестокое обращение, жестокое обращение с животными.

Introduction

Animal rights and welfare have become more critical than ever in today's globalized environment, yet efforts made in many parts of the globe to combat issues related to them still require further study and improvements; Florida in the US being no exception.

Florida, known for its diverse wildlife and ecosystems as well as legal and criminal issues related to animal protection, currently faces multiple challenges related to its current legislation and how well it meets modern challenges for animal protection. One particular challenge lies with adapting current legislation to modern challenges for better animal protection.

This scientific article serves to establish a solid framework for the investigation of criminal and legal issues surrounding animal protection in Florida. By focusing on key aspects, identifying gaps, and offering solutions on how legal systems could better

support animal protection efforts this work provides a solid foundation.

This research focuses on the criminal and legal aspects of animal protection in Florida.

For this goal to be realized, various tasks have been identified as steps toward accomplishing it: (1) Examining Florida legislation regulating animal rights and obligations; (2) Investigating statistical data related to animal cruelty or violations of animal law in Florida; (3) Recognizing any problematic issues and weaknesses in legislation which inhibit animal rights protection. * Offering practical recommendations and solutions that improve Florida legislation so as to effectively combat violations against animals rights in Florida.

Florida law takes animal cruelty very seriously and currently has several laws that address it. These regulations outline all forms of violations related to animal cruelty as well as penalties that apply both to cats, dogs and livestock like cattle, chickens and

pigs (Roger P. Foley 2023: <https://www.rpfoley.com/animal-cruelty-florida-statute-828-12.html>).

Florida law sets forth various penalties for animal cruelty violations. The maximum fine is \$5,000 and up to one year imprisonment is possible for each offense committed; however, aggravating circumstances could result in even harsher sanctions – up to five years imprisonment and a \$10,000 maximum fine (Florida Statutes 2021: <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2021/Chapter828/All>).

Kazakhstan did not establish legal standards to govern animal protection until 2020 despite public activism and Kassym Jomart Tokayev (President of Kazakhstan) raising awareness on animal rights in February. He discussed a letter received from Brigitte Bardot requesting assistance in protecting dogs and other animals. As President he noted: “Recently I received an important request from Brigitte, an actress known for her commitment to animal rights protection work. In her letter she requested my assistance in carrying out work to protect dogs and animals. I believe this to be the optimal course of treatment. «We must address it seriously; as part of being a compassionate nation, we should ensure not only the welfare of children but also animals» (Vodnev 2020: <https://ru.sputnik.kz/20200212/tokayev-brizhit-bordo-pismo-12817040.html>).

One year later, a law intended to address animal protection issues was adopted. This law prohibited all forms of media promotion of animal cruelty as well as all propaganda for it, established animal owner obligations regarding care, transport, breeding and killing; additionally defined local executive responsibility in creating rules for pet registration while simultaneously encouraging citizen oversight by organizations and citizens.

Animal cruelty issues in Kazakhstan are addressed via two legal documents, respectively: “Law on Responsible Treatment of Animals”, dated December 30, 2021 (the Law of the Republic of Kazakhstan «On Responsible Treatment of Animals», 2021, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097>) and Criminal Code No 226-V ZRK of July 3rd 2014 (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>).

As part of our research, we will employ various methods such as examining legislative acts and court decisions as well as interviewing experts in the field.

We believe that an investigation of the criminal and legal aspects of animal protection within Florida would reveal flaws in the current system, suggesting adjustments which will enhance living conditions while safeguarding animal rights.

This research is of immense theoretical and practical significance, with significant theoretical and practical ramifications.

Animal cruelty is a worldwide issue that can be difficult to recognize. According to authorities’ records, over 10 million animals in the US alone are mistreated each year by individuals or institutions – a figure which does not take into account cases that do not make headlines and remain hidden.

Every state in the United States has laws against cruelty to animals that constitute criminal offenses. We provide here an overview of some of Florida’s key legislation pertaining to animal abuse as well as more information that may help understand and prevent cases of animal abuse.

Material and methods

This study focused on animal rights protection laws, regulations and statistics from Florida in the United States of America. Material from this region was then analysed to ascertain its criminal and legal regulations regulating protection for animals within this region.

Research material includes legislation like Florida laws and ordinances related to animal rights as well as court rulings related to animal cruelty or violation of animal protection laws. Furthermore, statistical data about reported cases of animal cruelty is included as well.

This study seeks to analyze the legal and criminal aspects related to animal protection in Florida, with an eye towards improving current systems protecting animal rights.

Research proposes that an examination of Florida’s criminal and legal aspects related to animal protection will reveal any flaws in legislation and make recommendations on ways to improve it in order to better protect animal rights and living conditions.

This study involved several phases, such as collecting and analyzing legislative acts pertaining to animal rights protection in Florida; studying court cases related to animal cruelty or violations of animal laws; and analyzing registered cases of cruelty towards animals in the area.

This study employed various strategies and techniques in order to fulfill its goals:

Animal protection legislation analysis – this method examines animal rights regulations to identify their interpretation and potential violations; researchers review text laws to track legislative changes over time and understand which aspects of animal protection are governed.

Analyzing court decisions – including cases involving animal cruelty or violation of animal laws. Studying court cases allows us to gain insight into how laws are implemented and any penalties that might be levied.

This method involves analyzing statistical data to detect trends and patterns, such as violations committed against animals, type of violations committed, characteristics of those breaking them and more. Statistics is an excellent way to quickly detect trends or problem areas.

Interviews: Researchers can conduct interviews with animal rights experts, human rights representatives, lawyers and government representatives in order to obtain expert insight on working with animal protection legislation and gain practical advice for making changes in policy.

Comparative Analysis: Comparative analysis compares Florida legislation with that of other US states and countries as well as international standards regarding animal protection. It allows one to assess their current level of animal protection as well as find areas for improvement.

Public Opinion Analysis: Researchers can utilize various polling methodologies to study public opinion regarding animal welfare issues as well as reactions from citizens, activists and community groups.

By combining these methodologies, researchers gain an in-depth knowledge of Florida's legal and criminal protection for animals. By identifying any flaws or making suggestions to enhance current animal rights protection systems, researchers can gain a comprehensive view.

Literature review

This review offers an overview of the most significant and relevant works related to animal rights protection from a legal and criminal law perspective. Its purpose is to set the context for study while emphasizing its relevance, while simultaneously drawing attention to any gaps or issue with existing literature.

Literature Reviews on Animal Protection explore the essential works that outline moral and legal principles associated with animal protection, with particular attention paid to articles written by well-known human rights activists, lawyers, and advocates such as Roger P. Foley who provided important contributions towards creating ethical foundations of animal rights legislation in subsequent legislation.

This literature review considers works that compare Florida animal protection legislation with that of other US states', such as those published by Animal Rights Foundation of Florida Animal Legal & History Center and others. A comparative analysis is then performed to highlight similarities, variances and best practices amongst them all.

Literature surrounding animal protection issues in Florida largely centers on identifying problems and challenges pertaining to abuse, inadequate control measures and reform proposals for legislation and practice regarding animal welfare; further studies can assist in pinpointing improvements within this system of animal rights protection.

Results and discussion

Animal cruelty refers to any intentional or negligent harming of animals by humans. This includes cruel practices such as starvation or torture, poisoning or tormenting an animal to alleviate suffering caused by food or entertainment needs; killing; inflicting suffering upon animals for personal enjoyment and food sources. Animal cruelty includes not only overt acts such as murdering and physical abusing but also more insidious ones like not providing enough food, water and housing for an animal's needs.

Animal in this context refers to any living creature incapable of speaking; legislators in Kazakhstan have designated all vertebrate animals as "animals", according to Article 124.4 of their law; this allows all Kazakh citizens who own property according to Constitution to exercise ownership over such beings according to Kazakhstani Law (Article 124) as they fall within its scope of ownership rights (with regards to Article 122 and below) (Civil Code of the Republic of Kazakhstan, 1994: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=1786;-42#pos=1786;-42).

Animal crimes are now dealt with more severely, as cruelty penalties for animal abuse have increased across all 50 states and four territories compared with 1990 when only six regions had implemented harsher measures against animal abusers. 36 states including D.C have passed laws permitting protection orders that include animals as victims can flee abusive households by taking them with them in protective orders (Hoffer Tia 2018: https://www.researchgate.net/publication/345128207_Violence_in_Animal_Cruelty_Offenders).

Twelve states (the District of Columbia and Alaska among them) include legal provisions which either mandate or authorize child welfare

professionals and social workers to inform authorities if they suspect animal abuse; further, eleven of those states (the DC and Alaska included) require or expressly authorize animal and humane control officers to report suspected elder or child abuse cases as soon as they arise.

Animal abuse often forms part of domestic violence and includes instances in which an intimate partner or child have been victimized by such conduct.

Study data indicates a link between serious animal abuse and experiencing other forms of family violence, like domestic abuse shelters being 11 times as likely to report their partner hurt or killed a dog than women without such experience (Frank Ascione 2007: 354). Another study reported that 89% of women living in abusive relationships who owned pets reported being threatened, injured, or murdered by their abuser (Betty Jo Barrett 2020: 5136).

Abuse of companion animals is one of the four key indicators linked to domestic violence and an indicator for controlling or violent behaviors used as means to manage or punish (Benita J. Walton Moss 2005: 381).

Animal cruelty has long been linked with domestic violence, criminal activity and acts of physical aggression against other people. According to Animal Legal Protection Fund research, 70-85% of animal abusers also possess criminal records; five times as likely to engage in violent criminal behavior than people without criminal backgrounds who do the same things against animals. Florida boasts some of the strongest animal protection laws within the US – ALDF ranks it seventh for strength of anti-abuse legislation nationally – which requires cooperation by society at large as well as relevant institutions to effectively implement its laws effectively.

The Animal Legal Defense Fund works at all levels of government – federal, state and local – to support legislation important to animal life and welfare. Their aim is to advance laws which promote their wellbeing as well as oppose legislation which might harm them. They work closely with the Animal Legal Protection Fund in identifying opportunities to develop model legislation to solve legal issues of strategic importance both civil and criminal relating to these animals as well as monitor changes that occur at these various levels of government that might impact animals in some way.

Research provided by The Foundation provides valuable tools for researchers and activists working towards animal rights, while The Animal Legal

Protection Fund takes highly effective legal actions against animal cruelty cases, providing free training and support to lawyers working these cases as well as actively advocating legislation protecting these rights. Furthermore, resources and opportunities are offered for students and professionals looking to expand legal protection of animal rights in practice (Animal Legal Defense Fund 2023: <https://aldf.org>).

Animal cruelty (section 828.12) occurs when someone cruelly treats or kills an animal through actions like overworking, burdening, depriving food/ shelter/ disfiguring/ killing without need or using abusive transportation to transport an animal. A third-degree felony charge applies if individuals either intentionally cause the death of an animal by failing to intervene when suffering occurs resulting in severe pain/ suffering; offenders charged must also receive psychological/ psychiatric counseling upon conviction of this offense and this law also criminalises animal abandonment/ abandonment as well as fighting activities between animal species.

Animal cruelty is prohibited under Florida Statute 828.12. Animal abuse comes in various forms in Florida; both criminal and single case cruelty should be prohibited by statute 828.12. Animal abuse should only occur through single case offenses like animal cruelty while criminal cruelty refers to systematic acts. Animal abuse in its current context should never occur without good reason – here are a few examples that will help you distinguish between animal abuse and animals simply living under poor conditions.

Animal cruelty does not exist when an owner searches desperately for food and water in order to feed and hydrate his dog, in response to being forced out due to hurricane-driven destruction in an area. But cutting a dog's tail off to hear barks or squeals as punishment constitutes animal abuse.

Hines v. State indicates animal cruelty occurs if an inattentive person fails to feed and water their dog when having access to both a bagful of food in another room, and plumbing that works. A maintenance worker in Brevard County saw what appeared to be the defendant roaming freely with an off-leash Rottweiler; according to him it jumped out a second-floor window at least twice, had swollen glands, appeared pregnant, and appeared motherly – leading the maintenance worker into his apartment after several failed attempts reached him via contact listed at work via contacts listed there for him/her/him/her/him/her place of work contact listed as contact info on record.

Inside an apartment were found horrifying discoveries: the corpse of a dog, two turtles, a lizard

and bird were discovered lying side-by-side, as were two turtles; both birds as well as one “dried-up” snake were barely breathing. An Australian Shepherd still alive was present whose stomach contained urine and feces with no signs of water or food nearby – this dog named Pepsi had to be carried from her apartment by authorities to safety.

The defendant was then charged with animal cruelty under section 828.12 of Florida Statutes 2007 (Fla. Stat. SS 828.12).

According to reports, the Court of First Instance reached the verdict that there was no proof of criminal behavior; rather, poor nutrition was presented as evidence against him. The state convinced the Court of First Instance that «inaction or neglect», according to article 828’s definition, equalled «acts».

The court of first instution concluded there was no evidence of corpus dilligti as there was no medical proof to suggest the dogs were suffering from hunger; such testimony would not have been required in such circumstances. Veterinarian data that showed evidence of malnutrition, dehydration, weakness to stand and muscle atrophy was sufficient for our investigation into why the dog experienced hunger; we relied heavily on common sense and experience to reach this decision. *Bartlett v. State*, 929 So.2d 1125 (Florida 4th DCA 2006), presented an analogous situation. There, no criminal violation charge under this law was necessary because an expert veterinarian’s certificate attested to suffering experienced by the possum shot multiple times with a BB air pistol; instead it should have been humanely euthanized immediately after it had been shot several times with this weapon (*Bartlett v. State* 2006: <https://casetext.com/case/bartlett-v-state-13>).

Once all evidence was presented to him, Judge Wilson held a hearing to decide on sentence. At that hearing he expressed concern that using “observes” could mean not providing adequate food to or neglecting to feed their child. The judge expressed doubt about both points. He observed that depriving an animal of adequate shelter or sustenance constituted misdemeanor yet doubted whether such conduct constituted criminal conduct. Court of First Instance dismissed this petition despite any misgivings expressed, instructing a jury to consider charges of both misdemeanor and criminal offense against defendant, even without her admission of using starvation as “training method”. Jury members found defendant guilty on both counts despite no confession by defendant to this activity being used “training” (*John Dean Hamner vs. State Of*

Florida: https://supremecourt.flcourts.gov/content/download/375107/file/07-73_JurisAns.pdf).

Referring to Florida Criminal Procedure Rule 3.620 (Fla. R. Crim 2023: <https://casetext.com/rule/florida-court-rules/florida-rules-of-criminal-procedure/post-trial-motions/rule-3620-when-evidence-sustains-only-conviction-of-lesser-offense>) according to this court of first instance ruling, charges brought under paragraph two of section 828.12 could not be sustained through evidence and instead an item one misdemeanor charge against accused was issued; Even with all of the challenges expressed by the court of first instance in creating this statute, its structure remains clear. Anyone engaging in any act described in paragraph one has committed an act that constitutes misdemeanors. Criminal acts may only be committed when intentional action results in cruel death, extreme pain or suffering to animals (*Hynes v. State*, 1 So. 3d 328, Fla. Dist. Ct. App. 2009). Under such conditions it would be illegal for example not feeding your dog.

Public prosecutors must demonstrate beyond any reasonable doubt that an accused has engaged in any of the following conduct: overloading an animal with excessive weight, torturing, scalding, killing it; depriving it of food, water or shelter; transporting inhumanely in a vehicle.

Conclusions

Florida has seen dramatic legislative shifts to protect animal rights over recent decades, reflecting increasing awareness and desire from society to do their part in safeguarding animals’ well-being.

Florida’s animal cruelty legislation offers legal tools for prosecution and punishment of perpetrators of such cruelty against animals, with this criminal approach intended to shield animals from suffering or helplessness.

Florida law places great emphasis on cooperation among law enforcement, animal welfare groups and society for effective implementation and quick responses to animal abuse incidents. This facilitates swifter responses when cases occur.

On January 15, this year, Florida State Prosecutor Bill Gladson officially started working in Central Florida as State Prosecutor and established an Animal Cruelty Task Force that covers Citrus, Hernando Marion Lake and Sumter counties to investigate and prosecute animal cruelty crimes within Florida’s Fifth Judicial District of Florida. This initiative ensures effective investigation and prosecution (*Nikki DeMarco* 2023: <https://www.wftv.com/news/local/central->

florida-state-attorney-creates-animal-cruelty-task-force/7LV56XUHQ5HIRNZL46MUJZ2ZWI/)

Gladson created an Animal Cruelty Taskforce within the state Prosecutor's Office that will investigate cases involving animal abuse; these assistant prosecutors possess both experience and passion to ensure justice for animal victims. Animal societies will also play an integral role in alerting law enforcement or animal welfare services to any instances of cruelty or neglect against animals that arises in Florida.

Note that animal cruelty can be seen as a telltale sign of domestic abuse or other criminal behavior, underscoring its connection between animal rights and public safety. Florida laws offer legal ways for intervention when an animal is suffering abuse within their family unit or is being subjected to physical aggression in any form.

Let me conclude my discussion by noting Florida has made exceptional efforts in protecting animal rights through criminal law and legislation. Florida proactively creates, implements and enforces measures designed to combat cruelty toward animals while assuring their wellbeing.

Florida and Kazakhstan both provide different criminal legal protection for animals that has its own advantages, so we would like to highlight their respective approaches as far as this regard is concerned. Here we aim at showing which state provides more robust animal criminal legal protection measures.

Florida provides severe penalties to animal abusers. Committing animal crimes such as cruelty

or murder could bring about significant fines and prison terms – an effective deterrent against future violators.

Florida's Zero Tolerance Policy for Animal Cruelty: Florida has taken an anti-animal cruelty stance with regard to any violence towards animals in any form and taken appropriate measures against anyone violating it. Any actions found committing animal abuse will result in criminal sanctions from Florida law.

Florida law offers strong protection to family members. Particular attention is given to domestic violence and animal cruelty cases; should one occur, extra safeguards will provide extra safety measures to both family members and animals alike.

Partnership With Society: Florida law enforcement agencies, nonprofit organizations and civic initiatives collaborate actively to monitor compliance with laws and identify any instances of violations and identify abuse cases quickly, increasing control and response capacity of violations and responding to violations effectively.

Raising Public Awareness: Criminal Law Protection of Animals in Florida contributes towards raising public awareness regarding animal rights protection, thus altering people's mentality and behavior towards animals.

Comparing Florida with Kazakhstan where animal protection laws may be less stringent and less effective, Florida criminal animal protection provides powerful tools that combat cruelty and abuse to improve animal welfare while creating more humane communities.

Литература

Roger P. Foley Animal Cruelty – Florida Statute 828.12 | West Palm Beach Criminal Defense Lawyer. URL: <https://www.rpfoley.com/animal-cruelty-florida-statute-828-12.html>

2021 Florida Statutes, 2021. URL: <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2021/Chapter828/All>

Владислав Воднев Токаев впервые прокомментировал полученное от Брижит Бардо письмо. URL: <https://ru.sputnik.kz/20200212/tokaev-brizhit-bordo-pismo-12817040.html>

Закон Республики Казахстан «Об ответственном обращении с животными» от 30 декабря 2021 года № 97-VII ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097>

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=1786;-42#pos=1786;-42

Hoffer Tia, Hargreaves-Cormany Holly, Muirhead Yvonne, Meloy John Violence in Animal Cruelty Offenders: DOI:10.1007/978-3-319-91038-3. URL: https://www.researchgate.net/publication/345128207_Violence_in_Animal_Cruelty_Offenders

Frank Ascione et al., Battered Pets and Domestic Violence: Animal Abuse Reported by Women Experiencing Intimate Violence and by Nonabused Women, Violence Against Women. 2007 Apr; 13(4):354-373. doi: 10.1177/1077801207299201.

Betty Jo Barrett, Amy Fitzgerald, Rochelle Stevenson, Chi Ho Cheung Animal Maltreatment as a Risk Marker of More Frequent and Severe Forms of Intimate Partner Violence, J Interpers Violence. 2020 Nov; 35(23-24):5131-5156. doi: 10.1177/0886260517719542.

Benita J. Walton-Moss et al., Benita J Walton-Moss, Jennifer Manganello, Victoria Frye, Jacquelyn C Campbell Risk Factors for Interpersonal Violence and Associated Injury among Urban Women, J Community Health. 2005 Oct; 30(5):377-89. doi: 10.1007/s10900-005-5518-x.

Animal Legal Defense Fund, The legal voice for all animals. URL: <https://aldf.org>

Fla. Stat. § 828.12. URL: <https://casetext.com/statute/florida-statutes/title-xlvi-crimes/chapter-828-animals-cruelty-sales-animal-enterprise-protection/section-82812-cruelty-to-animals>

Bartlett v. State No. 4D05-2232. May 24, 2006. Rehearing Denied June 19, 2006. URL: <https://casetext.com/case/bartlett-v-state-13>

John Dean Hamner, Petitioner, vs. State Of Florida, Respondent. In the supreme court of the state of Florida Case No. 4D05-1498; 4D05-1549. URL: https://supremecourt.flcourts.gov/content/download/375107/file/07-73_JurisAns.pdf

Fla. R. Crim. P. 3.620, 2023. URL: <https://casetext.com/rule/florida-court-rules/florida-rules-of-criminal-procedure/post-trial-motions/rule-3620-when-evidence-sustains-only-conviction-of-lesser-offense>

Hynes v. State, 1 So. 3d 328. Fla. Dist. Ct. App. 2009. URL: https://casetext.com/case/hynes-v-state-1?__cf_chl_tk=7twgbrXhQrojVp29oMFyBimg8OzPxScxQLZ2FyyZsik-1694066510-0-gaNycGzNDOU

Nikki DeMarco, Central Florida state attorney creates animal cruelty task force. WFTV.com, 2023. URL: <https://www.wftv.com/news/local/central-florida-state-attorney-creates-animal-cruelty-task-force/7LV56XUHQ5HIRNZL46MUJZ2ZWI/>

References

Roger P. Foley Animal Cruelty – Florida Statute 828.12 | West Palm Beach Criminal Defense Lawyer. URL: <https://www.rpfoley.com/animal-cruelty-florida-statute-828-12.html>

2021 Florida Statutes, 2021. URL: <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2021/Chapter828/All>

Vladislav Vodnev Tokaev vperve prokomentiroval poluchennoe ot Brizhit Bardo pis'mo. URL: <https://ru.sputnik.kz/20200212/tokaev-brizhit-bordo-pismo-12817040.html>

Zakon Respubliki Kazahstan «Ob otvetstvennom obrashhenii s zhivotnymi» ot 30 dekabrya 2021 goda № 97-VII ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000097>

Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast'), prinjat Verhovnym Sovetom Respubliki Kazahstan 27 dekabrya 1994 goda. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=1786;-42#pos=1786;-42

Hoffer Tia, Hargreaves-Cormany Holly, Muirhead Yvonne, Meloy John Violence in Animal Cruelty Offenders: DOI:10.1007/978-3-319-91038-3. URL: https://www.researchgate.net/publication/345128207_Violence_in_Animal_Cruelty_Offenders

Frank Ascione et al., Battered Pets and Domestic Violence: Animal Abuse Reported by Women Experiencing Intimate Violence and by Nonabused Women, *Violence Against Women*. 2007 Apr; 13(4):354-373. doi: 10.1177/1077801207299201.

Betty Jo Barrett, Amy Fitzgerald, Rochelle Stevenson, Chi Ho Cheung Animal Maltreatment as a Risk Marker of More Frequent and Severe Forms of Intimate Partner Violence, *J Interpers Violence*. 2020 Nov; 35(23-24):5131-5156. doi: 10.1177/0886260517719542.

Benita J. Walton-Moss et al., Benita J Walton-Moss, Jennifer Manganello, Victoria Frye, Jacquelyn C Campbell Risk Factors for Interpersonal Violence and Associated Injury among Urban Women, *J Community Health*. 2005 Oct; 30(5):377-89. doi: 10.1007/s10900-005-5518-x.

Animal Legal Defense Fund, The legal voice for all animals. URL: <https://aldf.org>

Fla. Stat. § 828.12. URL: <https://casetext.com/statute/florida-statutes/title-xlvi-crimes/chapter-828-animals-cruelty-sales-animal-enterprise-protection/section-82812-cruelty-to-animals>

Bartlett v. State No. 4D05-2232. May 24, 2006. Rehearing Denied June 19, 2006. URL: <https://casetext.com/case/bartlett-v-state-13>

John Dean Hamner, Petitioner, vs. State Of Florida, Respondent. In the supreme court of the state of Florida Case No. 4D05-1498; 4D05-1549. URL: https://supremecourt.flcourts.gov/content/download/375107/file/07-73_JurisAns.pdf

Fla. R. Crim. P. 3.620, 2023. URL: <https://casetext.com/rule/florida-court-rules/florida-rules-of-criminal-procedure/post-trial-motions/rule-3620-when-evidence-sustains-only-conviction-of-lesser-offense>

Hynes v. State, 1 So. 3d 328. Fla. Dist. Ct. App. 2009. URL: https://casetext.com/case/hynes-v-state-1?__cf_chl_tk=7twgbrXhQrojVp29oMFyBimg8OzPxScxQLZ2FyyZsik-1694066510-0-gaNycGzNDOU

Nikki DeMarco, Central Florida state attorney creates animal cruelty task force. WFTV.com, 2023. URL: <https://www.wftv.com/news/local/central-florida-state-attorney-creates-animal-cruelty-task-force/7LV56XUHQ5HIRNZL46MUJZ2ZWI/>

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>Rieko Kitamura</i> The origin of legal pluralism: towards a new theory of human rights law 4		
<i>К.С. Мауленов, Б.Н. Мауленова</i> Основатель казахстанской школы цивилистики (100-летию Юрия Григорьевича Басина посвящается) 9		
<i>Ш.А. Забих, К.Ж. Забих</i> Обеспечения верховенства права в политико-правовых воззрениях Жаканши Досмухамедова и трудах Алашской интеллигенции 18		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>К.А. Айтеке, N.N. Zhaksylykov, T.S. Agaidarov</i> Problems of formation and development of societal constitutionalism in the Republic of Kazakhstan 28		
<i>К.Т. Zhumanova, S.B. Abutayeva, A.Ye. Zhaxybayeva, M.B. Akshabay</i> Protection of the rights of the child in the Republic of Kazakhstan as an object of state activity: theoretical and practical aspects 34		
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>A. Amangeldy</i> Relationship of intellectual property law with criminal legislation and legislation on administrative offenses 42		
<i>Г.Б. Меирбекова, А.Ж. Жарболова, Н.К. Мынбатырова</i> Азаматтық процеске аудармашыны қатыстыруды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері 51		
4-бөлім Инвестициялық және қаржылық құқық	Section 4 Investment and financial law	Раздел 4 Инвестиционное и финансовое право
<i>Sh.K. Abikenova, I.S. Saktaganova, A.M. Tekebayeva, E.K. Daurembekov</i> Legal basis for determining the need for financing preventive and rehabilitation measures in relation to the class of occupational hazard and type of economic activity 62		
4-бөлім Табиғи ресурс және экологиялық құқық	Section 4 Natural resource and environmental law	Раздел 4 Природоресурсное и экологическое право
<i>А.Е. Бектурганов, А.А. Мукашева, А.А. Бектурганова, К.У. Оразалиев</i> Жеке қосалқы шаруашылықтарды заңнамалық реттеу: қазіргі жағдайы 72		
<i>А.М. Туленова, Г.Т. Айгаринова</i> Экономические проблемы управления земельными ресурсами 82		
<i>Р. Ережелқызы, А.М. Наширбекова, С.К. Есетова, И.Е. Смаилова, Т.А. Имангазиев</i> Экологиялық құқықтық тәртіп жүйесіндегі экологиялық білімнің рөлі мен маңызы 93		

5-бөлім
Қылмыстық құқық
және процесс, криминалистика

Section 5
Criminal law and
process, forensics

Раздел 5
Уголовное право
и процесс, криминалистика

L.K. Kusainova, V.V. Khan, A.B. Izbassova, A.B. Sopykhanova

Explication of the irrational component of the right to the fair court in the criminal process of Kazakhstan..... 104

K.R. Sartayeva, G.D. Meirkulova, A.Zh. Zhanaliyeva

Analysis of the specifics of fraud in the real estate sector of the Republic of Kazakhstan 111

6-бөлім
Халықаралық қатынастар
және халықаралық құқық

Section 6
International relationships
and international law

Раздел 6
Международные отношения
и международное право

A.A. Otynshiyeva, L.B. Nyssanbekova, J. Castellino

The issues of international legal personality of the individual and human rights 120

A.Zh. Muratova, K.M. Beaver, F.Z. Kopbassarova, A.M. Biskultanova, E. Ondashuly

Legal issues of animal protection in the state of Florida 129